

NASLOVI ORIGINALA / HERMANN HESSE

SIDDHARTHA

*

KLINGSORS LETZTER SOMMER

PREVELA: SONJA PEROVIC

KINDERSEELE

*

KLEIN UND WAGNER

PREVEO: dr MIHAILO SMILJANIC

SIDARTA

Posvećeno mojoj ženi Ninon

Prvi deo

SIN BRAMANA

U senci kuće, na sunčanoj rečnoj obali kraj činova, u senci smokvinih stabala stasao je Sidarta, prelepi sin bramana¹, mladi soko, zajedno sa Govindom, svojim prijateljem. Sunce je opalilo njegovu svetla pleća na obali reke, kada se kupao, obavljao sveta pranja, prinosisio svete žrtve. Senke su se slivale u njegove crne oči u mangoovom lugu za vreme dečaćkih igara, kada je slušao majčinu pesmu, kada je prinosisio svete žrtve, slušao učenje svoga oca, učenjaka, u razgovoru sa mudracima. Odavno je Sidarta učestvovao u razgovorima mudraca, učio se sa Govindom govorništvo, učio se sa Govindom veštini razmišljanja, podvrgao meditacijama. Umeo je da nečujno izgovori om², reč nad rečima, da je izgovara u sebi sa udahom, da je izgovara iz sebe sa izdahom, sabrane duše, čela ovenčana sjajem bistrourmna duha. U biti svoga bića već je znao za atman³, nerazrušiv, sjedinjen sa svemirom.

¹ Braman — na najstarijem sanskritskom jeziku označava moć koju su sveštenici pripisivali sebi: da pesmama i izrekama jačaju silu bogova, da ih privole, da blagonaklono usliše njihove želje. Sveštenik koji poznaje „čarobnu izreku“ — braman, nazvan je takođe braman, a u kasnije vreme bramana. (*Prim. prev.*)

² Om — po bramanskoj liturgiji naročito sveta reč, koja se (slična hrišćanskom „amin“) izgovara na početku i na kraju recitovanja svetih spisa. Bramani su joj u najranija vremena pridavali mistično značenje. (*Prim. prev.*)

³ Atman — na izvornom sanskritskom znači „dah, sopstvo, suštastvenost“, a kasnije postaje sinonim indijske metafizike: sila koja deluje u biću jedinke i čini jedinstvo sa prauzrokom svakog postojanja, sa „velikim jednim“ koji objedinjuje sva bića i svetove. (*Prim. prev.*)

Radost bi zaigrala u srcu njegovog oca zbog sina, sklonog učenju, žednog znanja, kad bi video da on izrasta u velikog mudraca i sveštenika, u velikana među bramanimama.

Milina bi zaigrala u nedrima njegove majke kad bi ugledala kako seda i kako ustaje snažni, lepi vitkonogi Sidarta, kako je pozdravlja savršeno uglađeno.

Ljubav bi se rađala u srcima mladih bramanskih kćeri kada bi Sidarta prolazio ulicama grada, svetla čela, kraljevska pogleda, uzanih bedara.

Ali, više od svih njih voleo ga je Govinda, njegov prijatelj, sin bramana. Voleo je Sidartin pogled i njegov umiljat glas, voleo je njegov hod i savršeni sklad njegovih pokreta, voleo je sve što je Sidarta činio i rekao, a najviše je voleo njegov duh, njegove uzvišene, vatrene misli, žarku volju, njegovu obdarenost. Govinda je znao da Sidarta neće biti običan braman, lenj obredni činovnik, gramzivi prodavac vradžbina, sujetan, jalov besednik, da neće biti zao, podmukao sveštenik, niti pitoma, glupava ovca među brojnim stadom. Ne, on to neće biti, a ni sam Govinda nije želeo da postane takav, da bude braman kakvih ima na desetine hiljada. Želeo je da bude sledbenik Sidarte, voljenog, uzvišenog. I ako bi Sidarta jednom postao bog, ako bi jednom ušao među ozarene, Govinda će ga slediti, kao njegov prijatelj, pratilac, kao njegov sluga, kopljonoša, njegova senka.

Svi su voleli Sidartu, svima je on bio radost, svima uživanje.

Ali, Sidarta sam sebi nije bio radost, nije uživao u sebi. Promičući ružičastim stazama smokvika, sedeći u plavičastoj senci u lugu razmišljanja, perući svoje telo pri svakodnevnom pokajničkom kupanju, prinoseći žrtvu u dubokoj senci mangoove šume, savršeno skladnih pokreta, voljen od svih, svima radost, on ipak nije u svom srcu nosio radost. Snovi i nemirne misli dolazili su mu iz rečnih voda, iz svetlucanja noćnih zvezda, iz rastopljenih sunčevih zraka, nadirali su snovi i nespokojstvo duše

iz žrtvenog dima, iz daha stihova *Rig-vede*¹, iz odlomaka učenja starih bramana.

Sidarta je u sebi počeo da pothranjuje nezadovoljstvo. Da oseća da ga ljubav oca, ljubav majke, pa i ljubav njegovog prijatelja, Govinde, neće uvek i za sva vremena usrećiti, utoliti, zaštititi i zadovoljiti. Počeo je da naslućuje da su mu prečasni otac i ostali njegovi učitelji, mudri bramani već saopštili veći i najbolji deo svoje mudrosti, da su svoje obilje već ulili u posudu njegovog uma punog iščekivanja, a ta posuda nije bila puna, duh nije bio zadovoljan, duša nije bila spokojna, srce se nije stišalo. Sveta pranja su bila dobra, ali ona su bila samo voda, nisu mogla da speru greh, nisu lečila žeđ duha, nisu mogla da razreše pritisak u srcu. Osobite su bile žrtve i prizivanje bogova — ali zar je to bilo sve? Da li su žrtveni obredi pružali sreću? I kako su stvari stajale sa bogovima? Da li je zbilja Prajapati² stvorio svet? Nije li to bio Atman, on, jedini, svemogućí? Nisu li likovi bogova stvoreni kao ti i ja, podređeni vremenu, prolaznosti? Da li je samim tim dobar, da li je pravilan, da li je celishodan čin prinošenja žrtve bogovima? Kome drugom je trebalo prinositi žrtve, kome drugom odavati počasti, da li Njemu, Jedinom, Atmanu? I gde je boravio, gde je kucalo njegovo večno srce, gde drugde do li u sopstvenom ja, u onome najdubljem, u nerazrušivom, koje svakako nosi u sebi. Ali, gde je bilo to ja, to najunutarnijije, poslednje? Nije bilo meso i kost, ni misao, niti svest, tako je glasilo učenje najmudrijih. Gde se onda nalazilo? Da bi se prodrlo do tog ja, do sebe, do atmana — da li je postojao neki drugi put za kojim je vredelo tragati? Oh, niko mu nije ukazivao na taj put, niko ga nije znao, ni otac ni učitelj ni mudraci, niti svete obredne pesme! Bramani i njihove svete knjige znali su sve, o svemu su vodili brigu i više od toga, o stvaranju sveta, o postanku govora, hrane, o udahu i izdahu, o poretku

¹ Rig-veda — jedna od četiri Vede, najstarijih spomenika literature na sanskritskom. Rig-veda je najstarija i sastoji se od deset knjiga stihova i hvalospjeva. (*Prim. prev.*)

² Prajapati — po bramanskoj religiji tvorac sveta i vasiona. (*Prim. prev.*)

čula, o delima bogova — znali su beskrajno mnogo — ali, da li je bilo vredno znati sve to, a ne znati ono jedino, najosnovnije i jedino bitno?

Svakako, mnogi stihovi u svetim knjigama, prvenstveno u *Upanišadama*¹ *Sama-veda*², govorili su u divnim pesmama u tom najunutarnijem i poslednjem. „Tvoja duša je vasceli svet“, pisalo je tu, a bilo je napisano i to da čovek u snu, u najdubljem snu, ulazi u svoje najsuštественije i boravi u Atmanu. Čudesnu mudrost su sadržali ovi stihovi, sva saznanja najmudrijih bila su sadržana u magične reči, čiste kao med koji skupljaju pčele. Zacelo, neizmerna saznanja, koja su sakupila i očuvala bezbrojna pokolenja mudrih bramana, nisu se smela ni-podaštavati.

Ali, gde su bili bramani, gde sveštenici, gde mudraci ili pokajnici kojima je uspelo ne samo da dokuče to najdublje znanje, već i da u njemu žive? Gde je posvećeni koji će postojanje u Atmanu volšebno preneti iz sna u budno stanje, u život, u svaki korak, u reči i dela? Sidarta je poznavao mnoge prečasne bramane, pre svih svog oca, iskonski čistog, nadasve poštovanja dostojnog. Njegov otac je izazivao divljenje, ponašanje mu je bilo uzdržano i plemenito, njegov život u znaku čistote, njegova reč bila je mudra, iza njegovog čela rojile su se tanane i uzvišene misli — ali, da li je on, koji je toliko znao, živeo u blaženstvu, da li je imao svoj mir, zar nije i on bio jedan od onih koji traže, a ne mogu da utole žeđ? Zar on nije morao uvek navodno žedan piti sa svetih izvora, napajati se prinošenjem žrtava, čitanjem knjiga, raspravama među bramanima? Zašto je on, tako besprekoran, svakodnevno morao da sa sebe spira greh, da obavlja čin pranja, svakoga dana i uvek ponovo? Zar Atman nije bio u njemu, zar iz njegova srca nije izvirao praiskonski izvor? Taj praiskonski izvor je trebalo

¹ Upanišade — teološko-filozofski traktati na sanskritskom, koji sadrže filozofske teorije Indijaca. (Prim. prev.)

² Sama-veda — sadrži melodije koje se pevaju prilikom prinošenja žrtava. (Prim. prev.)

naći u sebi, prisvojiti ga! Sve drugo je bilo samo traženje, zaobilazni put, lutanje.

To su bile Sidartine misli, to je bila njegova žeđ, to je bila njegova patnja.

Često je izgovarao reči iz jednog *Čandogija-upanišada*: „Zacelo, ime bramana je Satiam — zacelo, onaj kome je to poznato svakog dana ulazi u nebeski svet.“ Često mu se činilo da je nebeski svet sasvim blizu, ali nikada nije sasvim dopro do njega, nikada nije utolio poslednju žeđ. I od svih mudrih i najmudrijih koje je poznavao i koji su ga proučavali, nije bilo nijednog koji bi sasvim dopro do nebeskog sveta, koji bi sasvim utolio večitu žeđ.

— Govindo — reče Sidarta svom prijatelju — Govindo, mili pođi sa mnom do banijanovog drveta, da to nemo u meditacije.

Pošli su do banijanovog drveta, i seli, ovde Sidarta, a dvadeset koraka dalje Govinda. Pošto se smestio, spreman da izgovara om, Sidarta je mrmljao u sebi stih:

„Om je luk, a duša je strela,

Cilj strele je braman

Kome treba nepokolebljivo težiti.”

Kada je prošlo uobičajeno vreme za vežbe u meditiranju, Govinda se diže. Spustilo se veče i došlo je vreme da se obavi pranje u suton. Pozvao je Sidartu po imenu. Sidarta se nije odazvao. Sedeo je utonuo u duboko razmišljanje, svoj ukočeni pogled upravio je u neki veoma daleki cilj, dok mu je vrh jezika virio između zuba, izgledalo je da i ne diše. Sedeo je tako, duboko zaronivši u meditiranje, misleći om, odašiljući dušu kao strelu ka bramanu. Jednom su kroz Sidartin grad prolazile samane³, isposnici-hodočasnici, tri usahla, ugasnula čoveka, ni stari ni mladi, prašnjavih i krvavih pleća, gotovo nagi, sprženi od sunca, okruženi osamom, puni zora i odbojnosti prema svetlu, tuđinci i olinjali šakali u ljudskom carstvu. Njihovim tragom provejavao je vreli

³ Samana — grčki naziv za budističke isposnike (prema sanskritskom šramana. (Prim. prev.)

dah prigušivane strasti, razorne službe nemilosrdnog uništavanja svoga bića.

Uveče, nakon časa meditacije, Sidarta reče Govindi:

— Sutra u rano jutro, prijatelju moj, Sidarta odlazi samanama. Postaće samana.

Govinda preblede čuvši ove reči i pročitavši sa skamenjenog lica svoga prijatelja da je njegova odluka neizmenjiva kao putanja strele odapete sa luka. U magnoventju i na prvi pogled Govinda je znao: evo, to je početak, Sidarta sad ide svojim putem, nikla je klica njegove sudbine, a sa njegovom i moja. I njegovo lice postade blede kao suva kora banane.

— O Sidarto — povika — hoće li ti to otac dozvoliti?

Sidarta ga pogleda kao da se prenuo iza sna. Munjevito je prozreo Govindinu dušu, pročitao u njoj strepnju, otkrio u njoj mirenje sa sudbinom.

— O Govindo — reče tihim glasom — ne gubimo reči. Sutra u osvit zore počinjem život samane. Ne govorimo više o tome.

Sidarta uđe u odaju u kojoj je njegov otac sedeo na asuri od rogozine, priđe mu s leđa i zastade, sve dok otac ne oseti da neko stoji iza njega.

Braman reče:

— Jesi li to ti, Sidarto? Kazuj to što si došao da mi kažeš.

Sidarta reče:

— S tvojim dopuštenjem, oče moj. Došao sam da ti kažem da želim sutra da napustim tvoju kuću i da odem među isposnike. Moja je želja da postanem samana. Ne ka se moj otac tome ne protivi.

Braman je ćutao, a ćutao je tako dugo da su se za to vreme iza malog prozora kretale zvezde i promenile svoj položaj pre no što se prekinuo tajac u odaji. Nem i nepokretan stajao je u odaji sin, nem i nepokretan sedeo je na hasuri otac, a zvezde su se kretale nebom. Tad progovori otac:

— Ne dolikuje bramanu da izgovara reči žestine i jarosti. Ali, negodovanje mi je uskomešalo srce. Ne bih želeo da i po drugi put čujem ovu želju iz tvojih usta.

Braman lagano ustade, Sidarta je stajao nem, skrštenih ruku.

— Šta čekaš? — upita otac.

Sidarta reče: — Ti znaš.

Nezadovoljan, otac napusti odaju, nezadovoljan potraži svoj ležaj i ispruži se na njemu.

Sat kasnije, kako mu san nije dolazio na oči, braman se diže, koraknu tamo-amo i iziđe iz kuće. Bacivši pogled kroz mali prozor odaje vide Sidartu kako stoji, skrštenih ruku, nepomičan. Mutno se belasalo njegovo svetlo gornje ruho. Nespokojna srca otac se vratilo.

Posle jednog sata, san mu nije dolazio, braman se ponovo diže, opet koraknu amo-tamo, iziđe pred kuću i vide da je mesec izišao. Bacio je pogled kroz prozor u odaju, u njoj je stajao Sidarta, nepomičan, skrštenih ruku, a na njegovim nagim cevanicama ogledao se mesečev sjaj. Zabrinuta srca otac se vratilo.

I ponovo naiđe posle jednog sata, i, pogledavši kroz prozor, vide Sidartu kako stoji na mesečini, pri sjaju zvezda, u tami. I navraćao bi tako svakog sata, ćutke, i bacivši pogled u odaju ugledao bi Sidartu kako stoji nepomično, a srce mu se punilo gnevom, srce mu se punilo nespokojstvom, srce mu se punilo strepnjom, punilo tugom.

I u poslednji noćni čas, pre no što će dan, opet je navratio i ugledao mladića kako stoji, pa mu se učinio velik i nekako tuđ.

— Sidarto — progovori — šta čekaš?

— Ti znaš.

— Hoćeš li tako stajati i čekati da dođe dan, da dođe podne, da dođe večer?

— Stajaću i čekaću.

— Umorićeš se, Sidarto.

— Umoriću se.

— Zaspaoćeš, Sidarto.

— Neću zaspati.
 — Umrećeš, Sidarto.
 — Umreću.
 — Zar ćeš radije da umreš nego da poslušаш svog oca?

— Sidarta je uvek slušao svog oca.
 — Znači li to da se odričeš svoje namere?
 — Sidarta će učiniti kako mu otac kaže.

Prva svetlost dana prodre u odaju. Braman vide da Sidarti podrhtavaju kolena. Na Sidartinom licu nije bilo drhtaja, pogled njegovih očiju bio je uperen u daljinu. Otac je tada znao da Sidarta više nije kod njega, u zavijaču, da ga je u stvari već napustio.

Otac spusti ruku Sidarti na rame.

— Poći ćeš u šumu — reče — i bićeš samana. Nađeš li blaženstvo u šumi, dođi i pouči me. Nađeš li na razočarenje, vrati se i daj da opet zajednički prinosimo žrtve bogovima. Sad idi i poljubi svoju majku, reci joj kuda ideš. Meni je, međutim, vreme da pođem na reku i da obavim prvo pranje.

Skinuvši ruku sa sinovljeva ramena, iziđe. Sidarta se zateturao kada je pokušao da korača. Ovladavši svojim udovima poklonio se ocu i pošao majci, da učini kako mu je otac rekao.

Kada je u prvi osvit, polako krećući utrnule noge, napustio još usnuli grad, kod poslednjih koliba diže se neka senka, koja se tu bila šćućurila, i priključi pokloniku — Govinda.

— Došao si — reče Sidarta i nasmeši se.
 — Došao sam — reče Govinda.

Uveče istoga dana stigoše isposnike, usahle samane, i ponudiše im svoju pratnju i pokornost. Bili su prihvaćeni.

Sidarta pokloni svoju odeću nekom siromašnom bramanu na ulici. Nosio je još samo pregaču oko bedara i nešiveni ogrtač zemljane boje. Jeo je samo jedanput dnevno i nikad kuvanu hranu. Postio je petnaest dana. Postio je dvadeset i osam dana. Snaga mu se istopila na butinama i obrazima. Vreli snovi sukljali su iz njegovih uvećanih očiju, na sasušanim prstima izrasli su nokti kao kandže, a na podbratku tršava brada. Pogled mu je bio leden pri susretu sa ženama; krivio je usne pun prezira kada bi prolazio kroz grad u kome su ljudi bili lepo odeveni. Viđao je trgovce kako trguju, velmože kako dolaze u lov, ožalošćene kako oplakuju svoje mrtve, bludnice kako se nude, lekare kako se zauzimaju oko bolesnika, sveštenike kako određuju dan za setvu, zaljubljene kako vode ljubav, majke kako doje decu — i sve to nije bilo dostojno njegovog pogleda, sve je bilo lažno, sve je zaudaralo, vonjalo na laž, sve je bila samo obmana uma, varka sreće i lepote, sve samo prikrivena trulež. Gorak je bio ukus sveta. Život je bio patnja.

Sidarta je pred sobom imao samo jedan jedini cilj: da u njemu sve bude prazno, bez žeđi, bez želja, bez snova, bez radosti i tuge. Da odumre i da više ne bude ja, da opustela srca nađe mir, da u mislima, u nebiću, bude

otvoren čudima — to je bio njegov cilj. Kada budem sve savladao i umro, kad se svaka požuda i svaki nagon u mome srcu stišaju, razbudiće se ono poslednje, najdublja bit, ono što više nije ja već velika tajna.

Cutke je Sidarta stajao pod vrelim sunčevim zracima, usijan od bola, usijan od žeđi. Cutke je stajao u vreme kiša, preko kose mu se slivala voda niz pleća koja su se mrzla, niz bedra koja su se mrzla i niz noge, stajao je pokajnik tako sve dok mu se pleća i noge više nisu mrzli nisu trnuli, obamirali. Cutke se šćućurio među trnje, iz rana na koži koje su ga pekly kapala je krv, iz čireva gnoj, a Sidarta je ostao ukočen, nepokretan sve dok krv nije prestala da curi, dok više nije ništa bolelo, ništa nije peklo.

Sidarta je sedeo uspravno i učio da štediti dah, da gotovo ne diše, učio je da prekida dah. Počeo je sa disanjem da bi naučio da smiri otkucaje srca, dok nisu utihnuli i gotovo sasvim prestali.

Poučavan od najstarijeg samane, Sidarta je vežbao uništenje svoga sopstva, vežbao se u meditaciji prema novim samanskim pravilima. Čaplja je proletela nad bambusovom šumom — i Sidarta primi čaplju u svoju dušu, polete preko šume i planine, postade čaplja, jedući ribe, gladujući gladu čaplje, govoreći kreštanjem čaplje, umirući smrću čaplje. Na peskovitoj obali je ležao uginuli šakal i Sidartina duša se uvukla u lešinu, postala mrtvi šakal; ležeći tako na pesku nadula se, zaudarala, raspadala se, hijene su je raskomadale, orlušine oderale, pretvorila se u kostur, pretvorila se u prašinu i bila razvejana po polju. I Sidartina duša se vratila, bila je umrla, bila se raspala, bila se pretvorila u prah, bila je razvejana, okusila je sumorni zanos kružnog toka života, iščekivala u novoj žeđi, kao lovac, prodor kroz koji bi mogla da utekne iz tog kruga, onamo gde je kraj svih uzroka i gde počinje bezbolna večnost. Umrtvljavao svoja čula, ništio svoje uspomene, izmigoljivši se iz svoga ja prelazio bi u hiljade tuđih obličja, bio je životinja, bio je strvina, bio je kamen, bio je drvo, bio je voda i, pro-

budivši se, svaki put je opet nalazio sebe, na svetlosti sunca ili meseca ponovo bi postao ja, okrećući se u kružnom toku života, osetio bi žeđ, savladavši je ponovo našao neutoljenu.

Sidarta je naučio mnogo kod samana, naučio je da ide mnogim putevima koji su ga odvajali od njegovog ja. Išao je putem gubitka sopstvenosti kroz patnju, kroz dobroljno podnošenje i savladavanje bola, gladi, žeđi, umora. Išao je putem gubljenja sebe pomoću meditacija, pomoću praznjenja svog uma od svih misli i predstava. Naučio je da ide ovim i drugim putevima, hiljadu puta napuštajući svoje ja, boravio je satima i danima u nebitku. Ali, kako god su ga putevi odvajali od njegovog ja, na kraju puta se ono ipak vraćalo. Neka je Sidarta i hiljadama puta utekao svome ja i boravio u ništavilu, boravio u životinji, u kamenu, ipak je povratak bio neminovan, i neizbežan čas u kome je ponovo nalazio sebe, na suncu ili na mesečini, u senci ili na kiši, kada je opet bio Sidarta, ponovo mučen patnjama nametnutog kružnog toka života.

Pokraj njega je živeo Govinda, njegova senka, idući istim putevima, potčinivši se istim težnjama. Retko su njih dvojica razgovarali o nečem što je bilo van potrebe službe i vežbe. Katkad bi udvoje prolazili selima i prosili hranu za sebe i svoje učitelje.

— Šta misliš, Govindo — reče jednom Sidarta dok su išli u prošnju — šta misliš, jesmo li napredovali? Jesmo li dostigli svoje ciljeve?

Govinda odgovori:

— Učili smo i dalje učimo. Ti ćeš biti veliki samana, Sidarto. Brzo si savladao svaku vežbu, mnogo puta zadivio stare samane. Jednom ćeš postati svetac, o Sidarto.

Sidarta reče:

— Meni se tako ne čini, prijatelju moj. To što sam do današnjeg dana naučio kod samana, mogao sam, o Govindo, da naučim brže i jednostavnije. U svakoj krč-

mi po četvrtima bludnica, prijatelju moj, među kiridžijama i kockarima.

Govinda reče:

— O Sidarto, ti bi da se šališ sa mnom. Kako bi od tih bednika mogao da se učiš meditaciji, zadržavanju daha, kako bi naučio da budeš neosetljiv prema gladi i bolu:

A Sidarta reče tiho, kao da govori sam sebi:

— Šta je meditacija? Šta je napuštanje svoga tela? Šta je post? Šta je zadržavanje daha? To je bekstvo od svoga ja, kratkotrajno izbavljenje od patnji sopstvenog bića, prolazni zanos da se zaborave boli i besmislenost života. To je bekstvo i isti kratkotrajni zaborav koji nalazi i gonič volova, kada u svratište popije nekoliko šoja pirinčanog vina ili prevrelog kokosovog mleka. Tada on više nije svestan svoga bića, ne oseća bol života već nalazi kratkotrajni zanos. Utonuvši u san nad šoljom pirinčanog vina on nalazi ono isto što nalaze Sidarta i Govinda, kad nakon dugih vežbi umaknu svom telu, kad borave u nebiću. Tako je to, o Govindo.

Govinda reče:

— Tako kažeš, o prijatelju, iako znaš da Sidarta nije gonič volova, da je samana i nije pijanac. Zacelo, onaj koji pije nalazi zanos zaborava, nalazi kratkotrajno izbavljenje i predah, ali se vraća iz sveta pričine i opet je sve po starom, nije postao mudriji, nije sakupio saznanja, niti se uzdigao za nekoliko stupnjeva.

I Sidarta mu reče smešeći se:

— Ne znam, nikad nisam bio pijanac. Ali, znam da ja, Sidarta, u svojim vežbama i meditacijama nalazim samo kratkotrajni zanos, da sam isto tako daleko od mudrosti, od izbavljenja, kao kada sam bio dete u majčinoj utrobi, to je ono što znam, o Govindo.

Nekom drugom prilikom, kada je Sidarta sa Govindom napustio šumu da bi u selu isprobao nešto hrane za svoju braću i učitelje, Sidarta progovori:

— Kako li je to, o Govindo, jesmo li na pravom putu? Približavamo li se saznanju? Približavamo li se

izbavljenju? Ili se možda vrtimo u krugu ti i ja, mi koji smo želeli da se oslobodimo kružnog toka bitisanja.

Govinda reče:

— Mnogo smo naučili, Sidarto, a ostalo je još mnogo da se nauči. Ne vrtimo se mi u krugu već se penjemo naviše, krug ima oblik spirale i mi smo se popeli već mnogim stepenima.

Sidarta odgovori:

— Šta misliš, koliko ima godina naš najstariji samana, naš uvaženi učitelj?

Govinda reče:

— Našem najstarijem samani je kanda šezdeset godina.

Na to će Sidarta:

— Navršio je šezdeset godina i nije dostigao nirvanu. Navršio je sedamdeset i osamdeset godina; ti i ja takođe ćemo dostići tu starost, vežbaćemo se, postićemo i razmišljaćemo. Ali, nirvanu nećemo dostići, ni on, ni mi. O Govindo, čini mi se da od svih samana, koliko ih ima, možda nijedan, ni jedan jedini neće dostići nirvanu. Nalazimo utehe, nalazimo zanos, učimo se veština kojima se zavaravamo. Ali, ono suštastveno, put svih puteva — taj put ne nalazimo.

— Ne govori tako zastrašujuće reči, Sidarto! — reče Govinda. — Zar da među tolikim učenim ljudima, među tolikim bramanima, među tolikim strogim i uvažanim samanama, među mnoštvom onih koji tragaju, koje prožima revnost, zar da među tolikim svetim ljudima nijedan ne nađe put svih puteva?

Sidarta, međutim, reče glasom u kome je bilo koliko tuge toliko i podsmeha, prigušenim, malo tužnim, a malo podrugljivim glasom:

— Uskoro će tvoj prijatelj, Govindo, napustiti stazu samana kojom je tako dugo išao zajedno s tobom. Žeđ me mori, o Govindo, a na tom dugom samanskom putu nimalo je nisam ublažio. Oduvek sam bio žedan saznanja, oduvek sam postavljao mnoga pitanja. Raspitivao sam se kod bramana iz godine u godinu, a ispiti-

vao sam i svete vede, iz godine u godinu. Možda bi, o Govindo, bilo isto tako korisno, mudro i spasonosno da sam se raspitivao kod ptice zvane nosorog ili kod šimpanza. Trebalo mi je dugo vremena i još nisam konačno naučio, o Govindo, ovo: da se ništa ne može naučiti. Čini mi se, da zaista ne postoji to što mi nazivamo „učenjem“. Postoji, prijatelju moj, samo jedno znanje, a ono je svuda, to je Atman, to je u meni, to je u tebi, i u svakom biću. Te tako počinjem da verujem: znanje nema goreg neprijatelja od hteti-znati, od učenja.

Govinda u taj mah zastade nasred puta, diže ruke uvis i reče:

— Ne zbunjuj svoga prijatelja takvim govorom, Sidarto! Zacelo, tvoje reči u mom srcu bude strah. Pomisli samo: šta bi bilo sa svetošću molitava, šta sa visokim poštovanjem prema staležu bramana, šta sa svetošću samana kad bi bilo kao što ti kažeš, kad ne bi postojalo učenje?! Šta bi bilo, o Sidarto, sa svim onim što je na zemlji sveto, dragoceno i poštovanja dostojno?!

I Govinda poče da mrmlja u sebi stih iz jedne od *Upanišada*:

— Onaj ko razmišljajući, prosvećena uma, utone u atman,

Ispuniće srce neiskazanim blaženstvom.

Ali, Sidarta je ćutao. Razmišljao o rečima koje mu je Govinda uputio i mislio o njima sve do njihovog krajnjeg značenja.

Da, pomislio je stojeći, oborene glave, šta bi preostalo od svega što nam se činilo svetim? Šta ostaje? Šta se potvrđuje? I zatrese glavom.

Jednoga dana, kada su dva mladića već skoro tri godine živeli kod samana i učestvovali u njihovim vežbama, dopre do njih raznim putevima i stranputicama vest, glas, predanje: da se pojavio čovek po imenu Gotama, zvani Uzvišeni, Buda¹, koji je u svom biću savladao pa-

¹ Buda — naziv osnivača budističke nauke, Sidate Gotame iz plemena Sakija, prema sanskritskoj reči budi (buddhi) koja znači „um, mudrost“ a u psihološkom smislu i „znanje o samom sebi“. (*Prim. prev.*)

tnju sveta i zaustavio točak ponovnih rađanja. Šireći svoja učenja, okružen sledbenicima, on obilazi zemlju, bez ikakvog poseda, bez zavičaja, bez žena, odeven u žuti ogrtač askete, ali vedra čela, blažen, a bramani i kneževi mu se klanjaju i postaju njegovi učenici.

Ovo predanje, ova glasina i priča širila se, zamirisavši tu i tamo kao cvet, po gradovima su je prepričavali bramani, po šumama samane, te bi ime Gotame, Bude, uvek nanovo dopiralo do ušiju mladića, pominjano i u dobru i u zlu, u vidu hvalospeva i u vidu pogrda.

Kao kada u nekoj zemlji zavlada kuga i pukne glas da se tamo i tamo nalazi čovek, mudrac, čija reč ili dah imaju moć da izleče svakog koga je bolestina napala, pa se taj glas širi po celoj zemlji i svi o njemu govore, mnogi sa verom, mnogi sa sumnjom, ali ipak ubrzo mnogi kreću na put da potraže mudraca, spasioca, tako isto se širilo zemljom predanje, miomirisna priča o Gotami, o Budi, mudracu iz plemena Sakija. Njegove pristalice govorahu da je ovladao najvišim saznanjima, da se seća svojih ranijih života, da je dostigao nirvanu i da se nikada više neće vratiti u kružni tok, nikada više neće zaroniti u mutne struje stvaranja. Mnogo veličanstvenog i neverovatnog se pričalo o njemu, činio je čuda, savladao đavola, razgovarao s bogovima. Ali, njegovi protivnici i nevernici govorahu da je taj Gotama puka varalica, da provodi dane u raskošnom životu, da prezire prinošenje žrtvi, da nije učen i da ne zna ni za vežbe, ni za mučenje svog tela.

Milozvučno je bilo predanje o Budi, iz njega je projevavao čarobni miris. Jer, svet je bolestan, a život se teško podnosi — i gle, činilo se da je tu pokušao, šiknuo izvor, da odjekuje glas vesnika, pun utehe, blagosti i plemenitih obećanja. Svuda gde se pročulo o Budi, u svim krajevima Indije, mladići su počeli da osluškuju, osetivši čežnju, osetivši nadu, a sinovi bramana po gradovima i selima dočekivali bi dobrodošlicom svakog ho-

dočasnika i namernika koji bi im donosio vesti o njemu, o Uzvišenom, o Sakijamuniju¹.

Tako je i do samana u šumi, do Sidarte i do Govinde, doprlo predanje, postepeno, kap po kap, a svaka kap bila je bremenita nadom, svaka kap bremenita sumnjom. Malo se govorilo o tome, jer najstariji samana nije bio naklonjen toj glasini. Čuo je da je tobožnji Buda ranije bio isposnik i živio u šumi, ali se zatim opredelio za raskošan život i svetovna uživanja, pa nije imao dobro mišljenje otom Gotami.

— O Sidarto — obrati se jednom Govinda svom prijatelju. — Danas sam bio u selu i neki braman me pozva u svoju kuću, u njoj se nalazio sin bramana iz Magade, koji je svojim očima video Budu i slušao njegovo učenje. I tada i dah ispuni bolom moje grudi i ja pomislih: da mi je, da je nama dvoma, Sidarti i meni, doživeti čas u kome bismo slušali nauk iz usta onog koji je dovršio svoj put! Reci, prijatelju moj, hoćemo li i mi poći onamo da čujemo učenje iz Budinih usta?

Sidarta reče:

— O Govindo, uvek sam zamišljao da će Govinda ostati kod samana, verovao sam da je njegov cilj doživeti starost od šezdeset i sedamdeset godina, usavršavajući se u veštinama i vežbama koje krase samane. Ali, gle, nisam dovoljno poznavao Govindu, malo sam znao o njegovom srcu. Eto, sada bi ti, najdraži, krenuo jednim putem i pošao onamo gde Buda obznanjuje svoje učenje.

Govinda reče:

— Tebi je do podsmeha. Neka, Sidarto, podsmevaj se! Ali, zar se nije i u tebi razbudila žudnja, želja da čuješ taj nauk? I zar mi nisi jednom rekao da više nećeš dugo ići putem samana?

Tad se Sidarta nasmeja, tako da je u njegovom glasu zatreperila i senka tuge i senka podsmeha, te reče:

— Odista, Govindo, dobro si govorio i sećanje te nije prevarilo. Želeo bih da se sećaš i onog drugog što

¹ Potomak plemićkog roda iz grada Sakija. (Prim. prev.)

si od mene čuo, a to je da sam postao podozriv i umoran prema nauku i učenju, da malo verujem u reči koje nam dolaze od učitelja. Ali, dela, mili, spreman sam da čujem ono učenje — iako u srcu verujem da smo već okusili najbolje plodove tog nauka.

Govinda reče:

— Tvoja spremnost ispunjava moje srce radošću. Ali, reci, kako je to moguće? Kako je učenje Gotame, još pre no što smo ga čuli, moglo da nam pruži svoje najbolje plodove?

Sidarta reče:

Uživajmo u tim plodovima i sačekajmo ono dalje, o Govindo! A plod, na kome već sad treba da blagodariamo Gotami je to što nas poziva da odemo od samana! Da li će moći da nam pruži i nešto drugo i bolje, prijatelju moj, sačekajmo smirena srca.

Istog dana Sidarta je najstarijem samani saopštio svoju odluku da ode. Obratio se starešini učtivo i skromno, kao što dolikuje mlađem i učeniku. Ali samana pade u jarost čuvši da dvojica mladića hoće da ga napuste, digao je glas i upotrebio grube i pogrdne reči.

Govinda se uplašio i zbunio, ali Sidarta šapnu Govindi na uvo:

— Sad ću pokazati starome da sam nešto naučio kod njega.

Stao je tik ispred samane i, sabrane duše, uhvatio pogled starca, te zagospodario njime učinivši da starac zanemi, lišivši ga sopstvene volje, a potčinivši je svojoj, pa mu naredi da bez ijednog glasa učini ono što od njega bude tražio. Starac je zanemio, pogled mu je bio ukločen, volja mu se oduzela, ruke su opušteno visile niz telo, bio je opčinjen.

Sidartine misli zavladaše su samanom, i on im se morao povinovati. I tako se stari nekoliko puta poklonio i pokretima ruku blagosiljao obojicu, promucavši pobožnu želju za srećna puta. Mladići mu se zauzvrat pokloniše, uzvратиše dobru želju, pozdraviše i odoše.

Uz put Govinda reče:

— O Sidarto, naučio si kod samana više nego što mi je bilo poznato. Teško je, veoma teško opčiniti starog samanu. Zacelo, da si ostao, ti bi uskoro naučio da hodaš po vodi.

— Nije mi želja da hodam po vodi — odvrati Sidarta. — Neka se stare samane zadovolje takvim veštinama.

GOTAMA

U gradu Savati svakom detetu je bilo poznato ime Uzvišenog Bude, a svaka kuća je bila spremna da sledbenicima Gotame, ćutljivim misliocima, napuni čanak za milostinju. U blizini grada se nalazilo najdraže prebivalište Gotame, u gaju Jetavana, koji je bogati trgovac Anapindika, odani poštovalac Uzvišenog, poklonio njemu i njegovim učenicima.

Ovo je bio predeo u koji se uputiše dvojica mladih isposnika, prema pričama i uputstvima dobijenim u toku njihovog traganja za Gotamom. I čim su stigli u Savati, ponuđena im je hrana već u prvoj kući, ispred čijih su se vrata moleći zaustavili, i oni je primiše, a Sidarta upita ženu koja im je pružila hranu:

— Bili bismo radi znati, milosrdna, gde boravi Buda, nadasve prečasni, mi smo dvojica samana iz šume, a došli smo da vidimo njega, Savršenog, i da čujemo učenje iz njegovih usta.

Žena reče:

— Odista, ovde se vas dvojica samana iz šume nalazite na pravom mestu. Znajte, Uzvišeni boravi u Jetavani, u vrtu Anapindikike. Zakonačite tamo, hodočasnici, ima dovoljno mesta za sve one bezbrojne koji dolaze sa svih strana da čuju učenje iz njegovih usta.

Govinda se tada obradova i radosno povika:

— Blago nama, jer smo došli do cilja i ovo je kraj našeg puta! Ali, reci nam, majko hodočasnika, poznaješ li Budu, jesi li ga videla svojim očima?

Žena reče:

— Mnogo puta sam videla Uzvišenog. U mnoge dane su ga videle moje oči kako promiče ulicama, čutke, u žutom ogrtaču, kako pred vratima bez ijedne reči pruža svoj čanak za milostinju, kako zatim odlazi dalje sa punim čankom u rukama.

Ushićeno je Govinda slušao ove reči želeći da pita i da čuje još mnogo toga. Ali, Sidarta ga opomenu da treba poći dalje. Oni se zahvališe i pođoše, a upravo i nisu morali da pitaju za put, jer su se mnogi hodočasnici i monasi iz Gotamine zajednice takođe uputili u Jetavanu. I kako su oni stigli usred noći, tako su neprestano pristizali i drugi, na sve strane su odzvanjali dozivanja i govor onih koji su tražili i dobili konak. Dvojica samana, naviknutih na život u šumi, našli su sebi brzo i bez buke sklonište u kome su se odmarali do jutra.

Pri izlasku sunca bili su iznenađeni videći koliki je broj vernika i radoznalaca tu proveo noć. Po svim stazama čarobnog gaja šetali su monasi u žutom ruhu, neki su sedeli ispod stabla, utonuvši u razmišljanja, pa je senoviti vrt ličio na grad u kome su ljudi vrveli kao pčele u košnici. Većina monaha krenu sa čankom za milostinju u grad da prikupe hranu za podnevni obrok, jedini u toku celog dana. I sam Buda, Posvećeni, običavao je da jutrom odlazi u prošnju.

Sidarta ga je poznao čim ga je ugledao, kao da mu ga je neki bog pokazao. Video je skromnog čoveka u žutoj monaškoj rizi, sa čankom za milostinju u ruci.

— Pogledaj! — reče Sidarta tiho Govindi. — Onaj tamo je Buda.

Pomno se Govinda zagledao u monaha u žutoj rizi, koji se, na izgled, ni po čemu nije razlikovao od stotine drugih monaha. I ubrzo bi jasno i Govindi: to je on. Oni krenuše za njim i posmatrahu ga.

Buda je, skromna držanja i zadubljen u misli, išao svojim putem, njegovo smireno lice nije bilo ni vedro ni tužno, činilo se kao da se tiho smeši u sebi. Sa skrive-

nim osmehom, tih i spokojan, pomalo sličan zdravom detetu, odmicao je Buda lagano, njegovo ruho i način na koji je spuštao stopala bili su kao kod svih njegovih monaha po tačno utvrđenom pravilu. Ali, njegov lik i njegov korak, njegov smerno oboreni pogled, ruke mirno spuštene niz telo i svaki prst na tim smirenim rukama zračili su spokojstvom, odražavali savršenstvo lišeno želje za traganjem, lišeno podražavanja, odišući blagom i nerazrušivom pomirljivošću, nepresušivom svetlošću, neprikosnovanim mirom.

Tako se Gotama lagano približavao gradu gde će skupljati milostinju, a dvojica samana poznali su ga jedino po savršeno sabranom liku na kome nije bilo traganja, ni htenja, ni podražavanja, niti bilo kakve težnje, već je samo zračilo svetlošću i savršenim mirom.

— Danas ćemo čuti učenje iz njegovih usta — reče Govinda.

Sidarta nije odgovorio. Nije bio radoznao da čuje to učenje, niti je verovao da će mu ono dati nešto novo, jer je, kao i Govinda, često slušao u čemu je sadržina Budinog nauka, iako uvek samo iz kazivanja drugih. Ali, njegov pogled pun pažnje počivao je na liku Gotame, na njegovim plećima, stopalima, na ruci koju je mirno opustio niz telo, pa mu se učinilo da svaki zglob na svakom prstu te ruke širi njegovo učenje, da govori, da diše i blista sjajem istine. Ovaj čovek, ovaj Buda, bio je sav u znaku istine, sve do pokreta svog poslednjeg prsta. Ovaj čovek je bio svetac. Sidarta nikada nikog drugog nije tako duboko poštovao, nikada nikog nije tako voleo kao tog čoveka pred sobom.

Obojica su čutke sledili Budu sve do grada i vratili se otud, jer su nameravali da se toga dana uzdrže od svake hrane. Videli su Gotamu kada se vratio, videli ga za obedom u krugu svojih sledbenika — to što je pojeo ni pticu ne bi zasitilo — videli zatim da se povukao u senku mangoovog drveća.

Uveče, kada je žega popustila i logor oživeo, ljudi su se okupili, pa su i njih dvojica čuli Budino učenje.

Slušali su njegov glas, koji je takođe bio savršen, odisao savršenim spokojstvom, savršenim mirom. Gotama ih je učio o patnji, govorio o poreklu patnje, o putu ka nestanku patnje. Blago i jasno su tekle reči iz njegovih usta. Patnja je život, svet je pun patnji, ali, otkriveno je oslobođenje: izbaviće se onaj koji ide putem Bude.

Uzvišeni je govorio odmerenim glasom, objašnjavao je četiri glavna načela, tumačio osmostruku stazu, strpljivo je išao putem poučavanja, iznosio primere, ponavljao; jasno i spokojno je lebdeo njegov glas nad slušaocima, kao neka svetlost, kao zvezdano nebo.

Kada je Buda završio svoj govor — a već je bila pala noć, javiše se mnogi hodočasnici s molbom da budu primljeni u zajednicu, da nađu utočište u tom učenju. I Gotama ih primi, rekavši:

— Zaista, čuli ste učenje, zaista, ono je objavljeno. Pridite, dakle, i živite u svetosti kako bi se okončale sve patnje.

I gle, uto istupi i Govinda, snebivljivi, pa reče:

— I ja tražim utočište kod Uzvišenog i u njegovom učenju — i zamoli da bude primljen među učenike. I bi primljen.

Odmah nakon toga, pošto se Buda povukao na noćni počinak, Govinda se obrati Sidarti i reče mu usrdno:

— Sidarto, ne priliči mi da te prekorevam. Obojica smo čuli Uzvišenog, obojica smo slušali njegovo učenje. Govinda je čuo nauk i našao u njemu utočište. Ali, zar ne želiš i ti, uvaženi, da pođeš stazom izbavljenja? Zar još oklevaš, zar još čekaš?

Sidarta se prenu kao iza sna čuvši Govindine reči. Dugo je netremice gledao u Govindu. Zatim progovori tihim glasom, u kome nije bilo ni traga podsmeha:

— Govindo, prijatelju moj, učinio si taj korak i u ovaj čas izabrao si put. Oduvek si, o Govindo, bio moj prijatelj, oduvek si išao korak iza mene. Često sam pomišljao: neće li i Govinda jednom učiniti neki korak sam, bez mene, po nagonu sopstvene duše? I gle, postao si čo-

vek i sam biraš svoj put. Neka ti se ostvari da ideš njime do kraja, o prijatelju moj! Neka ti donese izbavljenje!

Govinda, koji ga još nije u potpunosti shvatio, ponovi pitanje sa prizvukom nestrpljenja:

— Govori, molim te, mili moj! Reci, kao što drugačije ne može ni biti, da ćeš i ti, moj učeni prijatelju, potražiti utočište kod uzvišenog Bude!

Sidarta položi ruku na Govindino rame:

— Prečuo si moju želju kojom te ujedno blagosiljam, o Govindo. Ponoviću je: želim da ideš njime do kraja! Neka ti donese izbavljenje!

U taj tren Govinda shvati da ga prijatelj napušta i briznu u plač.

— Sidarto — uzviknu bolno.

Sidarta mu se obrati ljubazno:

— Ne zaboravi, Govindo, da ti sad pripadaš samama Bude! Odrekao si se zavičaja i roditelja, odrekao si se porekla i imetka, odrekao se sopstvenog htenja, odrekao prijateljstva. Tako to traži učenje, tako hoće Uzvišeni. Tako si i ti sam hteo. Sutra te napuštam, o Govindo.

Prijatelji su još dugo hodali po šumarku, dugo ležali jedan kraj drugoga a da im san nije dolazio na oči. I Govinda bi uvek nanovo saletao prijatelja, zahtevajući da mu kaže zašto ne želi da potraži utočište u Gotaminom učenju, šta po njemu nedostaje tom nauku. Ali, Sidarta bi svaki put odbijao odgovor, rekavši:

— Pomiri se s tim, Govindo! Učenje Uzvišenog je veoma dobro, kako bih mogao da mu nađem mane!

U cik zore prođe kroz gaj jedan od sledbenika Bude, jedan od njegovih najstarijih monaha, pozivajući sve novajlije koji su našli utočište u učenju, da ih odene u žuto ruho i da ih upozna sa prvim poukama i dužnostima svojega staleža. Tada Govinda skoči, još jednom zagrlj prijateja iz mladih dana, i priključi se povorci iskušnika.

Sidarta je zamišljeno hodao lugom. Uto sretne Gotamu Uzvišenog, i kada ga je pozdravio sa dubokim poštovanjem, a pogled Bude bio tako pun dobrote i spo-

kojstva, mladić se ohrabrio i zamolio dubokopoštovanog za dozvolu da mu se obrati. Uzvišeni je ćutke klimnuo glavom u znak pristanka.

Sidarta reče:

— Juče mi je pala u udeo milost da slušam tvoje čudesno učenje, Uzvišeni. Zajedno sa jednim prijateljem došao sam iz daleka kraja da čujem nauk. A sada će moj prijatelj ostati kod tvojih, u tebi je našao utočište. Ja, međutim, odlazim i nastavljam svoj put.

— Kako ti je drago — reče Uzvišeni uljudno.

— Moj govor je odviše smeo — nastavi Sidarta — ali ne bih želeo da napustim Uzvišenog, a da mu ne saopštim svoje misli u punoj iskrenosti. Da li bi Uzvišeni izvoleo da me sluša još koji trenutak?

Uzvišeni nemo odobri.

Sidarta reče:

— Osobito me je zadivilo jedno u tvom učenju, o, dubokopoštovani! Sve je u tvom nauku savršeno jasno, sve je dokazano; svet prikazuješ kao savršeni, nikada i nigde prekinuti lanac, kao večiti lanac, sastavljen od uzroka i posledica. Nikada niko nije to sagledao tako jasno, nikada niko nije to izložio tako nepobitno; zacelo, svakom će bramanu jače zakucati srce u nedrima kada kroz tvoje učenje ugleda svet kao savršenu povezanost, bez ijedne šupljine, kristalno jasan, neovisan od slučajnosti, neovisan od bogova. Da li je dobar ili opak, da li je život u njemu patnja ili uživanje, to ostavimo na stranu, možda to i nije bitno — ali jedinstvo sveta, povezanost sveg zbivanja, obuhvatanje svega velikog i malog istim tokom, istim zakonom uzročnosti nastajanja i umiranja, to jasno zrači iz tvog učenja, o Savršeni. Ali, baš po tvom učenju ipak su prekinuti jedinstvo i doslednost svih stvari na jednoj tački, a kroz tu pukotinu u ovaj svet jedinstva prodire nešto tuđe, nešto čega pre nije bilo i što se ne može ni prikazati ni dokazati: a to je tvoje učenje o savlađivanju sveta, o izbavljenju. Ali, ta mala pukotina, taj proboj, opet razbija i

ruši vasceli večiti i jedinstveni zakon sveta. Oprosti mi što moje reči sadrže zamerku.

Gotama ga je saslušao ćutke i mirno.

A onda blagim, uljudnim i jasnim glasom Savršeni progovori:

— Čuo si učenje, o sine bramana, i blago i tebi što si o njemu tako duboko razmislio. Pronašao si u tom učenju nedostatak. Razmišljaj i dalje o tome. Ali bih te, žudnog znanja, upozorio na opasnost bespuća u mišljenju i raspri oko reči. Mišljenja nemaju značaja, ona mogu da budu lepa ili ružna, mudra ili budalasta, svako može da ih prihvati ili da ih odbaci. Ali, učenje koje si čuo iz mojih usta nije moje mišljenje i nije mu cilj da tumači svet onima koji žude za znanjem. Ono ima drugi cilj, a taj cilj je izbavljenje od patnji. To je ono što Gotama uči, ništa drugo.

— Ne ljuti se na me, o Uzvišeni — reče mladić. Nisam ti se obratio da bih se prepirao s tobom, vodio raspre oko reči. Ti si odista u pravu, mišljenja nemaju veliki značaj. Ali, dopusti mi da hažem još i ovo: ni za trenutak nisam posumnjao u tebe. Ni za trenutak nisam posumnjao da si ti odista Buda, da si dostigao cilj, i to najviši, za kojim idu mnoge hiljade bramana i sinovi bramana. Ti si našao izbavljenje od smrti. Ono je poniklo iz tvog vlastitog traganja, na vlastitom putu, kroz misli, kroz meditaciju, kroz spoznavu, kroz prosvetčivanje. Ovo nije poniklo iz učenja! I zato — a takva je moja misao, o Uzvišeni — nikom nije dosuđeno izbavljenje kroz učenje! Jer, ti, o Uzvišeni, nikom nećeš moći rećima i učenjem saopštiti i reći šta se u tebi zbililo u času otkrovenja! Mnogo toga sadrži učenje posvećenog Bude, ono mnoge uči da žive u poštenju, da se klone zla. Ali, jedno ipak ne sadrži ovo jasno, osveštalo učenje: ne sadrži tajnu šta je sam Uzvišeni doživeo, on jedini među stotinama hiljada. To je ono što sam mislio i spoznao kada sam slušao tvoje učenje. To je ono zbog čega nastavljam svoj put — ne da bih tragao za drugim, boljim učenjem, jer znam da takvog nema, već da bih napustio sva učenja

i sve učitelje i sam stigao do svog cilja, ili da umrem. Ali, ja ću se često sećati današnjeg dana, o Uzvišeni — i časa u kome su moje oči videle sveca.

Buda je mirno oborio pogled zemlji i savršenom nepokolebljivošću je zračio njegov nedokučivi lik.

— Neka tvoje misli ne budu zabluda! — progovori dubokopoštovani. — Neka ti bude dato da dospeš do svoga cilja! Ali, reci mi: jesi li video mnoštvo mojih samana, moju brojnu braću koja su našla utočište u učenju? Veruješ li ti, strani samano, veruješ li da bi svima njima bilo bolje da napuste učenje i da se vrate svetovnom životu i uživanjima?

— Daleka bila takva pomisao od mene! — uzviknu Sidarta. — Neka svi ostanu verni učenju, nek stignu do svog cilja! Ne priliči mi da dajem sud o životu drugih! Jedino sam za sebe moram da presudim, da odaberem, da odbijam. Mi samane tražimo izbavljenje od svoga ja, o Uzvišeni. Da sam jedan od tvojih učenika, o dubokopoštovani, plašim se da bi mi se dogodilo da moje ja samo prividno, varljivo, dođe do spokojstva i izbavljenja, ali bi ono u stvari živelo dalje i raslo, jer, imajući učenje, imajući sledbenika, imajući ljubav prema tebi i zajednici monaha pretvorio bih sve to u svoje ja.

Gotama je sa poluosmehom, nepokolebljivo vedro i ljubazno gledao strancu u oči i otpustio ga gotovo neprijetnim pokretom ruke.

— Uman si, o samano — reče dubokopoštovani. — Umeš da govoriš mudro, prijatelju moj. Čuvaj se prevelike mudrosti!

Buda ode lagano, a njegov pogled i poluosmeh za- uvek ostaše urezani u Sidartino sećanje.

— Nikad nisam video čoveka takva pogleda i osmeha, niti bilo koga koji tako sedi i korača, pomisli, odista bih želeo da imam takav pogled i osmeh, da umem tako da sedim i da koračam, tako dostojanstveno, tako prikriveno a ipak otvoreno, tako detinje i tajanstveno. Zacelo, tako gleda i korača samo čovek koji je prodro

do svog najdubljeg bića. Odista ću i ja pokušati da prodrem do najskrivenijeg.

— Video sam čoveka, pomisli Sidarta, jednog jedinog, pred kojim sam morao da oborim pogled. Više ni pred jednim čovekom neću obarati pogled, ni pred kim. Više me nikakvo učenje neće privući, kada me učenje tog čoveka nije primamilo.

— Buda me je ponečeg lišio, pomisli Sidarta, ali, lišavajući me još više mi je dao. Lišio me je prijatelja, koji je verovao u mene, a sada veruje u njega, koji je bio moja senka, a sada je senka Gotame. Ali, podario mi je Sidartu, mene samog.

BUĐENJE

Napustivši lug, u kome je ostavio za sobom Budu, Savršenog, u kome je ostavio za sobom Govindu, Sidarta oseti da je u tom lugu za sobom ostavio i svoj dosadašnji život, da se zauvek rastao s njim. Idući lagana koraka razmišljao je o tom osećanju, koje ga je celog ispunilo. Duboko je utonuo u misli, zaranjajući kao kroz vodu do dna ovog osećanja, sve donde gde poživaju uzroci, jer je sagledavanje uzroka — kako mu se činilo — suština razmišljanja i jedino se tim putem osećanja pretvaraju u saznanje, ne iščeznu već postaju stvarna i počinju da zrače iz sebe ono što je u njima.

Koračajući lagano Sidarta je razmišljao. Ustanovio je da više nije mladić, da je postao čovek. Ustanovio je da je nešto ostavio za sobom, kao što zmija ostavlja košulju više u njemu nema nečeg što ga je pratilo i što je bilo njegovo kroz čitavu mladost: želja da ima učitelja i da sluša učenje. Evo, napustio je i poslednjeg učitelja koji se pojavio na njegovom putu, napustio je najvišeg i najmudrijeg, najsvetijeg — Budu — morao se rastati s njim, ne mogavši da prihvati njegovo učenje.

Usporavajući korak mislilac je produžio put, pitajući sebe: — Šta je to što si hteo da naučiš iz učenja i od učitelja, a čemu te oni, koji su te mnogome učili, ipak nisu mogli naučiti? — I otkri: — Bilo je to moje ja, čiji sam smisao i suštinu hteo da dokučim. Hteo sam da se otrgnem od svoga ja, da ga savladam. Ali, to mi nije

pošlo za rukom, uspeo sam samo da ga obmanem, da bežim i da se skrivam od njega. Zacelo, ništa na svetu nije toliko zaokupljalo moje misli kao to moje ja, ta zagonetka što živim, što predstavljam jedinku odvojenu i rastavljenu od svih drugih, što sam Sidarta! I ni o čemu na svetu ne znam manje nego što znam o sebi, o Sidarti!

Zastao je obuzet ovom misli, ali, ubrzo se iz nje rodi druga, nova misao, koja je glasila: — To što ništa ne znam o sebi, što je za me Sidarta ostao tuđ i nepoznat, proizilazi iz jednog jedinog uzroka: plašio sam se sam sebe, neprekidno sam bežao od sebe! Tragao sam za atmanom, tragao za bramanom, bio sam voljan da ras-komadam i da ogolim svoje ja, da bih u njegovom nepoznatom i najsuštastvenijem našao jezgro svih ljuštura, atman, život, ono božansko i poslednje. Ali sam se ja sâm pri tom izgubio.

Sidarta diže pogled i osvrnu se oko sebe, na licu mu zasja osmeh i sve do nožnih prstiju prože ga duboko osećanje buđenja iz dugog sna. I odmah zatim ubrza korak, pohitavši kao čovek koji zna šta ima da radi.

— Oh — pomisli udahnuvši duboko — odsada više neću dozvoliti da mi Sidarta utekne! Svoja razmišljanja i život više neću započinjati atmanom i patnjom sveta. Više neću da ubijam i rastačem sebe, da bih iza osulina otkrio tajnu. Više se neću povoditi za učenjem Joga-vede¹, niti Atarva-vede², ni za bilo kakvim drugim učenjem. Želim da poučavam sam sebe, da sam sebi budem učenik, želim da upoznam sebe, tajnu zvanu Sidarta.

Osvrnuo se oko sebe, kao da prvi put vidi svet. Lep je svet, šarolik, zaista je svet neobičan i tajanstven! Ovde se vidi plavo, tamo žuto, onamo zeleno, proticali su nebo

¹ Joga-veda po kojoj se izbavljenje, odnosno odvajanje duše od materijalnog sveta postiže odvracanjem duha od svih spoljnih pojava putem savršene koncentracije. (Prim. prev.)

² Atarva-veda — nazvana i Brama-veda, sadrži najstarije oblike raznih formula prizivanja, kletvi, vradžbina i madija protiv uroka i demoni, a i molitve za zdravlje i dug život. (Prim. prev.)

i reka, ukipile su se šume i planine, sve je to bilo lepo, sve je bilo tajanstveno i začarano, a usred svega toga je Sidarta koji se, eto razbudio na putu ka samom sebi. Sve ovo, sve to žuto i plavo, reka i šuma prodirali su prvi put u Sidartine oči, to više nije bila čarolija maraa¹, nije bila koprena maja², više nije predstavljalo besmisleno i slučajno svu raznolikost pojavnog sveta koji dubokomisleni braman potcenjuje, jer prezire raznolikost i traga za jedinstvom. Plavo je bilo plavo, reka je bila reka i, ako je i u plavom, i u reci, i u Sidarti živelo skriveno ono jedno i božanstveno, znači da je bila namisao božanskog da ovde bude žuto, tamo plavo, ovde nebo, tamo šuma, a ovde Sidarta. Smisao i suština se nisu nalazili negde iza tih pojava, oni su bili u njima, u svemu.

— Kako sam bio gluv i tup! — pomisli Sidarta idući brzim koracima. — Kada neko čita spis čiji smisao želi da dokuči, tada neće sa prezirom gledati na znake i slova, rekavši da su varka, slučajnost i bezvredna ljuška, već će ih čitati, proučavati i voleti slovo po slovo. A ja, koji sam hteo da čitam knjigu sveta i knjigu sopstvenog bića, prezreo sam za ljubav unapred naslućivanog smisla znake i slova, nazivajući pojavni svet varkom, a svoje oči i svoj jezik slučajnim i bezvrednim pojavama. Ali, to je prošlo, ja sam se probudio, istinski probudio i tek danas rodio.

Sledivši tu misao Sidarta je ponovo zastao, naprečac, kao da se pred njim na putu nalazi zmija.

Jer, namah mu je postalo jasno i ovo: on, koji kao da se odista tek probudio i rodio, morao je da započne svoj život iznova i sasvim od početka.

Kada je istog jutra napustio lug Jetavana, lug Uzvišenog, već razbuđen i već na putu ka sebi, bila mu je namera i učinilo mu se prirodnim i po sebi razumljivim da se posle godina isposništva vrati u zavičaj i svom

¹ Mara — po najstarijoj mitologiji oličenje spoljnog sveta, koji je u suštini samo varka. (Prim. prev.)

² Maja — sila svevišnjeg da stvori promenljivu prirodu. Za čoveka je maja izvor nevolje i bede, jer pothranjuje delimičnu svest koja gubi smisao za jedinstvo. (Prim. prev.)

ocu. Međutim, sada, ali tek u trenutku kad je zastao kao da se pred njim na putu nalazi zmija, razbudio se u njemu i ovo saznanje: — ja više nisam onaj koji sam bio, više nisam isposnik više nisam sveštenik, više nisam braman. Šta da radim u svom domu? Da studiram? Da prinosim žrtve? Da se vežbam u meditaciji? Sve je to prošlo, sve se to više ne nalazi na mom putu.

Sidarta je stajao bez ijednog pokreta i za trenutak, u magnovenju, osetio da mu se srce ledi, da zebe u njegovim nedrima kao životinjica, ptica ili zec, pri pomisli koliko je usamljen. Godinama je bio bez zavičaja a da toga nije bio svestan. Sada ga je to mučilo. Do tog časa je ipak pa i onda kada bi uronio u najdublje meditacije, uvek bio sin svog oca, braman visokog staleža i sveštenik. Sad je bio samo još Sidarta, probuđeni, i ništa više. Duboko je udahnuo vazduh i za trenutak mu je bilo hladno, sav se naježio. Niko nije bio tako sam kao on. Nijedan plemić koji nije pripadao plemstvu, nijedan zanatlija koji nije pripadao zanatlijama — a našao kod njih utočište, delio njihov život, govorio njihovim jezikom. Nijedan braman koji nije spadao među bramane, a živeo s njima, nijedan isposnik koji nije našao sebi utočište u redu samana, pa ni najzabitiji pustinjač u šumi, nije bio toliko jedinka i sam, jer je i on pripadao nekom staležu koji mu je bio zavičaj. Govinda je postao monah i hiljade monaha bili su mu braća, nosili isto ruho, verovali istim verovanjem, govorili istim jezikom. A on, Sidarta, kome je pripadao? Čiji će život da deli? Čijim će jezikom da govori?

Iz tog trenutka, u kome je svet oko njega iščilio, u kome se zatekao sam kao zvezda na nebu, iz tog trenu zebnje i obeshrabrenja Sidarta je izronio i njegovo ja se još više zgusnulo. Bio je svestan da mu je to poslednja jeza buđenja, poslednji grč rađanja. I ubrzo je opet puatio korak, išao brzo i nestrpljivo, ne u pravcu svoga doma, ne svom ocu, ne onamo odakle je krenuo.

Drugi deo

KAMALA

Na svakom koraku svoga puta Sidarta je učio nešto novo, svet se preobrazio, a njegovo srce je bilo opčinjeno. Video je rađanje sunca iznad šumovite planine i njegov zalazak iza dalekog žala na kome su se uzdizale palme. Noću je na nebeskom svodu video niske zvezda i srp polumeseca, koji je kao čun plovio tamnom modrinom. Video je drveće, zvezde, životinje, oblake, dugu na nebu, stene, travke, cveće, potok i reku, video je blistavu jutarnju rosu po žbunju, daleke planinske vrhove modre i blede; pevale su ptice, zujale su pčele, pir-kao je vetar iznad srebrnastih pirinčanih polja. Sve je to, hijadustruko i šaroliko, postojalo oduvek, od vajkada su sijali Sunce i Mesec, šumile reke i zujale pčele, ali ranijih dana je sve ovo za Sidartu bila samo prolazna varljiva koprena pred očima, sve te pojave posmatrao je sa podozrenjem, one su bile predodređene da u njih pro-dre svojim mislima i da ih uništi, budući da one nisu bile suštastvo, jer se ono nalazi s one strane svega vidljivog. Njegov oslobođeni pogled je sad boravio s ove strane po-javnog sveta, uočio je i spoznao prljavi svet, poželevši da u njem nađe sebi dom, više nije tragaio za suštastvom, nije težio za vanzemaljskim ciljem. Svet je lep, kada se posmatra bez želje za traganjem, jednostavno i kao dete. Lepi su Mesec i zvezde, lepi su i obala, šuma i stena, koza i zlatna buba, cvet i leptir. Divno je i pri-jatno hodati po svetu, probuđen i otvoren za sve što

je blisko, bez ikakvog podozrenja. Sunce mu je drugačije grejalo potiljak, drugačije ga je rashlađivala senovita šuma, drugačiji je bio ukus potoka i cisterne, bundeva i banana. Dani su bili kratki i kratke su bile noći, časovi su promicali hitro kao jedra na moru, a ispod jedara je plovio brod pun blaga i radosti. Među krošnjama šumskih stabala Sidarta je u prolazu video čopor majmuna i čuo njihovo pomamno, pohlepno kreštanje. Video je ovna koji je gonio i zaskočio ovcu. U ševaru je video štuku kako u predvečerje lovi da utoli glad, a mlade ribe su uplašeno, u lepršavim i blistavim rojevima, iskakale pred njom iz vode, dok su plahoviti vodeni vrtlozi, tragom neobuzdanog lovca, odisali strastvenom snagom.

Sve je ovo oduvek postojalo, ali, ranije on to nije video; nije bio učesnik u svemu tome. Sad je i on bio deo tog sveta. Svetlost i senke prodirale su u njegove oči, zvezde i mesec prodirali su u njegovo srce.

Putem je Sidarta oživljavao u sebi sve što je doživeo u vrtu Jetavana, učenje koje je tamo slušao, božanskog Budu, rastanak sa Govindom, razgovor sa Uzvišenim. Sećao se svake reči koju je uputio Uzvišenom, zaprepastivši se što je rekao i ponešto što tada zapravo nije znao. Jer, upravo to što je rekao Gotami — da Budino blago i tajna ne leže u njegovom učenju, već u onome neizrecivom i neshvatljivom što je jednom doživeo u času otkrovenja — to ga je i nagnalo da krene na put i da doživi ono što je sad počeo da doživljava. Trebalo je da doživi sam sebe. Zacelo, znao je on odavno da je njegovo sopstvo atman, sazdana od iste večne biti kao braman. Ali, on to sopstvo uistinu nikada nije našao, jer je hteo da ga uhvati u mrežu misli. Mada telo uopšte nije bilo sopstvo, kao ni igra čula, to nisu bili ni misao, ni razum, niti naučena mudrost i naučena veština da se izvlače zaključci i da se iz već promišljenog raspredaju nove misli. Ovaj misioni svet se još nalazio s ove strane pojava i nikakav cilj nije postizao uništenjem slučajnog ja koje se krije u čulima, dok se i dalje gaji slučajno ja

u carstvu misli i učenosti. Jedno kao i drugo, misli kao i čula, bilo je lepo, iza njih se krio poslednji smisao, trebalo ih je slušati i poigravati se njima, ni jedno ni drugo nije bilo za potcenjivanje kao ni za precenjivanje, trebalo je oslušnuti i čuti tajne glasove onoga najunutarnijeg koji provejavaju iz misli u čula. Uбудuće on će težiti samo za onim što mu glas bude naložio, a zadržavati se samo pri onom što mu glas bude savetovao. Zašto je Gotama jednom, u času nad časovima, seo ispod boovog stabla, gde ga je prostrelilo otkrovenje? On je čuo glas, jedan glas u sopstvenom srcu, koji mu je naložio da se odmori pod tim stablom, a on se nije opredelio za mučenje svoga tela, za prinošenje žrtvi, za kupanje ili molitvu, niti za jelo i piće, za spavanje i za snove, već je poslušao glas. Trebalo je poslušati samo glas, a nikakvo naređenje spolja; dobro je bilo i neophodno biti za to spreman, sve drugo je bilo nepotrebno.

U noći, koju je prespavao u slamom pokrivenoj kolibi splavara na reci, Sidarta je usnio san: Govinda je stajao pred njim, u žutom ruhu isposnika. Govinda je izgledao tužan i tužno je upitao: Zašto si me napustio? On tada zagrlj Govindu, obujmi ga obema rukama, a kad ga je privio na svoje grudi i poljubio — to više nije bio Govinda već jedna žena, a iz haljine te žene virila je nabubrela dojka na kojoj je ležao Sidarta i napajao se, a mleko iz te dojke je imalo sladak i jak ukus. Imalo je ukus žene i muškarca, sunca i šume, životinje i cveta, ukus svakog ploda i svake slasti. Ono ga je opilo i lišilo svesti. — Kada se Sidarta probudio, iza vrata kolibe svetlucala se bleđa reka, a iz šume je duboko i skladno odzvanjao turobni krik sove.

Kada se razdanilo, Sidarta zamoli svog domaćina, splavara, da ga preveze preko reke. Splavar ga svojim splavom od bambusove trske prebaci preko reke, široka vodena površina prelivala se ružičastim sjajem na jutarnjem rumenilu.

— Lepa je ova reka — reče svom pratiocu.

— Da — odgovori splavar — ovo je veoma lepa reka i ja je volim iznad svega. Često sam je slušao, često joj gledao u oči i uvek sam od nje nešto naučio. Od reke se mnogo može naučiti.

— Hvala ti, dobrotvoru — reče Sidarta, popevši se na suprotnu obalu. — Nikakvim te gostinskim poklonom ne mogu darivati, mili moj, niti nagraditi. Ja sam beskućnik, sin bramana i samana.

— Odmah sam to uočio — odvrati splavar.

— I nisam očekivao od tebe ni nagradu, ni gostinski dar. Darivaćeš me drugom prilikom.

— Veruješ li u to? — upita Sidarta razdragano.

— Svakako. I to sam naučio od reke: sve se ponovo vraća! I ti ćeš se, samano, vratiti. A sad zbogom ostaj! Neka mi tvoje prijateljstvo bude nagrada. Seti me se kada budeš prinosio žrtve bogovima!

S osmehom su se rastali. S osmehom se Sidarta porađovao prijateljstvu i ljubaznosti splavara. — On je kao Govinda — pomisli smešeći se — svi oni koje susrećem na svom putu su kao Govinda. Svi su blagodarini, iako njima samim treba blagodariti. Svi su pokorni, svi žele da budu prijatelji, da slušaju a da malo misle. Ljudi su deca.

Oko podne je prošao kroz neko selo. Ispred kolibe od blata tumbala su se deca na ulici, igrajući se semenkama od bundeva i školjkama, galamila su i koškala se, ali su uplašeno pobegla ugledavši stranog samanu. Na kraju sela put ga je vodio preko jednog potoka, a na rubu potoka klečala je mlada žena i prala rublje. Kada je Sidarta pozdravi ona diže glavu i pogleda ga smešeći se, a on vide sjaj beonjače u njenom oku. Doviknuvši joj dobre želje, kao što je uobičajeno među putnicima, upita je koliki mu put još predstoji do velikog grada. Ona se diže i priđe mu, vlažna usta su primamljivo blistala na njenom mladom licu. Izmenivši s njim nekoliko šaljivih reči, ona ga upita da li je već jeo i da li je istina da samane noću samo spavaju u šumi i ne smeju da imaju ženu kraj sebe. Pri tom je svoje levo sto-

palo stavila na njegovo desno i napravila pokret kakav čine žene kada muškarca pozivaju na onu vrstu ljubavnog uživanja koje se u udžbenicima naziva „penjanje uz drvo”. Sidarta oseti da mu se krv zagreva i u taj mah se opet seti svoga sna, pa se malko saže ka ženi i usnama dodirnu mrku bradavicu njene dojke. Ona diže pogled i zagleda mu se u lice, smešeći se puna žudnje, čežnjivo suženih očnih kapaka. Sidarta takođe obuže čežnja i oseti pokret polnog izvora; ali, kako još nikada nije dotakao ženu ustezao se za trenutak, dok su mu ruke već bile spremne da posegne za njom. I tog trenutka je, najživši se, čuo glas svog unutaršnjeg bića, a taj glas je rekao — ne. Tada je sva čar iščezla sa nasmešenog lica mlade žene, video je samo još zamućeni pogled uspaljene ženke. On je ljubazno pomilova po obrazu, okrenu se od nje i praćen njenim razočaranim pogledom laka koraka nestade u bambusovoj šikari.

Toga dana je u predvečerje stigao u veliki grad, jer je bio željan ljudi. Dugo je živeo po šumama i slamom pokrivena koliba splavara, u kojoj je proveo proteklu noć, bila mu je posle tolikog vremena prvi krov nad glavom.

Na domaku grada, u blizini lepo ograđenog gaja, putnik susrete buljuk slugu i sluškinja, natovarenih korpama. U bogato ukrašenoj nosiljci, koju su nosila četvorica slugu, ispod šarenog zaklona od sunca sedela je na crvenim jastucima žena, gospodarica. Sidarta se zaustavio na ulazu u gaj i posmatrao povorku, video je sluge i sluškinje, gomilu korpi, video je nosiljku i u nosiljci gospu. Ispod visoko podignute crne kose video je veoma svetlo, veoma nežno, veoma mudro lice, svetlocrvena usta nalik na tek raspuklu smokvu, negovane obrve iscertane u širokom luku, tamne oči visprena i budna pogleda, svetloputi dugi vrat, koji je virio iz zelene i zlatne gornje haljine, duge i uzane ruke sa širokim zlatnim grivama oko članaka.

Sidarta je uočio koliko je lepa i srce mu se razgalilo. Duboko se poklonio kada je nosiljka stigla blizu i,

uspravivši se, zagledao se u to svetlo, ljupko lice, za trenutak je pogledom zaronio u bistre oči pod širokim lukom obrva i udahnuo dašak mirisa koji mu je bio nepoznat. Smešeci se, lepa žena klimnu glavom, u magno-venju, a onda nestade u gaju a za njom sluge.

Evo, ulazim u ovaj grad pod tako ljupkim znakom, pomisli Sidarta. Mamilo ga je da iz istih stopa zakorači u gaj, ali se predomislio, jer je tek u taj mah postao sve- stan sa koliko prezira i podozrenja, koliko odbojno su ga gledale sluge i sluškinje na ulazu.

Ja sam još uvek samana, pomisli, još uvek sam ispo- snik i prosjak. Neću smeti da ostanem takav, ne smem takav da kročim u gaj. I nasmeja se.

Prvog čoveka na koga je naišao upitao je za gaj i za ženu, saznajući da je to gaj Kamale, čuvene kurtizane, a da ona osim tog gaja poseduje i kuću u gradu.

Nakon toga je ušao u grad. Sad je imao određeni cilj.

Idući za svojim ciljem pustio je da ga grad proguta, nošen uličnom vrevom zaustavljao se po trgovima, od- marao na stepenicama kraj reke. Predveče se sprijate- ljio sa berberskim pomoćnikom, koga je video na radu u senci nekog svoda i zatim ponovo našao pri molitvi u hramu Višnua¹, a kome je zatim pričao priču o Višnuu i Lakšmi². Noć je prespavao kraj čamca na reci i u rano jutro, pre no što će prve mušterije doći u radnju, pomoć- nik berberina mu obrija bradu i podšiša ga, očešlja mu kosu i namaza je finim uljem. Zatim je pošao na reku da se okupa.

Kada se u kasne popodnevne časove lepa Kamala u svojoj nosiljci približavala svom lugu, na ulazu je sta- jao Sidarta, poklonio se i zauzvrat primio pozdrav kur- tizane. Dao je zatim znak sluzi koji je išao na kraju po- vorke i zamolio ga da javi svojoj gospodarici da jedan braman želi s njom da govori. Posle nekog vremena sluga se vrati, pozva ga da pođe za njim, pa ga bez

¹ Višnu — jedno od tri glavna božanstva u religiji bramana. (Prim. prev.)

² Lakšmi — po indijskoj mitologiji boginja sreće i lepote. (Prim. prev.)

reči odvede do paviljona u kome je ugledao Kamalu u ležaju za odmaranje.

— Nisi li i juče stajao tu napolju i pozdravio me? — upita Kamala.

— Odista sam te juče video i pozdravio.

— Nisi li juče imao bradu, i dugu kosu, i prašinu u kosi?

— Dobro si uočila, sve si videla. Videla si Sidartu, sina bramana, koji je tri godine bio samana. Ali, sada sam napustio taj put i došao u ovaj grad, a prva koju sam sreo pre no bih kročio u grad bila si ti. Došao sam da bih ti to rekao, o Kamala! Ti si prva žena sa kojom Sidarta govori ne obarajući pogled. Više nikad neću da obaram pogled kad sretnem lepu ženu.

Kamala se smešila i igrala svojom lepezom od pau- novog perja. Ona ga upita: — Zar je Sidarta došao k meni samo da mi to kaže?

— Da ti to kažem i da ti se zahvalim što si tako lepa. I, ako to ne izaziva tvoje negodovanje, molio bih te da mi budeš prijateljica i učiteljica, jer ja ništa ne znam o veštini u kojoj si ti majstor.

Kamala prsnu u smeh.

— Nikada mi se nije dogodilo, prijatelju, da neki samana iz šume dođe k meni sa željom da ga poučavam. Nikada mi se nije dogodilo da mi dođe samana sa du- gom kosom i sa starom, iscepanom pregačom oko be- dara. Mnogi mladići dolaze k meni, među njima ima i sinova bramana, ali oni dolaze u lepoj odeći, dolaze sa finom obućom, kosa im je miomirisna, a kesa puna nov- ca. Eto kakvi su, samano, mladići koji k meni dolaze.

Sidarta reče:

— Već počinjem da učim od tebe. I juče sam nešto naučio. Evo, skinuo sam bradu, očešljao kosu i namazao je uljem. Neznatno je to što mi još nedostaje, svetla gospo: a to su fina odeća, fina obuća i novac u kesi. Znaj, Sidarta je umeo da postavi sebi i teže zadatke nego što su tak- ve sitnice i uvek ih je ostvarivao. Kako onda ne bih ost- vario i zadatak koji sam sebi juče postavio: da budem

tvoj prijatelj i da naučim od tebe slasti ljubavi! Videćeš da lako shvatam, Kamala, učio sam i teže nauke od onih kojima ćeš me ti učiti. Evo, dakle, šta je: Sidarta te ne zadovoljava takav kakav je, sa uljem u kosi, ali bez odeće, bez obuće, bez novaca?

Smejući se Kamala reče:

— Ne, cenjeni, on još ne zadovoljava. Mora imati lepu odeću i obuću, mnogo novaca u kesi i poklone za Kamalu. Je li ti sad jasno, samano iz šume? Jesi li zapamtio?

— Zacelo sam zapamtio — povika — Sidarta. — Kako ne bih zapamtio sve što potiče iz ovakvih usta! Tvoja usta su kao tek raspukla smokva, Kamalo. Moja usta su takođe rumena i sveža, pristaće uz tvoja, videćeš. Ali, reci, lepa Kamalo, zar se nimalo ne plašiš samane koji je došao iz šume da uči ljubav?

— Zašto bih se plašila samane, glupog samane iz šume, koji dolazi od šakala i još ne zna šta je žena?

— Oh, jak je taj samana i ničega se ne plaši. Mogao bi te prisiliti, lepa devojk. Mogao bi te oteti. Mogao bi da ti zada bol.

— Ne, samano, toga se ne plašim. Zar se ikada neki samana ili braman plašio da bi neko mogao da dođe i da ga zgrabi, da bi mu oteo njegovu učenost, njegovu pobožnost ili dubokoumnost? Ne, jer to su njegovi posedi od kojih on daje samo onoliko koliko sam hoće i kome hoće. Isto ti je i sa Kamalom i sa slastima ljubavi. Lepa su i rumena Kamalina usta, ali pokušaj da ih poljubiš protiv Kamaline volje i od tih usta, koja znaju da pruže tolike slasti, nećeš dobiti ni kapi naslade! Ti si prijemčiv, Sidarto, zato nauči i ovo: ljubav se može isprositi, kupiti, dobiti na poklon, naći na ulici, ali se ne može silom oteti. Smislio si pogrešan put. Doista bi bila šteta kada bi tako lep mladić kao što si ti imao tako pogrešan pristup.

Sidarta joj se pokloni smešeći se.

— Bila bi šteta, Kamalo, oh, koliko si u pravu! Bila bi velika šteta. Neću da izgubim ni kapi slasti koju tvoja

usta pružaju, kao što ne želim da ti umanjim slast od mojih usta! Zato neka bude ovako: Sidarta će se vratiti kada bude imao ono što mu još nedostaje: odeću, obuću i novac. Ali, reci, dražesna Kamalo, možeš li mi dati još jedan mali savet?

— Savet? Zašto ne bih? Ko ne bi rado dao savet siromašnom, neukom samani, koji dolazi od šakala iz šume.

— Mila Kamalo, posavetuj me: kuda da idem da bih najbrže našao one tri stvari?

— Prijatelju, to bi mnogi hteli znati. Moraš da radiš ono što si naučio i tražiti da ti se za to da novac, i odeća, i obuća. Drugačije siromah ne može da dođe do novca. Šta ti umeš da radiš?

— Umem da mislim. Umem da čekam. Umem da postim.

— Ništa drugo?

— Ništa. Ipak, umem da spevam pesmu. Hoćeš li mi dati poljubac za jednu pesmu?

— Hoću, ako mi se tvoja pesma sviđa. Kakav joj je naslov?

Nakon nekoliko trenutaka razmišljanja Sidarta izgovori sledeće stihove:

U svojoj senoviti gaj kročila je lepa Kamala,

Na ulazu u gaj je stajao mrki samana.

Ugledavši lotosov cvet on se pokloni

Duboko, a smešeći se otpozdravi mu Kamala.

Mladić pomisli! Od prinošenja žrtvi bogovima,

Slade je prinostiti žrtve lepoj Kamali.

Kamala pljesnu rukama i zvecnu zlatnim grivnama.

— Lepi su tvoji stihovi, mrki samano, i odista ništa neću izgubiti ako ti zauzvrat dam poljubac. Ona ga privuče pogledom i on prinese svoje lice njenom, položivši svoja usta na njena koja su bila kao raspukla smokva. Dugo ga je ljubila Kamala i Sidarta, duboko zapanjen, oseti kako ga ona uči, oseti koliko je mudra i kako gospodari njime, kako ga odbija, kako ga mami i kako

ga iza prvog očekuje još novi, smišljeno raspoređeni, zna-
lački niz poljubaca od kojih se svaki razlikuje od dru-
goga. Zastao je dišući duboko i tog trenutka se kao dete
začudio obilju znanja i učenja vrednog, koje mu upravo
puče pred očima.

— Tvoji stihovi su veoma lepi — uzviknu Kamala
— da sam bogata dala bih ti za njih zlatnike. Ali biće ti
teško da sa stihovima zaradiš toliko novaca koliko ti je
potrebno. Biće ti potrebno mnogo novaca, ako želiš da
budeš Kamalin prijatelj.

— Kako umeš da ljubiš, Kamalo . . . ! — promuca Si-
darta.

— Da, to umem, zato ne oskudevam u haljinama,
obući, grivnama i ostalim lepim stvarima. Ali, šta će biti
s tobom? Zar ne znaš ništa osim da moliš, da postiš i
da sročiš stihove?

— Znam i obredne pesme — reče Sidarta — ali više
neću da ih pevam. Znam i bajalice, ali više neću da ih
izgovaram. Čitao sam svete spise . . .

— Stani — prekide ga Kamala. — Zar ti umeš da
čitaš? A i da pišeš?

— Zacelo. Mnogi to znaju.

— Većina ne zna. Ni ja nisam tome vična. Dobro
je što znaš čitati i pisati, veoma dobro. Bajalice će ti
takođe dobro doći . . .

U taj mah dotrča jedna sluškinja i nešto šapnu svo-
joj gospodarici na uvo.

— Dolazi mi poseta — povika Kamala. Pohitaj i ne-
stani, Sidarto, ovde te niko ne sme videti, zapamti to?
Sutra ću te ponovo videti.

Naredila je sluškinji da pobožnom bramanu da belo
gornje ruho. Pre no što se osvestio, sluškinja povuče Si-
darta za sobom, zaobilaznim putevima odvede ga u baš-
tensku kuću i tu mu dade gornje ruho, zatim ga povede
u žbunje i usrdno opomenu da se brzo i neopaženo uda-
lji iz gaja.

Sav zadovoljan on postupi kako mu je rečeno. Na-
viknut na šumu, nečujno se izvukao iz gaja i prešao pre-

ko živice. Zadovoljan se vratio u grad, ponevši pod miš-
kom savijenu odeću. Stigavši do svratišta u koje su put-
nici obično vraćali stao je kraj vrata, moleći ćutke da
mu udele hranu, pa isto tako ćutke primi pruženi komad
pirinčanog kolača. Možda već sutra, pomisli u sebi, ni-
koga neću moliti za hranu.

Namah se u njemu razbukta ponos. Više nije bio sa-
mana, nije mu dolikovalo da prosi. Pirinčani kolač dade
nekom psu i osta bez hrane.

— Jednostavan je život koji se vodi ovde u svetu
— pomisli Sidarta. — Ne krije u sebi nikakve teškoće.
Sve je bilo teško, tegobno i napasletku beznadežno kada
sam još bio samana. Sada je sve lako kao što je lako
učiti kako se ljubi, u čemu me Kamala poučava. Potrebni
su mi odeća i novac, i ništa više, a to su bliski i sitni ci-
ljevi koji ne ometaju san.

Obavestio se gde se nalazi Kamalina kuća u gradu i
posetio je sutradan.

— Dobro je krenulo — dočeka ga ona. — Očekuje
te Kamasvami, najbogatiji trgovac u ovom gradu. Dopa-
dneš li mu se, uzeće te u službu. Budi mudar, mrki sa-
mano. Druge sam navela da mu pričaju o tebi. Budi lju-
bazan prema njemu, on je veoma moćan. Ali, ne budi
suviše skroman! Ne želim da mu budeš sluga, hoću da
budeš njemu ravan, u suprotnom neću biti zadovoljna
tobom. Kamasvami stari i sve više ugađa sebi. Dopadneš
li mu se, on će ti poveriti mnoge poslove.

Sidarta joj se zahvali i nasmeja, a pošto je saznala
da juče i danas ništa nije jeo, naredi da mu se donese
hleb i voće i ugosti ga.

— Imao si sreću — reče mu ona na rastanku —
pred tobom se otvaraju vrata jedna za drugim. Kako je
to moguće? Raspolazeš li nekim činima?

Sidarta reče:

— Juče sam ti pričao da umem da mislim, da čekam
i da postim, ali ti si smatrala da to ničemu ne služi. Me-
đutim, mnogo čemu to služi, Kamala, videćeš i sama. Vi-
dećeš da glupe samane u šumi nauče i znaju mnogo le-

poga što vi ostali ne znate. Još koliko prekjuče bio sam čupavi prosjak, juče sam već ljubio Kamalu, a uskoro ću biti trgovac, imaću novaca i sve one stvari koje smatraš dragocenim.

— To je tačno — složi se ona. — Ali, šta bi bilo s tobom da nije mene? Šta bi bio da ti Kamala ne pomaže?

— Mila Kamalo — reče Sidarta i uspravi se — kada sam došao u tvoj gaj napravio sam prvi korak. Moja namera je bila da kod najlepše žene učim ljubav. U trenutku u kome sam doneo ovu odluku znao sam i to da ću je ostvariti. Znao sam da ćeš mi pomoći, znao sam to već kod tvog prvog pogleda na ulazu u gaj.

— A da nisam htela?

— Htela si. Čuj, Kamalo: kada baciš u vodu kamen, on najbržim putem pluta da stigne do dna. Tako je to i kad Sidarta ima neki cilj, neku nameru. Sidarta ne preduzima ništa, on čeka, on razmišlja, on posti, ali istovremeno prolazi kroz svet kao kamen kroz vodu, a da ništa ne radi, a da se ne pomakne; on biva privučen, on se opušta i pada. Njegov cilj ga privlači, on ne dopušta da mu u dušu prodre bilo šta što bi bilo suprotno cilju. To je ono što je Sidarta naučio kod samana. To je ono što neznalice nazivaju činima, misleći da to izvode demoni. Ali, demoni ništa ne izvode, demoni ne postoje. Svako može da baca čini, svako može da postigne cilj ako ume da misli, ako ume da čeka, ako ume da posti.

Kamala ga je slušala. Volela je njegov glas, volela pogled njegovih očiju.

— Možda je tako kako ti kažeš prijatelju — reče tihim glasom. — Ali, možda je tako, da je Sidarta zgodan muškarac, da se njegov pogled sviđa ženama i da mu zato sreća dolazi u susret.

Sidarta se oprostio jednim poljupcem.

— Neka bude tako, učiteljice moja. Neka ti se moj pogled uvek sviđa, neka mi od tebe uvek dođe sreća u susret!

KOD LJUDI DETINJEG UMA

Sidarta pođe trgovcu Kamasvamiju. Uputiše ga u bogatu kuću, sluge ga povedoše preko dragocelih tepiha u odaju u kojoj je trebalo da sačeka domaćina.

Uđe, Kamasvami, čovek hitrih i gipkih pokreta, progušane kose, mudra i oprezna pogleda, požudnih usta. Domaćin i gost se ljubazno pozdraviše.

— Rekoše mi — započe trgovac — da si braman, učenjak, ali da tražiš službu kod trgovca. Zar si zapao u nevolju, bramano, kad tražiš službu?

— Ne — reče Sidarta — nisam zapao u nevolju, niti sam ikada bio u nuždi. Znaj da dolazim od samana, kod kojih sam dugo živeo.

— Kako ne bi bio u nuždi kada dolaziš od samana? Zar samane nisu bez ikakve svojine?

— Ja jesam bez svojine — odvrati Sidarta — ako na to misliš. Nemam ništa svoje. Ali, to je dobrovoljno, prema tome, nisam u nuždi.

— Od čega misliš da živiš kad nemaš ništa svoje?

— O tome nikad nisam razmišljao, gospodaru. Više od tri godine sam bio bez svojine, a nikada nisam razmišljao o tome od čega ću da živim.

— Znači da si živeo od svojine drugih.

— Verovatno je tako. Pa i trgovac živi od tuđeg imetka.

— Dobro rečeno. Ali on to tuđe ne uzima besplatno; on za to daje svoju robu.

— Kanda je tako. Svako uzima i svako daje, takav je život.

— Ali, dozvoli, ako nemaš imetka, šta ćeš onda dati?

— Svako daje ono što ima. Ratnik daje snagu, trgovac robu, učitelj učenje, seljak pirinač, a ribar daje ribu.

— Vrlo dobro. A šta ti imaš da daš? Šta si učio? Šta umeš?

— Umem da razmšiljam. Umem da čekam. Umem da postim.

— Je li to sve?

— Mislim da je to sve!

— Kakva je korist od toga? Na primer, to što postiš — zašto je to dobro?

— Veoma je dobro, gospodaru. Kada neko nema šta da jede, najpametnije što može da uradi jeste da posti. Na primer, da Sidarta nije naučio da posti, on bi još koliko danas morao da se prihvati neke službe, kod tebe ili bilo gde, jer bi ga glad naterala. Ovako, međutim, Sidarta može mirno da čeka, on ne zna za nestrpljenje, on ne zna za nuždu, glad ga može dugo opsedati a da se on tome samo smeje. Eto, gospodaru, zato je dobro postiti.

— U pravu si, samano. Pričekaj za trenutak.

Kamasvami iziđe i vrati se sa svitkom koji pruži gostu, upitavši ga:

— Umeš li ovo da čitaš?

Sidarta baci pogled u svitak u kome je bio ispisan kupoprodajni ugovor i počeo da ga čita naglas.

— Odlično — reče Kamasvami. — A sad hoćeš li mi nešto napisati na ovome listu?

On mu pruži list i picaljku, a Sidarta uze da piše i vrati list.

Kamasvami pročitao: „Pisati je dobro, razmišljati je bolje. Mudrost je dobra, strpljenje je bolje.”

— Odlično umeš da pišeš — pohvali ga trgovac. — Imaćemo još o mnogo čemu da razgovaramo. Za danas te molim da budeš moj gost i da konačiš u mom domu.

Sidarta se zahvali i prihvati poziv, te je odsad živeo u kući trgovca. Doneli su mu odeću i obuću, a jedan od slugu mu je svaki dan pripremao kupku. Dva puta dnevno se u kući služio obilan obrok, ali Sidarta je jeo samo jedanput u toku dana, nije jeo mesa i nije pio vina. Kamasvami mu je pričao o svojoj trgovini, pokazivao mu robu i skladišta, pokazivao svoje proračune. Sidarta je upoznao mnogo novog, slušao je pažljivo a govorio malo. Sećajući se Kamalinih reči, nikad se nije podredio trgovcu, primoravši ga da postupa s njim kao sa sebi ravnim, štaviše, kao sa višim od sebe. Kamasvami je brižljivo i često gotovo strasno vodio svoje poslove, dok je Sidarta sve to smatrao igrom, zalažući se da u tančine nauči njena pravila, ali sadržaj te igre se nije dotakao njegovog srca.

Nije dugo proveo u domu Kamasvamija a već je počeo da učestvuje u trgovačkim poslovima svog domaćina. Ali, svakoga dana, u času koji bi mu ona naznačila, posećivao je lepu Kamalu, u lepom ruhu, finoj obući, a ubrzo joj je donosio i poklone. Njena rumena, mudra usta naučila su ga mnogo čemu. Mnogo čemu ga je naučila i njena nežna, gipka ruka. Budući da je u ljubavi još bio dečak, sklon da slepo i nezasito srlja u naslade kao u kakav ponor, ona ga je od samog početka podučavala i naučila da nema slasti bez pružanja slasti, kao i da svaki pokret, svako milovanje, svaki dodir, svaki pogled, svako i najmanje mesto na telu ima svoju tajnu čije otkrivanje donosi blaženstvo. Ona ga je učila da ljubavnici, posle ljubavne svetkovine, ne smeju da se razilaze a da se jedno drugom ne dive, a da oboje nisu podjednako i pobeđeni i pobednici, kako ni kod jednog od njih ne bi došlo do zasićenosti, do nelagodnog osećanja praznine i opakog osećanja da je jedno od njih dvoje zloupotrebljavalo ono drugo ili bivalo zloupotrebljavano. Čudesne časove je provodio kod lepe i mudre umetnice, postao je njen uče-

nik, njen ljubavnik i prijatelj. Kod Kamale se nalazila sva vrednost i smisao njegovog sadašnjeg života, a ne u trgovačkim poslovima Kamasvamija.

Trgovac je preneo na njega pisanje važnih pisama i ugovora, a ušlo mu je u naviku da se o svim važnim pitanjima posavetuje s njim. Ubrzo je uvideo da Sidarta zna veoma malo o pirinču i vuni, o plovidbi i trgovini, ali da je srećne ruke, da prevazilazi trgovca u pogledu mirnoće i staloženog ponašanja, u veštini da sluša reči sagovornika i u moći da prodre u duh drugih ljudi.

— Ovaj braman — reče jednom nekom svom prijatelju — nije pravi trgovac i nikad to neće ni biti. Njegova duša nikad ne učestvuje sa žarom u poslovima. Ali, on poseduje tajnu ljudi kojima uspeh dolazi sam od sebe, bilo da je to zato što je rođen pod srećnom zvezdom, bilo da su to čini, ili nešto što je naučio kod samana. Reklo bi se da se samo igra poslovima, nikada on nije prožet njima, niti mogu da steknu prevlast nad njim, ali se nikad ne boji neuspeha, nikad ne brine zbog gubitka.

Prijatelj tad posavetova trgovca:

— U poslovima koje obavlja za tebe daj mu trećinu dobitka, ali ga istovremeno obaveži da sa istim udelom snosi i gubitak ako bi do toga došlo. Na taj način radiće revnosnije.

Kamasvami je poslušao savet. Ali, Sidarte se to nije ticalo. Ravnodušno je primao učešće u dobiti; a kad bi ga zadesio gubitak, nasmejao bi se i rekao: — Gle, to je, dakle, pošlo naopako!

Zacelo je po svemu sudeći bio ravnodušan prema poslovima. Jednom je otputovao u neko selo da otkupi bogatu žetvu pirinča. Ali, kada je stigao, drugi trgovac je već bio otkupio sav pirinač. Uprkos tome, Sidarta se nekoliko dana zadržao u selu, čašćavao je seljake, darivao decu bakrenim novčićima, učestvovao na jednoj svadbi i, naposljetku, vratio se s puta veoma zadovoljan ovim putovanjem. Upoznao sam razne ljude, jedan braman mi je postao prijatelj, deca su mi jahala na kolenu, seljaci

su mi pokazivali svoja polja i niko me nije smatrao za trgovca.

— To je sve vrlo lepo — povika Kamasvami negodujući — ali, ti si trgovac u stvari, bar ja tako smatram! Ili si putovao za svoje zadovoljstvo?

— Zacelo — nasmeja se Sidarta — zacelo sam putovao za svoje zadovoljstvo. Zašto drugo? Upoznao sam ljude i predele, uživao u ljubaznosti i poverenju, našao sam prijateljstvo. Vidi, mili, da sam ja Kamasvami ja bih se, videvši da mi je kupovina osujećena, pun ljutnje brzo vratio s puta, izgubivši tako odista i vreme i novac. Ovako sam, međutim, proveo prijatne dane, naučio ponešto, uživao u veselju, ne nanoseći štetu ljutnjom i brzopletošću ni sebi ni drugome. Ako ikad odem još jednom tamo, možda radi otkupa neke kasnije žetve, ili sa bilo kojim ciljem, srdačni ljudi će me dočekati ljubazno i vedro, a ja ću sebe pohvaliti što tada nisam ispoljio žurbu i zlovolju. Prema tome, prijatelju, mani se svega i ne šteti sebi grdnjom. Ukoliko dođe dan kada bi smatrao da ti Sidarta nanosi štetu, reci samo jednu reč i Sidarta će poći svojim putem. Ali dotle, daj da jedan s drugim budemo uzajamno zadovoljni.

Uzaludni su bili pokušaji trgovca da Sidartu ubedi da jede njegov, Kamasvamijev, hleb. Sidarta je izjavljivao da jede svoj hleb, ili bolje rečeno da obojica jedu hleb drugih, hleb svih. Sidarta nikada nije imao uvo za Kamasvamijeve brige, a Kamasvami je često brinuo. Ako bi u toku nekoga trgovačkog posla pretio neuspeh, ako bi postojala opasnost da se neka pošiljka robe izgubi, ili da neko od dužnika neće moći da plati, Kamasvami nikako nije uspevao da ubedi svog sagovornika da je korisno gubiti čemerne ili gnevne reči, naborati čelo, loše spavati. Kada mu je Kamasvami jednom predočio da je sve pojmove koje je stekao naučio od njega, ovaj mu odgovori:

— Ne podsmevaj mi se sa takvim šalama! Od tebe sam naučio koliko staje korpa puna ribe i kolika se kamata može tražiti na pozajmljeni novac. To su tvoje

navike. Ali, mislim, to nisam naučio od tebe, vrsni Kamasvami, biće bolje da se potrudiš da to naučiš od mene.

Njegova duša odista nije bila sklona trgovini. Poslovi su mu dobrodošli da donose novac za Kamalu, a donosili su mu mnogo više nego što mu je trebalo. U svemu ostalom Sidartino interesovanje i radoznalost bili su usmereni samo na ljude, jer su mu njihovi poslovi, zanati, brige, radosti i ludosti ranije bili tuđi i daleki koliko i mesec. Kako god mu je bilo lako da sa svima njima razgovara, kraj svih da živi i od svih da uči, ipak je bio svestan da postoji nešto što ga odvaja od njih, a odvajalo ga je to što je bio samana. Video je da ljudi životare na neki detinji ili životinjski način, koji je voleo a istovremeno i prezirao. Video je da se trude, da pate i da se kidaju zbog stvari koje po njegovom mišljenju nisu bile vredne tolike cene, na primer, zbog novca, zbog malih radosti i malih počasti ljudi su se međusobno grdili i vređali, kukali zbog bolova koji bi samani izmamili samo osmeh, teško su podnosili lišavanja zbog kojih samana ne pati.

Bio je otvoren prema svemu što mu je dolazilo od tih ljudi. Dobrodošlicom je dočekivao trgovca koji mu je nudio platno na prodaju, dobrodošlicom je pozdravljao dužnika koji mu je tražio zajam, a tako isto i prosjaka koji bi mu ceo sat pričao o svom siromaštvu, a da ni upola nije bio tako siromašan kao bilo koji samana. Prema bogatom inostranom trgovcu se nije ophodio nimalo drugačije nego prema sluzi koji ga je brijao, ili prema uličnom prodavcu kome je pri kupovini dozvoljavao da ga prevari za neki novčić. Kada bi Kamasvami navratio do njega da mu se požali i iznese svoje brige, ili da mu prigovara zbog nekog posla, on bi ga slušao radoznalo i vedro, mnogo šta bi ga začudilo, ali je pokušavao da ga razume, dajući mu u nečem i za pravo, tek toliko koliko mu se učinilo neophodnim, da bi se odmah zatim okrenuo sledećem koji je došao da ga potraži. Mnogi su mu dolazili, mnogi među njima da trguju s njim, mnogi sa namerom da ga prevare, da nešto dokuče, mnogi su

opet došli da izazovu njegovo sažaljenje, da čuju njegov savet. On ih je savetovao, sažaljevaio, darivao, dopuštao da ga pomalo varaju, a ova igra i strasti kojom su je ljudi vodili zaokupljale su njegove misli ništa manje nego što su ga nekad zaokupljale misli o bogovima i o branama.

Povremeno bi duboko u nedrima čuo samrtnički, je-dva čujni glas, koji ga je tiho opominjao, tiho se jadao. U takvom času dolazilo bi mu do svesti da vodi čudan život, da je sve što čini samo igra, da je, doduše, vedar i katkad radostan, ali da pravi život ipak protiče mimo njega ne dotakavši ga se. Kao što se igrač igra sa svojim loptama, tako se i on igrao sa poslovima i ljudima iz svoje okoline, posmatrao ih je i u tome nalazio rasonodu; ali srcem i izvorom svoga bića nije učestvovao u tome. Izvor je proticao negde daleko od njega, tekao je neprekidno i nevidljivo i više nije bio ni u kakvoj vezi sa njegovim životom. Događalo se da se preplašeno trgne zbog takvih misli, poželevši da i njemu bude dato da sa žarom i svim srcem učestvuje u detinjoj svakodnevicu, da istinski živi, da istinski radi, da istinski uživa i provodi život umesto da kao posmatrač stoji po strani.

Ali, uvek je nanovo odlazio lepoj Kamali, učio se ljubavnim veštinama, vršio kult naslade u kome, više nego u bilo čemu drugom, davati i primati postaje jedno. Časkao je sa njom, učio od nje, davao joj savete i primao ih. Ona ga je razumevala bolje no što ga je ikad Govinda razumeo, ona mu je bila sličnija.

Jednom, on joj reče:

— Ti si kao ja, a drugačija od većine ljudi. Ti si Kamala i ništa drugo, u tebi se kriju spokojstvo i utočište u koje se možeš povući svakog časa i osećati se kao u svom domu, a to je i meni dato. Malo je ljudi koji to poseduju, mada bi svi to mogli imati.

— Nisu svi ljudi mudri — reče Kamala.

— Nisu — reče Sidarta — i upravo se o tome i radi. Kamasvami je mudar koliko i ja, pa ipak nema utočišta u sebi. Drugi ga pak imaju, iako im je razum kao u

malog deteta. Većina ljudi, Kamalo, slična je listu koji opada, leluja se i vrti u vazduhu i u kovitlacu pada na zemlju. Drugi, ali malobrojni, su kao zvezde, kreću se utvrđenom putanjom, do njih ne dopiru nikakvi vetrovi, oni u sebi nose svoj zakon i svoj put. Među svim mudracima i samanama, od kojih sam mnoge poznao, bio je samo jedan takav, jedan savršeni, koga nikad neću zaboraviti. To je Gotama, Uzvišeni, onaj koji objavljuje svoje učenje. Hiljade učenika ga slušaju svakodnevno, slede njegova pravila, ali svi su oni lišće koje opada i ne nose u sebi samima učenje i zakon.

Kamala ga je posmatrala smešeći se.

— Opet govoriš o njemu — reče — opet imaš misli samane.

Sidarta je ćutao, a onda su igrali igru ljubavi, jednu od tridesetak ili četrdesetak različitih igara koje je Kamala znala. Njeno telo je bilo savitljivo kao u jaguara, ili kao luk lovca; svako ko je od nje naučio ljubav znao je za mnoge slasti, za mnoge tajne. Ona se dugo igrala sa Sidartom, mamila ga i odbijala, privlačila ga i obavijala se oko njega radujući se njegovom majstorstvu, sve dok ne bi, pobeđen i umoran, počnuo kraj nje.

Nadneta nad njim, hetera je dugo posmatrala njegovo lice i umorne oči.

— Od svih koje znam ti si najbolji u ljubavi — reče ona zamišljeno. — Jači si od drugih, savitljiviji, predaniji. Dobro si naučio moje veštine, Sidarto. Jednom, kada budem starija, htela bih da imam dete od tebe. Ali, uprkos svemu, dragi, ti si ipak ostao samana, ti me ipak ne voliš i ne voliš nijedno ljudsko biće. Zar nije tako?

— Izgleda da je tako — progovori Sidarta posustalo. — Ja sam kao ti. Ni ti ne umeš da voliš — jer kako bi inače mogla da upražnjavaš ljubav kao veštinu? Ljudi našeg soja kanda ne mogu da vole. To mogu ljudi detinjeg uma; u tome je njihova tajna.

SANSARA¹

Sidarta je već dugo živeo životom sveta, životom naslade, a da ipak nije istinski učestvovao u njemu. Ponovo su se u njemu probudila čula ugušivana onih žarkih godina provedenih kod samana, okusio je izobilje, okusio je sladostrasna uživanja i moć, ali uprkos svemu u srcu je dugo i dalje ostao samana i mudra Kamala je to jasno prozrela. Još uvek je njegovim životom upravljala sklonost i veština da razmišlja, da čeka i da posti, ovozemaljski ljudi — detinji ljudi — još uvek su mu bili tuđi, kao što je i on njima bio tuđ.

Godine su prolazile, a, uljuljkan blagostanjem, Sidarta gotovo i nije osetio kako odmiču. Obogatio se i već odavno je imao svoju kuću, vlastite slugе i svoj gaj na kraju grada, pored reke. Ljudi su ga voleli i dolazili k njemu kad god im je bio potreban novac ili savet, ali, osim Kamale niko mu nije bio blizak.

Ono uzvišeno stanje posvećene budnosti, koje je doživeo jednom u cvetu mladosti i drugi put u danima posle Gotamanine propovedi, nakon rastanka sa Govindom, ono napeto iščekivanje, ponosna osama, bez potrebe za učenjem i učiteljem, ona živahna spremnost da čuje božanski glas u sopstvenom srcu — vremenom se pretvorilo u sećanje, sve se pokazalo prolaznim; veoma daleko

¹ Sansara — na sanskritskom samsara, večni kružni tok svetskog zbijanja na kome počiva pravilnost pojavnih događaja; obuhvata i ideju o preporođanju bića, nepostojanosti pojava i zakon uslovljenosti, u tom smislu predstavlja suprotnost nirvane. (Prim. prev.)

i jedva čujno je žuborio sveti izvor, koji je nekad bio tako blizu i žuborio u njemu samom. Zacelo, on je još dugo nosio u sebi mnogo od onoga što je naučio od samana, od Gotame, od svog oca i bramana: da živi ume-reno, da razmišlja, da tone u meditacije, da hrani u sebi skrivena saznanja o svom biću, o večnom ja, koje nije ni telo ni svest. Mnogo je od toga nosio u sebi, ali jedno po jedno, saznanja su potonula, prekrila ih je prašina. Kao što se grnčarsko kolo, kada se jednom stavi u pokret, još dugo okreće i tek lagano usporava hod da bi se najzad zaustavilo, tako se i u Sidartinoj duši još dugo okretao točak askeze, točak razmišljanja i razaznavanja, još se sve to kovitlalo u njemu, ali sporije, zapinjući i sve bliže zastoju. Lagano, kao što vlaga prodire u panj koji odumire, polako ga puni i izaziva truljenje, prodirali su u Sidartinu dušu svet i otupelost, ispunivši je osećanjem tegobe, umora i učmalosti. Ali, zauzvrat su oživela njegova čula, koja su mnogo šta naučila, stekla mnogo iskustva.

Sidarta je naučio da trguje, da vlada ljudima, da uživa sa ženom, naučio je da se lepo odeva, da naređuje slugama, da se kupu u mirišljivoj vodi. Naučio je da jede probrana i brižljivo pripremljena jela, štaviše, jeo je i ribu, meso i pticu, navikao je na razne začine i slatkiše, da pije vino koje otupljuje i donosi zaborav. Naučio je i igru kockama i igru na šahovskoj tabli, naučio je da posmatra ples igračica, da ga nose u nosiljci, da spava na mekoj postelji. Ali, još uvek je smatrao sebe drugačijim od ostalih, gledao je na njih sa primesom podsmeha, sa podrugljivim prezirom koji svaki samana oseća prema ljudima iz sveta. Sidarta je i na Kamasvamija gledao podrugljivo kad god bi bolovao, ljutio se, osećao se uvređenim, ili kad bi ga mučile trgovačke brige. Postepeno i neprimetno, uporedo sa smenom doba žetve i doba kiše, njegov podsmech je posustajao, a nadmoć jenjavala. Malo po malo, Sidarta je, okružen sve većim bogatstvom, i sam počeo da poprima ponešto od ljudi detinjeg uma, primao njihove detinjaste težnje i strepnje. Pa ipak

im je zavideo, i što je više postajao sličan njima utoliko je više rasla njegova zavist. Zavideo im je na svemu onome što je njemu nedostajalo, a njima bilo svojstveno: na značenju koje su pridavali sopstvenom životu, na žaru koji su unosili u svoja uživanja i strepnje, na plašljivoj ali slatkoj, sreći koju im je pružala njihova večita zaljubljenost. Jer, ljudi su bili neprekidno zaljubljeni: u sebe same, u svoje žene, u svoju decu, u počasti ili u novac, u svoje planove i nade. Sidarta, međutim, baš to nije naučio od njih, svu tu detinju radost; naučio je od njih ono što je bilo neprijatno, što je i sam prezirao. Sve češće se događalo da se jutrom, posle večeri provedenih u društvu, beskrajno izležavao, osećajući se prazan i izmožden. Događalo se da se ljutio i negodovao što mu Kamasvami dosađuje svojim brigama. Događalo se da se isuviše bučno smeje kada bi gubio na kocki. U poređenju sa drugima njegovo lice je još uvek delovalo mudro i produhovljeno, ali se na njemu retko pojavljivao osmech i postepeno je poprimalo crte koje se često vide na licu bogataša, crte koje su odraz nezadovoljstva, slabog zdravlja, mrzovolje, otupelosti i odsustva ljubavi. Malo po malo, duša mu je obolela od bolesti koja mori bogate ljude.

Zamor je obavijao Sidartu kao koprena, kao retka magla koja je iz dana u dan postajala sve gušća, iz meseca u mesec sve tmurnija, a iz godine u godinu sve teža. Kao što novo ruho vremenom postaje staro, gubi lepu boju, isprlja se i izgužva, iskrza na porubima, tkanina se izliže i iz nje vire konci potke, tako je počeo da se haba i Sidartin život posle rastanka sa Govindom; sa godinama koje su prolazile gubio je boju i sjaj, pojavile su se brazde i malje, prikrivajući se, tu i tamo bi iz potke provirili i vrebali razočarenje i gađenje. Sidartinom oku je to promaklo. Primećivao je jedino da je umakao jasni i odlučni glas, koji se nekada davno javio u njemu i uvek ga pratio u najboljim danima.

Počeo je da robuje svetu, odao se nasladi, pohoti, otupelosti i, naposletku, još i poroku koji je — smatrajući

ga najbudalastijim od svih — oduvek najviše prezirao i ismevao: gramzivosti. Postao je rob stremljenja za posedom i bogatstvom, i to više nisu za njega bile igre i tričarije, već okov i teret. U tu poslednju i nedostojnu zavisnost Sidarta je dospao neobičnim i podmuklim putem, kroz kocku. Od vremena u kome je u srcu prestao biti samana, Sidarta je počeo da se kocka u novac i dragocenosti i, dok je ranije u toj igri učestvovao smešeći se i uzgred, smatrajući je kao naviku ljudi detinjeg uma, sad joj se odavao sve žešće i strasnije. Bio je igrač od kojeg su ostali zazirali — mali je bio broj onih koji bi smogli hrabrost da se kockaju s njim, toliko su njegovi ulozi bili visoki i smeli. Sidarta se kockao gonjen teškim jedom u srcu, pričinjavalo mu je jetko zadovoljstvo, da prokocka i proćerda bedne pare, ne mogavši ni na koji način jasnije da iskaže koliko prezire novac — idol trgovaca. Zato se kockao u velike svote bespoštedno, mrzeći sebe i rugajući se sebi zgrtao je i bacao hiljade, prokockao je novac, prokockao adidare i jedan svoj letnikovac, da bi zatim dobio i ponovo sve izgubio na kocki. Uživao je u strepnji, silnoj strepnji od koje mu se srce ledilo dok se kockao u visoke uloge, uživajući u njoj želeo je da je obnovi, da pojača golicavi izazov, jer je još jednom u tom osećanju nalazio nešto nalik na sreću, neku vrstu zanosa, nagoveštaj uzvišenijeg života nasuprot sopstvenom zasićenom, mlakom i bljutavom postojanju. I posle svakog većeg gubitka smišljao je kako da stekne nova bogatstva, bacao se još žustrije na trgovinu, terajući dužnike neumoljivom strogošću da namire svoj dug, a sve to samo da bi se ponovo kockao, raspapao i na taj način iskazao sav svoj prezir prema bogatstvu. Sidarta više nije primao gubitak ravnodušno, više nije bio dobrodušan prema prosjacima, niti je bio raspoložen da raznim moliocima poklanja i pozajmljuje novac. On, koji bi jednim bacanjem kocke smejući se proigrao i deset hiljada, postao je u trgovini strog i sitničav, a noću je katkad sanjao novac! I kad god bi se povratio iz te opake opčinjenosti, kad bi u ogledalu svoje spavaće sobe ot-

krio da mu je lice ostarilo i poružnelo, kad god bi ga obuzelo osećanje stida i gađenja, tražio bi izlaz u kockanju, opijao se bludom i vinom, da bi zatim ponovo podlegao nagonu da nagomilava i stiče novac. U toj besmi-slenoj trci ukруг morio se, ostarilo i oboleo.

U to vreme usnio je san koji je protumačio kao opomenu. Toga dana proveo je večernje časove kod Kamale, u njenom divnom gaju. Sedeli su pod drvećem i ćaskali, a Kamala je zamišljeno izgovarala reči iza kojih su se krili seta i umor. Zamolila ga je da joj priča o Gotami i nije mogla sata da se nasluša koliko čistote izbija iz njegovog pogleda, kako su mu usta spokojna i lepa, a osmeh zrači dobrotom, kako mu je smiren hod. Morao je da joj priča dugo o uzvišenom Budi, a Kamala je uzdisala i rekla:

— Jednom, a možda već uskoro, i ja ću postati sledbenica Bude. Pokloniću mu svoj gaj i naći utočište u njegovom učenju.

Ali, nakon toga počela je da ga draži i da ga u ljubavnoj igri privija uza se bolnom žestinom, da ga u jeda oblivena suzama, kao da je iz te puste, prolazne strasti još jednom htela da iscedi i poslednju slatku kap. Sidartu nikad pre toga nije tako duboko prostrelilo saznanje koliko su sladostrast i smrt srodne. Ispružio se zatim kraj nje i zagledao iz neposredne blizine u Kamalino lice — oko njenih očiju i uglova usana video je jasno ispisane znake strepnje, znamenja od tananih linija i rasplnutih brazdi koja su podsećala na jesen i starost, kao što je Sidarta i sam, mada tek u četrdesetim godinama, tu i tamo već otkrivao sede vlasi u svojoj crnoj kosi. Umor je bio ispisan na Kamalinom licu, umor od dugog hodanja putem koji nije vodio radosnom cilju, umor i početak precvata, i skriveni, još neiskazani i možda nesvesni strah od starosti, strah od jeseni, strah od smrti. S uzdahom se oprostio od nje, duše pune nezadovoljstva i skrivenih zebnje.

Noć je Sidarta zatim proveo u svojoj kući sa plesaćicama i uz vino, izigravajući pred zvanicama nadmoć koju

više nije osećao, popio je mnogo vina i ponoć je odavno prošla kada je otišao na počinak. Umoran, pa ipak uzburkan, tek što nije zaplakao od očajanja a san mu dugo nije dolazio na oči. Srce mu se ispunilo jadom, koji mu se učinio nepodnošljiv, gađenjem koje ga je prožimalo kao i mučnina od mlakog i odvratnog ukusa vina, od ogavno sladunjave i jednolične muzike, od bljutavo nežnih osmeha plesačica i preslatkog mirisa koji se širio iz njihovih grudi i kose. Ali, najviše od svega se gadio sam sebe, svoje mirišljave kose, vonja vina iz svojih usta, svoje mlitave, umorne i prezasićene puti. Kad neko pretera sa jelom i pićem i s mukom povraća, naposletku ipak oseća zadovoljstvo što mu je laknulo; tako je i on lišen sna, pod plahovitom navalom gađenja poželeo da se oslobodi uživanja, stečenih navika, celog svog besmislenog života i samog sebe. Zadremao je tek u osvit zore, kada je svet idući za svojim poslovima promicao ulicom ispred njegove kuće u gradu, utonuvši ošamućen u neku vrstu nagoveštaja sna. Tog trenutka je usnio san:

Kamala je u zlatnom kavezu držala malu, veoma retku pticu pevačicu. Sanjao je o njoj. Sanjao je da je umukla ona koja je inače u jutarnjim časovima uvek pevala, i kako mu je to palo u oči prišao je kavezu i bacivši pogled ugledao ptičicu, mrtvu i ukočenu. Izvukavši je, za trenutak je odmeravao njenu težinu na dlanu i odmah zatim izbacio na ulicu, ali se u taj mah toliko uplašio, srce ga je zbolelo tako silno, jer mu se učinilo da je sa tom mrtvom pticom odbacio od sebe sve što je dragoceno i dobro.

Trgnuvši se iz ovog sna, osetio je da ga obuzima duboka tuga. Učinilo mu se da je vodio bezvredan život, pust i besmišlen; u rukama mu nije ostalo ništa što je živo, što bi na neki način bilo dragoceno ili vredno da se sačuva. Ostao je sam i bez ičega, kao brodolomnik na žalu.

U mračnom raspoloženju Sidarta je pošao u svoj gaj i zatvorivši vratnice za sobom seo ispod mangoovog

drveta, osećajući smrt u srcu i grozu u nedrima, sedeo je tako, svestan da mu duša umire, da vene, da mu je došao kraj. Malo po malo se pribirao i u mislima još jednom prevalio ceo svoj životni put, od prvoga dana svojih uspomena. Kada li je doživeo sreću, osetio istinsko ushićenje? Oh da, više puta je to doživljavao. U dečaćkim godinama, kada bi stekao pohvale bramana, kada bi se istakao u recitovanju svetih stihova, ostavivši svoje vršnjake daleko iza sebe u raspravama sa naučnicima, ili pomažući pri prinošenju žrtvi. Tada je svim svojim srcem osećao: — Pred tobom se nalazi put za koji si pozvan, bogovi te očekuju. — I kasnije opet kao mladić, kada ga je cilj svih razmišljanja vodio do sve većih visina, izdvojio i poneo iz jata onih koji su gajili ista stremljenja, kada se u mukama borio da dokuči misao bramana, a svako stečeno saznanje u njemu raspirilo novu žeđ, eto, tada je u toj žeđi i u tim mukama osetio isto: — Dalje! Dalje! Ti si pozvan! — To je bio glas koji je čuo kada je napustio zavičaj i odabrao život samana, a i kada je od samana otišao i pošao Savršenom, a zatim odatle krenuo u neizvesno. Oh, kako dugo nije čuo taj glas, kako dugo već nije dospeo ni do kakve visine, kako je jednoličan i jalov bio njegov put dugi niz godina, bez uzvišenog cilja, bez žeđi, bez uzdizanja, a zadovoljavao se malim nasladama, pa ipak nikad zadovoljan! Za sve ove godine on je, i ne znajući, nastojao i žudio da bude čovek kao toliki drugi, sličan toj deci, a pri tom je njegov život bio mnogo bedniji i siromašniji od njihovog, jer njihovi ciljevi nisu bili i njegovi, kao ni njihove brige, a sav taj svet ljudi sličnih Kamasvamiju za njega je bila samo igra, ples koji posmatramo, komedija. Jedino mu je Kamala bila draga i dragocena — ali, da li još uvek? Da li mu je ona još bila potrebna, ili on njoj? Nisu li oboje igrali igru koja nema kraja? Da li je trebalo živeti za to? Ne, nipošto! Ta igra se zvala sansara, bila je to igra za decu, možda je bilo prijatno igrati je jedanput, dvaput, deset puta — ali stalno i neprekidno iznova?

Sidarta je tada znao da je igra završena, da više ne može da učestvuje u njoj. Podiđoše ga žmarci, osetio je da je u njemu samom nešto umrlo.

Celog dana sedeo je ispod mangoovog drveta, sećajući se svog oca, sećajući se Govinde, sećajući se Gotame. Zar ih je morao napustiti da bi postao sličan Kamasvamiju? Sedeo je tako i kada se noć već spustila. Podigavši pogled i ugledavši zvezde, pomislio je: — Evo me gde sedim ispod svog mangoovog drveta, u svom gaju. — Malo se nasmešio — da li je bilo nužno, da li je bilo ispravno i zar nije bila samo luckasta igra to što poseduje mangoovo drvo, što ima svoj vrt?

I tome je došao kraj, i to je umrlo u njemu. Ustao je i oprostio se od mangoovog drveta, oprostio od vrta. Kako celoga dana ništa nije jeo spopala ga je žestoka glad i on se seti svoje kuće u gradu, svoje odaje i postelje, trpeze pune jela. Nasmešio se umorno i stresavši se oprostio sa svim tim stvarima.

U taj isti noćni čas Sidarta je napustio svoj vrt, napustio grad i nikada se više nije vratio. Dugo je Kamasvami tragao za njim, misleći da je pao u razbojničke ruke. Kamala nije tragala za njim. Kada je saznala da je Sidarta nestao, nije se začudila. Nije li to oduvek očekivala? Zar on nije bio samana, beskućnik, večiti putnik? A najviše je to osetila prilikom njihovog poslednjeg sastanka, pa se usred tuge zbog gubitka radovala što ga je poslednji put tako usrdno privila na svoje srce, što je još jednom osetila da mu pripada sva, da je sva prožimana njime.

Kada je stigla prva vest o Sidartinom nestanku, prišla je prozoru na kome je u zlatnom kavezu držala retku pticu pevačicu. Otvorila je vrata kaveza, izvadila pticu i pustila da poleti. Dugo je pogledom pratila let ptice. Od toga dana ona više nije primala posete i zatvorila je vrata svoje kuće. Ali, posle nekog vremena znala je da je prilikom poslednjeg sastanka sa Sidartom ostala bremenita.

NA RECI

Sidarta je prolazio šumom već daleko od grada, a znao je samo jedno: da mu nema povratka, da je život koji je godinama vodio otišao u nepovrat, da ga je do odvratnosti iskusio i iscrpeo. Mrtva je bila ptica pevačica o kojoj je sanjao. Mrtva je bila i ptica u njegovom srcu. Duboko se zapleo u sansaru, upio je u sebe sa svih strana gađenje i smrt, kao što sunder upija vodu dok se ne napuni. Bio je prezasićen, pun jada, pun smrti, više ničega nije bilo u svetu što bi ga privuklo, obradovalo, što bi moglo da mu pruži utehu.

Žarko je želeo da više ne zna za sebe, da stekne mir, da bude mrtav. Kada bi grom hteo da ga spali! Kada bi naišao tigar i rastrgao ga! Kada bi bar postojalo vino, neki otrov kojim bi se opio i došao do zaborava i sna da se više ne probudi! Da li je postojala prljavština kojom se nije opteretio? Zar se moglo živeti i dalje? Zar se moglo i dalje disati, uvek nanovo udisati i izdisati vazduh, osećati glad i ponovo jesti, ponovo spavati, ponovo ležati kraj žene? Zar to trčanje ukrug još nije bilo iscrpljeno i okončano?

Sidarta je stigao do velike reke u šumi, one iste reke preko koje ga je jednom prevezao splavar, u vreme kada je još bio mladić i dolazio iz grada Gotame. Na toj reci se zaustavio i oklevajući stajao na obali. Malaksao je od umora i gladi, uostalom — čemu bi služilo da ide dalje, kakvom cilju? Ne, ciljeva više nije bilo, ničeg više nije

bilo osim duboke, bolne čežnje, da se otarasi tog pustog sna, da povrati bljutavo vino, da okonča ovaj bedni i sramni život.

Nad obalom reke nadvilo se kokosovo stablo, Sidarta se ramenima oslonio na nj i obujmivši ga rukama zagledao se u zelenu vodu koja je neprekidno proticala pred njim; netremice je gledao u talase i otkrio da je sav obuzet željom da se opusti i da utone u tu struju. U njoj je video odraz užasne pustoši, kao odgovor na strašnu prazninu u sopstvenoj duši. Zacelo, stigao je do kraja. Za nje ga više ništa nije postojalo osim da sam sebe uništi, da razbije promašenu tvorevinu svog života, da je baci pred noge bogovima koji mu se grohotom smeju. To je bio cilj silovitog povraćanja za kojim je žudeo: smrt i razbijanje kalupa koji je mrzeo! Neka ribe požderu to pseto, Sidartu, tog bezumnika, to iskvareno i trulo telo, tu posustalu i zloupotrebļavanu dušu! Neka ga požderu ribe i krokodili, neka ga demoni raskomadaju.

Izobličena lica zurio je u vodu i pljunuo ugledavši odraz svoga lika. Smrtno umoran odvojio je ruke od stabla i okrenuo se sa namerom da se baci u talase, da najzad potone. Padao je zatvorenih očiju u susret smrti.

U taj mah u zabačenim predelima njegove duše, iz prošlosti njegovog premorenog života odjeknu glas. Bila je to jedna reč, jedan slog koji je bez ijedne misli promucio u sebi, staru početnu i završnu reč svih bramanskih molitvi, sveti „om“, koji znači „savršenost“, ili „potpurnost“. I u trenutku u kome do Sidartinog uva dopre glas koji izgovori „om“, njegov usnuli duh se namah razbudi i on shvati da je njegova namera bezumna.

Sidarta se prenerazi. Evo, šta se zbilo s njim, bio je tako izgubljen zabludeo i lišen svih saznanja da je hteo da potraži smrt, da je u njemu mogla sazreti ova želja, toliko detinjasta želja da nađe mir uništivši svoje telo! Sva pitanja ovih dana, otrežnjenje i oćajanje nisu mogle da urode plodom koji mu je doneo trenutak u kome je „om“ dopro do njegove svesti i on u magnovenju spoznao svoju bedu i zabludu.

— Om! — izgovorio je tiho. — Om! — I bi svestan bramana, i bi svestan da je život neuništiv i svestan svega božanskog baćenog u zaborav.

Ali, to je bio samo tren, blesak munje. Sidarta se srućio u podnožje kokosovog drveta, položio glavu na koren stabla i utonuo u dubok san.

Spavao je duboko i bez snova, odavno već nije znao za takav san. Kada se nakon mnogih časova probudio, učinilo mu se da je prošlo deset godina. Čuo je tihi žubor vode, ali nije znao gde se nalazi i kako je dospelo ovamo, otvorivši oći začudio se drveću i nebu nad glavom, setivši se najzad gde se nalazi i kako je ovamo došao. Ali, kako je tek nakon dužeg vremena došao do saznanja, prošlost mu se učinila kao prekrivena nekom koprenom, beskrajno daleka, beskrajno strana i ravnodušna. Znao je samo da je napustio svoj raniji život (u prvi mah, kada se osvestio, raniji život mu se učinio kao davno minulo nekadašnje ovaploćenje, kao ranije rođenje njegovog sadašnjeg j a) — da je hteo da ga odbaci pun gađenja i jada, ali je zatim, kraj neke reke, ispružen ispod kokosovog drveta, došao k sebi sa svetom reći „om“ na usnama, da je posle toga zaspao i da sada razbuđen i kao preporođen posmatra svet oko sebe. Tiho je izgovorio reć „om“ sa kojom je zaspao, pa mu se učinilo da njegov dugi san nije bio ništa drugo već samo dugotrajno, zadubljeno izgovarajne oma, misao prožeta omom, uranjanje i potpuno poniranje u om, u bezimeno, u savršeno.

Kako je bio ćudesan njegov san! Nikada ga spavanje nije tako okrepiło, preporodilo i podmladilo! Možda je uistini umro, potpuno i sada se ponovo rodio u nekom novom liku? Ali ne, poznavao je on sebe, svoju ruku i svoje noge, poznavao je mesto na kome je ležao, poznavao j a u svojim nedrima, tog Sidartu, samovoljnog, neobićnog, pa ipak se taj Sidarta preobrazio, preporodio, bio je ćudnovato ispavan, ćudnovato budan, radostan i radoznao.

Sidarta se uspravi i vide da naspram njega sedi ćovek, njemu nepoznat, u žutoj monaškoj rizi, obrijane glave, u stavu razmišļjanja. Posmatrao je ćoveka koji nije

imao ni kose ni bradu, i ne potraja dugo i on u tom ka-
luđeru pozna Govindu, prijatelja iz mladih dana, Govindu
koji je našao utočište kod uzvišenog Bude. Govinda je
ostario, ali su mu crte lica ostale iste, iz njih su zračile
revnost, odanost, težnja za traganjem i strepnja. Kada je
Govinda, osetivši njegov pogled, digao glavu i zagledao
se u njega, Sidarta vide da ga Govinda nije poznao. Go-
vinda se obradovao što ga vidi budnog, očigledno je dugo
sedeo na tom mestu i čekao da se probudi, iako ga nije
poznao.

— Spavao sam — reče Sidarta. — Kako si dospo-
ovamo?

— Ti si spavao — odgovori Govinda. — Nije dobro
spavati na mestima na kojima se često nailazi na zmijske,
gde prolaze šumske životinje. Ja sam ti, gospodine, sled-
benik uzvišenog Gotame, Bude, Sakijamunija, pa sam sa
nekolicinom naše braće prolazio ovim putem i ugledao te
gde ležiš i spavaš na mestu na kome je opasno spavati.
Namera mi je bila da te probudim, o gospodine, no videvši
da je tvoj san dubok, zaostao sam iza svojih i ostao da
sedim kraj tebe. A onda, čini mi se, zaspah i ja — koji
sam hteo da čuvam tvoj san. Loše sam obavio svoju
dužnost, savladao me umor. Ali sad, pošto si budan, pu-
sti me da odem, i da sustignem svoju braću.

— Hvala ti, samano, hvala tebi što si čuvao moj
san — reče Sidarta. — Prijazni ste vi svi, sledbenici Uz-
višenog. Bilo ti prosto da odeš!

— Odlazim gospodine. Neka vam je vazda dobro, gos-
podine!

— Hvala ti, samano.

Govinda napravi znak pozdrava i reče:

— Zbogom ostaj.

— Zbogom ostao, Govindo — odvrati Sidarta.

Monah zastade.

— Dozvoli, gospodine, odakle ti je moje ime poz-
nato?

Sidarta se tad osmehnu.

— Poznajem te, o Govindo, još kad si bio u kolibi

svog oca i odlazio u školu bramana, poznajem te iz vre-
mena kada smo prinosili žrtve, kada smo otišli među sa-
mane i onog časa kada si u lugu Jetavana potražio uto-
čište kod Uzvišenog.

— Ti si Sidarta! — povika Govinda. — Sad sam te
poznao i ne shvatam kako te nisam odmah poznao. Do-
bro došao, Sidarto, velika je moja radost što te ponovo
vidim.

— I meni je drago što te opet vidim. Ti si bio ču-
var mog sna, ja ti se još jednom zahvaljujem na tome,
mada mi čuvar nije bio potreban. Kuda si pošao, prijat-
elju moj?

— Nikud. Mi monasi uvek smo na putu, sve dok
ne naiđu kiše mi idemo iz mesta u mesto, primamo mi-
lostinju i odlazimo dalje. Oduvek je to tako. A ti, Si-
darto, kuda si ti krenuo?

Sidarta reče:

— Sa mnom je isto što i s tobom, prijatelju. Ni-
kud ne idem. Ali se, eto, nalazim na putu. Na hodočašću.

Govinda reče:

— Kažeš da si i ti na hodočašću i ja ti verujem. Ali
oprosti, o Sidarto, ne ličiš na hodočasnika. Na tebi je
ruho bogataša, nosiš obuću otmenih, a tvoja kosa, koja
miriše na mirišljave vodice, nije kosa hodočasnika, niti
je kosa samane.

Zacelo, mili, dobro si zapazio, tvoje oštro oko vidi
sve. Ali, ja ti nisam rekao da sam samana. Rekao sam,
da sam na hodočašću. I tako i jeste: ja sam hodočasnik
na hodočašću.

— Ti si hodočasnik — reče Govinda. — Ali, malo je
onih koji na hodočašće odlaze u takvom ruhu, sa takvom
obućom i kosom. Ja, koji sam tolike godine hodočasnik,
još nikad nisam sreo nijednog tebi sličnog.

— Verujem ti, Govindo moj. Ali, danas si, eto, sreo
takvog hodočasnika, u ovakvoj obući i ovakvom ruhu.
Seti se, dragi: kratkog veka je svet obličja, veoma su
kratkog veka naša odeća i način na koji se češljamo, pa
i sama naša kosa i telo. Na meni je odeća bogataša, ti

si to dobro uočio. Nosim je jer sam bio bogataš, a kosu češljam kao svetski ljudi i sladostrasnici, jer sam i sâm bio jedan od njih.

— A sada, Sidarta, šta si sad?

— Ne znam, kao što ne znaš ni ti. Nalazim se na putu! Bio sam bogataš, a to više nisam, ne znam šta ću sutra biti.

— Jesi li izgubio svoje bogatstvo?

— Izgubio sam ga, ili je ono mene izgubilo. Nestalo je. Točak ména se okreće veoma brzo, Govindo. Gde je sad braman Sidarta? Gde Sidarta samana? Gde je bogati Sidarta? Brzo se menja sve što je prolazno, Govindo, ti to znaš.

Govinda se dugo zagledao u prijatelja iz mladosti, sa sumnjom u pogledu. Zatim ga pozdravi kao što se pozdravljaju velika gospoda i ode svojim putem.

Sidarta ga je, smešeći se, pratio pogledom — još uvek je voleo tog odanog i bojažljivog čoveka. Kako bi, uostalom, u tom trenutku, u tom veličanstvenom času svog čudesnog sna, prožet omom, i mogao da nekog ili nešto ne voli! U tome i jeste bila suština mađije koju su mu doneli san i om — što je sad voleo sve, što je bio pun ljubavi prema svemu što je video oko sebe. I upravo je u tome bila njegova teška boljka — tako mu se sad činilo — što ništa i nikog nije umeo da voli.

Nasmešena lica je Sidarta pratio pogledom monaha koji se udaljavao. San ga je okrepio, ali ga je silno mučila glad, jer već dva dana ništa nije jeo, a davno je prošlo vreme kada je bio otporan prema gladi. Tužno, ali i smejući se, pomišljao je na to vreme. Sećao se da se tada Kamali hvalio sa svoje tri plemenite i nesavladive veštine: da posti — da čeka — da misli. To je bio njegov posed, njegova moć i snaga, njegov čvrsti oslonac. U revnosnim i mukotrpnim godinama svoje mladosti naučio je ove tri veštine i ništa drugo. One su ga sada napustile, više nijednu od njih nije posedovao, nije umeo ni da posti, ni da čeka, niti da misli. Dao ih je za ono najbednije, najprolaznije, za čulna uživanja, za ugodan život,

za bogatstvo! Doista je čudno to što se s njim zbililo. I sada, tako mu se činilo, zbilja je postao čovek detinjeg uma.

Sidarta je razmišljao o svom položaju. Ali mu je padalo teško da misli, u stvari nije bio raspoložen za to, ali se prisiljavao.

Sada, razmišljao je, kada su sve te prolazne stvari otpale, sada opet stojim na suncu, kao što sam stajao nekada kao malo dete, ništa nije moje, ništa ne mogu, ništa ne znam, ništa nisam naučio. Kako je to čudno! Sad, kad više nisam mlad, kad mi je kosa gotovo seda a snaga popušta, sad opet počinjem iz početka i od detinjeg doba! Nehotice se ponovo nasmešio. Da, čudna je bila njegova sudbina! Krenuo je nizbrdo i sad je opet stajao u svetu prazan, nag i glup. Ali to ga nije činilo tužnim, štaviše, došlo mu je da se smeje, da se smeje sam sebi, da se smeje tom čudnom, budalastom svetu.

— Krenuo si nizbrdo! — reče sam sebi i nasmeja se, i kako je to izgovorio pogled mu pade na reku i vide da i ona teče naniže, da se valja nizvodno, a da pri tom veselo pevuši. To mu se dopalo i on se prijateljski osmehnu reci. Zar to nije bila reka u kojoj je hteo da se udavi nekada davno, pre sto godina, ili je to samo sanjao?

Moj život je odista bio čudesan, pomislio je, kretao se čudnim zaobilaznim putevima. Kao dete sam imao posla samo sa bogovima i žrtvama. Kao dečak sam se bavio samo askezom, razmišljanjem i meditacijom, u potrazi za bramanom, obožavajući ono večno u atmanu. Kao mladić sam otišao u pokajnike, živeo sam u šumi, patio od žege i hladnoće, naučio sam da gladujem i da nateram svoje telo da odumire. Zatim sam kroz učenje velikog Bude čudesno došao do spoznaje, osetio sam kako u meni kruži saznanje o jedinstvu sveta kao sopstvena krv. Ali, morao sam da odem i od Bude i od velikog saznanja. Pošao sam, i od Kamale naučio ljubavne slasti, od Kamasvamija sam naučio da trgujem, gomilao sam novac i rasipao ga, naučio sam da volim svoj stomak, da ugađam svojim čulima. Mnoge godine sam morao da prove-

dem da bih izgubio svoj duh, da se odlučim da mislim, da zaboravim na jedinstvo. Zar sve to nije kao da sam se polako i veoma zaobilaznim putevima od muškarca preobrazio u dete, od mislioca pretvorio u detinjeg čoveka? Pa ipak je taj put bio veoma dobar, ptica u mojim nedrima ipak nije uginula. Ali, kakav je to bio put? Morao sam proći kroz tolike gluposti, tolike poroke, kroz tolike zablude, gađenja, razočaranja i jada, samo da bih ponovo postao dete i mogao početi iznova. Ali, tako je trebalo da bude, moje srce se s tim slaže, moje oči se smeše. Morao sam da doživim očajanje, da potonem do najbudalastije među svim mislima, do pomisli na samo-ubistvo, da bih doživeo milost, da bih opet čuo om, da bih mogao istinski da spavam i da se istinski probudim. Trebalo je da postanem budala, da bih ponovo našao atman u sebi. Kuda će me još odvesti moj put? Luckast je taj put, sav je u krivinama, a možda vodi ukrug. Kakav je da je, ja ću ići njime.

Radost mu je čudesno preplavila grudi.

— Odakle ti ta razdraganost? — upitao je svoje srce. Izvire li ona iz tog dugog, dobrog sna, koji mi je toliko prijao? Ili iz reči om koju sam izgovorio? Ili potiče otud što sam umakao, što je moje bektstvo izvršeno, što sam, najzad, slobodan i kao dete stojim pod nebeskim svodom? Oh, kako je divno što sam utekao, što sam slobodan! Kako je vazduh ovde čist i lep, kako je prijatno udisati ga! Tamo odakle sam pobegao sve je vonjalo na mirišljava ulja, na začine, na vino, na izobilje, na otupelost. Kako sam mrzeo onaj svet bogataša, sladokusaca, kockara! Kako sam mrzeo sam sebe što sam tako dugo ostao u tom užasnom svetu! Kako sam sebe mrzeo, traovao, mučio, postavši kroz to star i zao! Nikad više neću uobraziti, kao što sam to nekad rado činio, da je Sidarta mudar! Ali, ovo sam uradio dobro, ovo mi se sviđa, moram da slavim što je sada došao kraj mržnji koju sam osećao prema sebi, prema onom ludom i pustom životu! Hvalim te, Sidarto, što se posle tolikih godina ludosti u tebi opet rodila jedna zamisao, što si nešto uradio, što

si u svojim nedrima čuo pesmu ptice i što si se odazvao njenom zovu.

Tako je hvalio sebe, radujući se sam sebi, a za to vreme je radoznalo osluškiavao kako mu stomak krči. Učini mu se da je deo patnji i jada u poslednje vreme i ovih dana do kraja okusio i povratio iz sebe, do očaja i smrti. To je bilo dobro. On je još dugo mogao ostati kod Kamasvamija, da stiče novac i da ga rasipa da se tovi a da mu duša umire od žeđi, još dugo je mogao da obitava u tom finom, ututkanom paklu da ovo nije došlo: trenutak potpune beznadežnosti i očaja, onaj krajnji trenutak kada se nadnosio nad zahuktalom vodom spreman da sam sebe uništi. Sama činjenica što je osećio očajanje i duboko gađenje, a da nije podlegao, i što su ptice, radosni izvor i glas u njemu još bili živi, ispunjavala ga je radošću, zbog toga se smejavao, zbog toga mu se ozarilo lice ispod osedele kose.

— Dobro je da čovek sam iskusi sve što treba da zna — pomislio je. — Da uživanja sveta i bogatstvo ne služe dobru, naučio sam još u detinjstvu. Znao sam to odavno, ali sam tek sada doživeo. Sada znam, i to ne samo po sećanju već svojim očima, svojim srcem, svojim stomakom. Blago meni što to znam!

Dugo je razmišljao o svom preobražaju, oslušnuo kako ptica peva od radosti. Zar ta ptica nije bila umrla u njemu, zar nije osetila njegovu smrt? Ne, nešto drugo je umrlo u njemu, nešto što je već odavno čeznulo za smrću. Zar to nije bilo ono što je u svojim žarkim pokajničkim godinama hteo da umrtvi? Zar to nije u stvari bilo njegovo j a, njegovo malo, usplahireno i ponosno j a, sa kojim se borio toliko godina, koje ga je uvek nanovo pobeđivalo, koje se ponovo javljalo posle umrtvljavanja, za branivši mu radost, ispunjavajući ga strahom? zar to nije bilo ono što je danas, najzad, našlo smrt ovde u šumi, na ovoj ljupkoj reci? Nije li tragom ove smrti sada bio kao dete, pun poverenja, oslobođen straha, pun radosti?

Sidarta je sada slutio zašto se kao braman, kao pokajnik uzalud borio sa tim svojim ja. Ometali su ga preterano znanje, isuviše mnogo svetih stihova, isuviše mnogo žrtvenih obreda, mučenja svoga tela, neobuzdanost u delima i stremljenjima! Bio je prožet ohološću, uvek je bio najmudriji, najrevnosniji, uvek korak ispred ostalih, uvek posvećen i uman, uvek sveštenik ili mudrac. Njegovo ja se uvlačilo u to svetaštvo, u tu oholost i mudrost, ono se uvrežilo i raslo, dok je on verovao da će ga umrtviti postom i pokorom. Sada je uvideo, prozreo da je skriveni glas u njemu bio u pravu, da ga nikada nijedan učitelj ne bi mogao izbaviti. Zbog toga je morao da ide u svet, da se predaje uživanju i moći, čarima žene i novcu, zato je morao da postane trgovac, kockar, pijanac i gramzivac, sve dok sveštenik i samana u njemu nisu zamrli. Zbog toga je morao da podnosi ove ružne godine, da trpi gađenje, prazninu i besmislicu jednog opustelog i izgubljenog života, do kraja, do najcrnjeg očajanja, sve dok nisu, najzad, našli smrt i razvratnik Sidarta, i gramzivac Sidarta. On je umro, a iza sna se probudio novi Sidarta. I on će ostariti, i on će jednom morati da umre, Sidarta je bio prolazan, kratkog veka je svako bitisanje. Ali, danas je bio mlad, bio je kao dete, novi i radošću ispunjen Sidarta.

Takav je bio tok njegovih misli, on se osluškujući smešio krčanju svojih creva i pun zahvalnosti slušao zvanje pčela. Vedro je gledao u reku koja je proticala, nikada mu se nijedna voda nije dopala kao ova, nikada nije tako snažno i lepo čuo glas i parabolu vodenog toka. Učinilo mu se da reka ima da mu kaže nešto naročito, nešto što on još ne zna, što ga tek čeka. U toj reci je Sidarta hteo da se udavi, u njoj se danas udavio stari, umorni, očajni Sidarta. Novi Sidarta je osećao duboku ljubav prema toj vodenoj struji, te odlučio da je skoro ne napušta.

SPLAVAR

Hoću da ostanem na toj reci, pomisli Sidarta, to je ona ista preko koje sam nekad prešao na putu ka ljudima detinjeg uma, tada me je prevezao ljubazni splavar, poći ću njemu, iz njegove kolibe me je u svoje vreme put odveo u novi život, koji je ostario i umro — neka i moj sadašnji put, moj sadašnji novi život pođu odavde!

Nežno se zagledao u vodenu struju, u providno zelene i kristalne linije njenih tajanstvenih obrisa. Video je kako iz dubine izranjaju svetli biseri, kako vazdušni mehuri plivaju na površini, odražavajući nebesko plavetnilo. Reka mu je uzvraćala pogled iz hiljade očiju, zelenih, belih, kristalnih, nebesnoplavih. Kako je voleo ovu vodu, kako ga je očaravala, kako joj je bio zahvalan! U svom srcu je čuo glas, koji se nanovo probudio, a koji mu je govorio: Voli ovu vodu! Ostani kraj nje! Oh, da, hteo je da uči od nje, hteo je da sluša. Učinilo mu se da bi onaj ko bi razumeo ovu vodu i njene tajne razumeo i mnoge druge stvari, mnoge tajne — sve tajne.

Ali, među tajnama reke on je toga dana dokučio samo jednu, a to ga je dirnulo do dna duše. Video je da voda promiče, neprekidno otiče, a da je još uvek bila tu, da uvek i za sva vremena ostaje ista, pa ipak svakog trenutka drugačija! On, ko bi to mogao da shvati, da pojmi! On nije shvatao i poimao, u njemu se pokrenula sluhnja, zabrujala daleka sećanja, božanski glasovi.

Sidarta se diže, glad se nepodnošljivo uskomešala u njegovoj utrobi. U zanosu je krenuo dalje, penjući se obalskom stazom osluškiavao je šum vodenog toka, osluškiavao kako mu glad krči u utrobi.

Stigavši do splava, vide da je čamac spreman i u njemu istog splavara, koji je nekad mladog samanu prevezao preko reke. Sidarta ga je poznao, on je takođe veoma ostario.

— Hoćeš li da me prevezeš — upita ga.

Splavar se iznenadio što tako otmen čovek ide sam i pešice, ali ga primi u čamac i otisnu se od obale.

— Odabrao si lep život — progovori namernik. — Mora da je lepo provoditi dane kraj ove vode i ploviti po njoj.

Veslač se, osmehnut, njihao:

— Lepo je, gospodine, baš kao što kažeš. Ali, nisu li svaki život i svaki rad lepi?

— Kanda je tako. Ali zavidim ti na tome.

— Oh, ti bi ubrzo izgubio volju na takav život i rad. Nije to za ljude u finoj odeći.

Sidarta se nasmeja.

— Neko me je danas sa podozrenjem posmatrao upravo zbog moje odeće. Da li bi, ti splavaru, primio od mene ovu odeću koja mi je mrska? Treba da znaš da nemam novaca da ti platim prevoz.

— Gospodin se šali — nasmeja se splavar.

— Ne šalim se, prijatelju. Znaj, da si me već jednom prevezao svojim čamcem preko ove vode, za božju nagradu. Učini to i danas, a primi za to moju odeću.

— Zar će gospodin bez odeće da nastavi put?

— Oh, najradije ne bih nastavio put. Najviše bih voleo, splavaru, da mi daš neku staru pregaču i da me zadržiš kraj sebe kao pomoćnika, bolje reći kao učenika, jer prvo moram naučiti da baratam oko čamca.

Splavar je dugo i ispitivački zagledao stranca.

— Sad te poznadoh — reče naposletku.

— Jednom si spavao u mojoj kolibi, bilo je to davno, kanda je prošlo više od dvadeset godina, tada sam

te prevezao preko reke i rastali smo se kao dobri prijatelji. Nisi li ti bio samana? Ne mogu više da ti se setim imena.

— Moje ime je Sidarta, a bio sam samana kada si me poslednji put video.

— Dobro mi došao, Sidarto. Ja se zovem Vasudeva. Bićeš i danas, kako se nadam, moj gost i spavaćeš u mojoj kolibi, ispričaćeš mi odakle dolaziš i zašto ti je ova lepa odeća tako mrska?

Stigli su na sredinu reke i Vasudeva je zaveslao snažnije, hvatajući se ukoštac sa vodenom strujom. Radio je mirno snažnim rukama, pogleda uperena u pramac. Sidarta je sedeo i posmatrao ga, setio se kako se nekad, poslednjeg dana onog doba koje je proveo kao samana, u njegovom srcu probudila ljubav prema tom čoveku. Sa zahvalnošću je prihvatio Vasudevina poziv. Kada su pristali uz obalu pomogao je da se čamac priveže za kočeve, a onda ga splavar zamoli da uđe u kolibu i ponudi ga hlebom i vodom, te Sidarta sa zadovoljstvom prionu da jede, sa zadovoljstvom pojede i plodove mangao kojima ga je Vasudeva poslužio.

Zatim se spustiše na neko deblo na obali, sunce je bilo na zalasku, i Sidarta ispriča splavaru svoje poreklo i život, onako kako ga je danas video pred očima, u onom času očaja. Njegova priča potraja do duboko u noć.

Vasudeva ga je slušao sa velikom pažnjom. Sve je poimao slušajući ga, njegovo poreklo i detinjstvo, silno učenje, sva traganja, sve radosti i nevolje.

Među svim vrlinama splavara bila je jedna od najvećih: što je kao malo ko umeo da sluša svog sagovornika. Iako ne bi progovorio ni slova, sagovornik bi osetio da Vasudeva upija njegove reči mirno, otvoreno trudeći se da ne gubi nijednu, da nije nestrpljiv i da to kazivanje ne želi ni da hvali niti da kudi, već samo sluša. Sidarta je bio svestan kakva je sreća poveravati se takvom slušaocu, polagati sopstveni život, sopstvena traganja i patnje u njegovo srce.

Pred kraj Sidartine priče, kada je govorio o stablu kraj reke, i o svom dubokom padu, o svetom omu i kako je nakon sna osećao toliku ljubav prema reci, splavar ga je slušao s dvostrukom pažnjom, predano, zatvorenih očiju.

A kada je Sidarta začutao i nastupio dug tajac, Vasudeva najzad reče:

— Sve je baš kao što sam i mislio. Reka je progovorila. Ona ti je takođe prijatelj, i tebi se obraća. To je dobro, veoma dobro. Ostani kod mene, Sidarto, prijatelju moj. Nekad sam imao ženu, njen ležaj je bio pokraj mog, ali ona je umrla davno, odavno živim sam. Živi sad ti sa mnom, mesta i hrane ima za nas obojicu.

— Hvala ti — reče Sidarta — sa zahvalnošću primam tvoj poziv. A hvala ti i na tome, Vasudevo, što si me tako pomno slušao! Retki su ljudi koji umeju da slušaju reči drugoga, nikad nikoga nisam sreo koji bi to umeo kao ti. I tome ću se učiti od tebe.

— Ti ćeš to naučiti — reče Vasudeva — ali ne od mene. Reka me je naučila da slušam, pa će i tebe. Reka zna sve, od nje se svemu možeš naučiti. Eto, i to si već naučio od vode da je dobro stremiti naniže, tonuti, tražiti dubinu. Bogati i otmeni Sidarta će postati veslar, učeni braman Sidarta će biti splavar: i to ti je rečeno od reke. Naučićeš i ono drugo od nje.

Sidarta progovori posle dugog ćutanja.

— Šta je to drugo, Vasudevo?

Vasudeva se diže.

— Kasno je — reče — hajd'mo na spavanje. Ono „drugo“ ti ne mogu reći, prijatelju. Naučićeš to, a možda već i znaš. Vidiš, ja nisam učen, nisam vičan da govorim, niti da mislim. Umem samo da slušam i da budem pobožan, ništa drugo nisam učio. Kada bih umeo da iskažem i da poučavam, možda bih bio mudrac, a ovako sam samo splavar i moj zadatak je da ljude prevozim preko ove reke. Mnoge sam prevezao, hiljade, i svima njima ova reka nije značila ništa drugo do li prepreku na njihovom putu. Putovali su tragom novca i poslova, na

svadbe i na hadžiluke, a reka im je bila smetnja i splavar je bio samo tu da ih što brže prebaci preko zapreke. Ali, nekim malobrojnim među hiljadama, četvorici ili petorici, reka više nije bila prepreka, oni su čuli njen glas, oni su ga slušali i reka im je postala sveta, kao i meni. Had'mo sad na počinak, Sidarto.

Sidarta je ostao kod splavara i naučio da opslužuje čamac, a kad nije imao posla sa splavom obrađivao je sa Vasudevom pirinčano polje, skupljao suvarke, brao plodove sa stabala banana. Naučio je da delje vesla, da popravlja čamac, da plete korpe, radujući se svemu što bi naučio, a dani i meseci prolazili su mu u letu. Ali, više no što je to Vasudeva mogao, poučavala ga je reka. Od nje je neprestano učio. Pre svega je naučio od nje veštinu slušanja, da osluškuje smirena srca, strpljive, otvorene duše, bez strasti, bez želje, bez suda i mišljenja.

Prijatno je živio kraj Vasudeve, izmenivši s njim tu i tamo po koju reč, malobrojne i dugo promišljene reči. Vasudeva nije bio pobornik mnogih reči. Sidarti je retko polazilo za rukom da ga natera da govori.

— Da li si — upita ga jednom — od reke naučio i tajnu: da vreme ne postoji?

Vasudevino lice ozari vedri osmeh.

— Jesam, Sidarto — reče. — Misliš li time ovo: da se reka nalazi svuda u isti mah, na izvoru i na ušću, na vodopadu i na skeli u brzaku, u moru, u planini, svuda i istovremeno, i da za nju postoji samo sadašnjica, bez senke budućnosti?

— To je ono što sam mislio — reče Sidarta. — I kada sam to naučio, bacio sam pogled na svoj život i on je takođe bio reka, i dečaka Sidartu su od muškarca Sidarte razdvajale samo senke, a ništa stvarno. Sidartina ranija rođenja nisu bila prošlost, niti su njegova smrt i povratak brami budućnost. Ništa nije bilo, ništa neće biti, sve jeste, sve ima svoje bitisanje i sadašnjost.

Sidarta je govorio sa zanosom, ova svetla misao prožimala ga je dubokom radošću. O, zar nisu sve patnje bile vreme, zar nije sve tegobno i neprijateljsko u svetu nas-

talo i bilo savladano čim je savladano vreme, čim se iz misli moglo izbrisati vreme? Govorio je s ushićenjem. Vasudeva ga je gledao smešeći se i klimao glavom, čutke je odobravao i, prešavši rukom preko Sidartinih pleća, vratio se svom poslu.

Jednom, kada je reka u doba kiša nabujala i silno hujala, Sidarta reče:

— Reka ima mnogo glasova, veoma mnogo glasova, zar ne, prijatelju? Zar u nje nije glas kralja, i ratnika, i bika, i noćne ptice, i porodilje, i onoga koji uzdiše i još hiljade drugih glasova. Zar ne, prijatelju?

— Tako je — klimnu Vasudeva glavom — svi glasovi bića se nalaze u njenom glasu.

— Znaš li — produži Sidarta — koju reč izgovara ako ti pođe za rukom da istovremeno čuješ njenih deset hiljada glasova?

Vasudevino lice je ozario blaženi osmeh, i primaknuvši se Sidarti, on mu šapnu na uvo sveti om. I upravo je to čuo i Sidarta.

Njegov osmeh je svakom prilikom bivao sve sličniji osmehu starog splavara, gotovo je istovetno zračio, blistao od sreće, treperio u spletu hiljade bora, postajao isto tako detinjast, isto tako starački. Mnogi putnici su, ugledavši dvojicu splavara, pomislili da su braća. Često su večerom zajedno sedeli na deblu kraj obale, čutali i osluškivali šum vode koja za njih nije bila voda, već glas života, glas postojanja, glas večnog nastojanja. I katkad se događalo da su, slušajući reku, obojica mislili na istu stvar, na prekjučerašnji razgovor, na nekog od svojih putnika čiji su ih lik ili sudbina zanimali, na smrt, na svoje detinjstvo, da u isti mah izmenjaju poglede kada bi im reka saopštila nešto prijatno, pomislivši isto, obojica srećni zbog istog odgovora na isto pitanje.

Iz splava i dvojice splavara izbijalo je, zračilo nešto što je plenilo mnoge putnike. Događalo se da neko od putnika, zagledavši se u lice jednog od splavara, počne da priča svoj život, da priča o svojim jadima, da prizna zlodela, da traži utehu i savet. Događalo se da neko od

njih zatraži dozvolu da provede večer kod njih i da osluškuje šum reke. Događalo se i to da dođu radoznalci, koji su čuli da na tom splavu žive dva mudraca, ili čarobnjaka, ili sveca. Radoznalci su postavljali mnoga pitanja, ali nisu dobijali odgovore, a nisu naišli ni na čarobnjake, niti na mudrace, zatekli su samo dva stara prijatna čovečuljka koji su po svemu sudeći, bili mutavi i pomalo čudni, a i tupavi. Radoznalci su se smejali i silno ih je zabavljalo koliko je benast i lakoveran narod kad širi prazne glasine.

Godine su prolazile a da ih nijedan od njih nije brojao. Jednom su naišli monasi, sledbenici Gotame, Bude, koji su ih zamolili da ih prebace preko reke, i splavari su od njih saznali da žure da se vrate svom velikom učitelju, jer se pronela vest da je Uzvišeni na smrt bolestan i da će uskoro umreti svojom poslednjom ljudskom smrću i ući u večno izbavljenje. Ne potraja dugo i naiđe nova četa monaha, pa za njom još jedna, i kaluđeri, kao i ostali putnici i namernici, ne pričahu ni o čemu drugom do li o Gotami i njegovoj skorjoj smrti. I kao što se u ratničkom pohodu ili za vreme krunisanja nekog kralja ljudi sjate sa svih strana i okupljaju u rojevima kao mravi, tako su, privučeni kao nekom čarolijom pohrlili tamo gde je veliki Buda očekivao smrt, tamo gde će se zbiti čudesni čin kada u večni sjaj uđe Svetli, Savršeni jednog razdoblja sveta.

Sidarta se u to vreme često sećao mudraca samrtnika, velikog učitelja, koji je svojim glasom opominjao narode i razbudio stotine hiljada, čiji je glas i sam jednom slušao, čiji je sveti lik jednom i sam posmatrao sa najdubljim poštovanjem. Sećao ga se sa prijateljskim osećanjima, pred očima mu iskrсну njegov put ka savršenstvu i s osmehom ožive u sebi reči koje je nekad, kao mlad čovek, uputio Uzvišenom. Učinilo mu se, prisećajući ih se pun vedrine, da su to bile ponosne i zrele reči. Odavno je bio svestan da ga ništa ne razdvaja od Gotame, čije učenje ipak nije mogao da primi. Onaj ko istinski traži, ko istinski želi da nađe put, ne može pri-

mati nikakvo učenje. Ali, onaj ko ga je našao, taj je mogao da odobrava svako učenje, svaki cilj, toga više ništa ne odvajava od hiljade drugih koji su živeli u duhu večnog, u duhu božanskog.

Jednoga od tih dana, kada su toliki poklonici odlazili Budi, krenula je i Kamala, nekad najlepša među kurtizanama. Odavno se ona povukla iz svog ranijeg života, i poklonivši svoj vrt monasima Gotame, našla je utočište u učenju, pripadala je krugu prijateljica i dobročiniteljki poklonika. U pratnji dečaka Sidarte, svoga sina, čuvši vest o bliskoj smrti Gotame, krenula je na put pešice, odevena u jednostavnu haljinu. Išla je sa svojim sinom duž obale reke; ali dečak se brzo umorio, tražio je da se vrati kući. Tražio je da se odmori, tražio da jede, bio je jogunast i plačljiv. Kamala je češće morala da otpočinje zbog njega, on je navikao da isteruje svoju volju, ona je morala da ga hrani, da ga teši, da ga kori. On nije shvatio zbog čega je njegova majka morala da krene na ovaj tegobni i tužni hadžiluk, u nepoznato mesto, nepoznatom čoveku, koji je bio svetac i ležao na samrti. Neka umre, što se to dečaka ticalo?

Poklonici su bili nedaleko od Vasudevinog splava, kad je mali Sidarta ponovo naterao majku da se malo odmori. Kamala se i sama umorila i, dok je dečak grickao bananu, ona se šćućurila na zemlji, zažmurila za koji tren i otpočinula. Ali, najednom bolno vrisnu, dečak je pogleda uplašeno i vide da je pobleдела od užasa, a ispod njenog skuta šmugnu mala, crna zmija, koja je ujela Kamalu.

Oboje potrčaše putem da što pre stignu do ljudi i dođoše blizu splava, tu se Kamala sruši na zemlju, ne mogavši da ide dalje. Dečak zakuka iz glasa, ljubeći i grleći majku, a ona mu se pridruži dozivajući u pomoć sve dok njihovi krici nisu doprli do ušiju Vasudeve, koji je stajao kraj čamca. Brzo je prišao, podigao ženu i na rukama je odneo do čamca, dečak je trčao za njim i ubrzo sve troje stigoše do kolibe, u kojoj je Sidarta stajao kraj ognjišta i ložio vatru. Dižući pogled ugledao je

prvo dečaka i njegov lik ga je na neki čudan način podsećao i oživljavao u njemu nešto davno zaboravljeno. Zatim je ugledao Kamalu, koju je ubrzo poznao, mada je onesvešćena ležala na rukama splavara, i bilo mu je jasno da je to njegov sopstveni sin, čiji je lik u njemu razbudio uspomene, pa mu srce zaigra u grudima.

Ispraše ranu Kamali, koja je već bila pocrnela i telo joj se nadulo, pa joj uliše u usta lekoviti napitak. Svest joj se povratila, ležala je u kolibi na Sidartinom ležaju, a Sidarta — koji ju je nekad toliko voleo — nadneo se nad nju. Njoj se učini da sanja, smešeći se zagledala se u lice svoga prijatelja i tek posle nekog vremena postade svesna svog položaja i, setivši se ujeda zmije, uplašeno počeo da doziva dečaka.

— On je kraj tebe, budi bez brige — reče Sidarta.

Kamala ga pogleda u oči. Progovorila je jezikom otežanim od otrova.

— Ostario si, dragi — reče — osedeo. Ali, još uvek si nalik na mladog samanu koji je jednom, bez odeće i prašnjavih nogu, došao u moj vrt. Mnogo si mu sličniji nego onda kada si napustio Kamasvamija i mene. Po očima si mu sličan, Sidarto. Oh, i ja sam ostarila, stara sam — zar si me ipak poznao?

Sidarta se nasmeši: — Odmah sam te poznao, Kamalo, mila moja.

Kamala pokazala dečaka i reče: — Jesi li i njega poznao? On je tvoj sin.

Njen pogled se zamuti i ona sklopi oči. Dečak je plakao i Sidarta ga posadi na svoje koleno, pusti ga da se isplače, milujući ga po kosi i, zagledavši se u detinji lik, pade mu na pamet bramanska molitva koju je naučio nekada davno, kada je i sam bio mali dečak. Lagano, pevajućim glasom počeo je da izgovara reči molitve, one su potekle iz prošlosti i detinjstva. Jednolično pevušenje smirilo je dečaka, i on je, zajecavši još koji put, najzad zaspao. Sidarta ga položi na Vasudevin ležaj. Vasudeva je stajao kraj ognjišta i kuvao pirinač. Sidarta mu dobacila pogled koji je ovaj, smešeći se, uzvratila.

— Ona će umreti — reče Sidarta tihim glasom. Vasudeva klimnu glavom, odraz plamena sa ognjišta njegovim ljubaznim licem.

Kamala se još jednom osvestila. Od bola joj se iskri-
vilo lice, Sidartin pogled pročita patnju ucrtanu na njenim
usnama, na bleđim obrazima. Čutke, pažljivo i očekujući
udubio se u njenu patnju. Kamala to oseti i pogledom
potraži njegov lik.

Zagledavši se u njega, ona reče:

— Sad vidim da se i tvoj pogled izmenio. Postao je
sasvim drugačiji. Po čemu ipak poznajem da si Sidarta?
Ti si to, a opet i nisi.

Sidarta nije progovorio, već je pogledom čutke uro-
nio u njene oči.

— Jesi li postigao? — upita ona. — Jesi li našao spo-
kojstvo?

On se nasmeši i položi svoju ruku na njenu.

— Vidim da jesi — reče ona — vidim. — Ja ću ta-
kođe naći mir.

— Našla si ga — prošaputa Sidarta.

Kamala se netremice zagledala u njegove oči. Pomi-
slila je kako je htela da se pokloni Gotami, da vidi lik Sa-
vršenog, da udahne njegovo spokojstvo, a da je umesto
njega sad našla Sidartu, da je to bilo dobro, isto tako
dobro kao i da je videla Uzvišenog. Htela je da mu to
kaže, ali se jezik više nije pokoravao njenoj volji. Gle-
dala je u njega bez reči i on vide da se život gasi u nje-
nim očima. Kada joj se pogled ispunio poslednjim bo-
lom i oko ugasilo, kada je poslednji trzaj preleteo preko
njenih udova, njegovi prsti joj zaklopiše oči.

Dugo je sedeo kraj nje i gledao u njeno zauvek us-
nulo lice. Dugo je posmatrao njena usta, stara i umorna
usta usahljiv usana, sećajući se da je nekad, u proleće svog
života, ova usta upoređivao sa sveže raspuklom smokvom.
Dugo je sedeo tako, čitao iz crta njenog bleđog lica, iz
umornih bora; ispunivši dušu tim pogledom video je i
svoje lice u istom položaju, isto tako belo, ugaslo, a istovremeno je video svoje i njeno lice u mladim danima,

rumenih usana, zažarena pogleda, i osećanje sadašnjosti
i istodobnosti, osećanje večnosti prožimalo ga je do srži.
U tom času je osetio duboko, dublje no ikad, nerazruši-
vost svakog života, večnost svakog trenutka.

Pošto se digao, Vasudeva ga posluži pirinčem. Ali, Si-
darta nije jeo. Oba starca pripremila su sebi ležaj na sla-
mi u štali, gde se nalazila njihova koza, te Vasudeva leže
da spava. Sidarta iziđe i presede noć ispred kolibe, os-
luškajući šum reke, zapljuskivan prošlošću, u isti mah
dodirivan i okružen svim razdobljima svog života. Pov-
remeno se dizao, prilazio vratima kolibe i osluškivao da
li dečak spava.

U rano jutro, pre no što se sunce pojavilo na nebu,
Vasudeva iziđe iz štale i priđe svom prijatelju.

— Spavao si? — reče mu.

— Nisam, Vasudevo. Sedeo sam ovde i slušao šum
reke. Ona mi je rekla mnogo, duboko me je ispunila bla-
gotvornim mislima, mislima o jedinstvu.

— Snašla te je žalost, Sidarto, ali vidim da tuga nije
prodrla u tvoje srce.

— Nije, dragi, kako bih mogao da budem tužan? Ja,
koji sam bio bogat i srećan, sad sam još bogatiji i sreć-
niji. Podaren mi je sin.

— Neka je tvoj sin i meni dobro došao. Ali sad, Si-
darto, prionimo na posao, treba mnogo raditi. Kamala je
umrla na onom istom ležaju na kome je nekad izdahnula
moja žena. Napravićemo lomaču na onom istom brežulj-
ku, na kome sam nekad podigao lomaču svojoj ženi.

Dok je dečak još spavao, njih dvojica su podigli
lomaču.

Dečak je, zazirući i plačući, prisustvovao posmrtnom obredu svoje majke, natmureno i unezvereno je slušao Sidartu koji ga je pozdravio kao sina i pozeleo mu dobrodošlicu u Vasudevinoj kolibi. Danima je bledih obraza sedeo na pokojničinom brežuljku, odbijao jelo, krio pogled, zatvarao svoje srce, braneci se od svoje sudbine i odupirući joj se.

Sidarta ga je štedeo sa puno obzira i puštao mu na volju, poštujući njegovu tugu. Sidarta je shvatio da ga sin ne poznaje, da ne može da ga voli kao oca. Postupno je uvideo i shvatio da je jedanaestogodišnji dečak razmaženi mamin sin, odrastao u bogatstvu, naviknut na fina jela i mekšu postelju, naviknut da zapoveda slugama. Sidarta je shvatio da se ožalošćeni i razmaženi dečak ne može odjednom i dobrovoljno zadovoljiti životom u tuđini i siromaštvu. Nije ga prisiljavao da radi već je mnoge poslove obavljao umesto sina, birao za njega uvek najbolje zalogaje. Nadao se da će ga postepeno, ljubaznim strpljenjem pridobiti.

Nazvao je sebe bogatim i srećnim kada je dečak dospelo kod njega. Ali, kako je vreme prolazilo, a dečak se i dalje mrgodno tuđio, pokazavši da je u srcu ohol i jogunast, ne želeći da se prihvati bilo kakvog rada, ne ukazujući starima dužno poštovanje, pljačkajući Vasudevine voćke — Sidarta je sve više bio svestan da mu sin nije doneo sreću i mir, već nevolje i brige. Ali, voleo ga je i

miliji su mu bili nevolje i brige koje donosi ta ljubav od sreće i mira bez dečaka.

Otkako je mladi Sidarta došao u kolibu, stari su podelili između sebe sve poslove. Vasudeva je opet sam obavljao dužnost splavara, a Sidarta je preuzeo radove u kući i u polju, da bi bio uz sina.

Dugo vreme, duge mesece je Sidarta čekao da ga sin razume, da prihvati njegovu ljubav i da je jednom možda i uzvрати. Duge mesece je čekao Vasudeva, posmatrajući očekivao je i ćutao. Jednoga dana, kada je dečak Sidarta opet namučio svog oca prkosom i hirovima, razbivši mu obe činije za pirinač, Vasudeva pozva uveče svog prijatelja na stranu.

— Izvini — reče mu — govorim ti iz prijateljska srca. Vidim da mučiš sebe i vidim da si ojađen. Zabrinjava te sin, dragi moj, a i meni zadaje brige. To je poletarac navikao na drugi život, na drugačije gnezdo. On nije kao ti bežao od bogatstva i iz grada, pun gađenja i prezasićen, on je protiv svoje volje morao da napusti sve to. Upitao sam reku, o prijatelju, pitao sam je mnogo puta. Ali, reka se smeje, ona me ismeva, i mene i tebe, trese se od smeha što smo tako budalasti. Voda teži vodi, mladost teži mladosti, tvoj sin se ne nalazi na mestu na kome može da stasa. Upitaj reku, poslušaj je i ti!

Sidarta se snuždeno zagledao u prijateljsko lice, u čijim borama je carevala postojana vedrina.

— Zar se mogu rastati od njega? — upita prigušeno, postišeno. — Ostavi mi vremena, dragi moj! Vidi, ja se borim za njega, borim se da pridobijem njegovo srce, da ga plenim ljubavlju i ljubaznim strpljenjem. Hteo bih da reka jednom govori i njemu, on je takođe pozvan.

Vasudevin osmeh je procvetao još većom toplinom. — Oh da, i on je pozvan, i on ima večni život. Ali, znamo li, ti i ja, zašto je pozvan, za kakav put, za kakva dela, za kakve patnje? Njegova patnja neće biti mala, jer mu je srce gordo i nemilostivo, takvi moraju da propate mnogo, predstoje im mnoge zablude, činiće mno-

ge nepravde, opteretice se mnogim grehovima. Ti ga ne prisiljavaš? Ne tučeš ga? Ne kažnjavaš ga?

— Ne, Vasudevo, ja sve to ne činim.

— Znao sam. Ti ga ne prisiljavaš, ne tučeš ga, ne naređuješ mu, jer znaš da je blagost jača od strogosti, da je voda jača od stene, ljubav jača od sile. Vrlo dobro, da te pohvalim. Ali, nije li zabluda što smatraš da ne treba da ga prisiljavaš, što ga ne kažnjavaš? Ne sputavaš li ga okovima svoje ljubavi? Zar ga ne postidiš svakodnevno, zar mu ne otežavaš još više svojom blagošću i strpljenjem? Ne primoravaš li oholog i razmaženog dečaka da živi u kolibi sa dvojicom staraca koji se hrane bananama, za koje je i pirinač poslastica, čije misli ne mogu da budu njegove, čije je srce staro i stižano i ima drugačiji hod od njegovog? Nije li sve to za njega prisila, nije li to kazna?

Sidarta je, zaprepašćen, oborio pogled zemlji. Tihim glasom je upitao: — Šta misliš, šta treba da uradim?

Vasudeva reče: — Povedi ga u grad, odvedi ga u kuću njegove majke, biće tamo još slugu, pa ga predaj njima. Ukoliko ih nema, odvedi ga nekom učitelju, ne zbog nauka, nego da bude uz druge dečake i devojčice, u svetu koji je njegov. Zar na to nikad nisi pomislio?

— Ti vidiš moje srce — progovori Sidarta tužno. — Pomišljao sam na to često. Ali, čuj, kako da predam tom svetu dečaka, kome ionako nedostaje blagost srca? Neće li postati obestan i zabrazditi u sladostrašće i obest, neće li da ponovi sve zablude svog oca, da se potpuno izgubi u sansari?

Osmeh ozari splavarevo lice, on nežno dodirnu Sidartinu mišicu i reče:

— Upitaj o tome reku, prijatelju! Slušaj kako se smeje! Misliš li doista da si svoje ludosti počinio da bi sina poštedeo od istih? Možeš li da sačuvaš svog sina od sansare? Kako? Učenjem, molitvama, opominjući ga? Mili moj, zar si zaboravio poučnu priču o sinu brama-na Sidarti, koju si mi jednom ispričao na ovom istom mestu? Ko je sačuvaio samanu Sidartu od sansare, od

greha, gramzivosti, ludosti? Jesu li pobožnost njegovog srca, opomene koje su proizišli iz očevog učenja, ili sopstvena saznanja, sopstvena traganja mogla da ga sačuvaju? Koji otac, koji učitelj bi mogao da ga sačuva od toga da sam živi svoj život, da sam sebe uprlja životom, da sam ispije gorki napitak, da sam nađe svoj put? Veruješ li, dragi, da bi neko mogao da bude pošteđen tog puta? Možda tvoj sinčić, zato što ga voliš, zato što bi hteo da ga poštediš patnje i bola i razočarenja? Ali, i kad bi i deset puta dao svoj život za njega, opet ne bi mogao da ga oslobodiš ni najmanjeg delića njegove sudbine.

Vasudeva još nikad nije izgovorio toliko reči. Sidarta mu je ljubazno zahvalio, pa se potišteno vratio u kolibu i dugo nije mogao da zaspi. Vasudeva mu nije rekao ništa što već i sam nije pomislio i znao. Ali, to saznanje nije mogao da pretvori u delo, jača od saznanja je bila njegova ljubav prema dečaku, jači su bili njegova nežnost i strah da ga izgubi. Da li je ikad postojalo nešto što bi toliko plenilo njegovo srce, tako slepo, bolno, tako bezuspešno, a ipak tako srečno?

Sidarta nije mogao da posluša savet svoga prijatelja, nije mogao da se liši sina. Dozvoljavao je da mu dečak naređuje, da ga nipodaštava. Čutao je i čekao, vodio svakodnevnu borbu ljubaznosti, nečujnu borbu strpljenja. Vasudeva je takođe čutao i čekao, prijateljski, vispreno, trpeljivo. Obojica su majstorski ovladali strpljenjem.

Jednom, kada ga je dečakov lik živo podsetio na Kamalu, Sidarta se namah seti reči koje mu je Kamala nekada davno, u danima mladosti, uputila: — Ti ne umeš da voliš — rekla mu je tada i on se s tim saglasio, uporedivši sebe sa zvezdom, a ljude detinjeg uma sa lišćem koje opada, pa ipak je u njenim rečima osetio i prekor. Odista, on se nikad nije do kraja gubio u ljubavi, nikad se nije mogao potpuno predati drugom biću, a zaboraviti sebe, niti činiti ludosti zbog ljubavi prema drugom, on to nikada nije umeo, a u tome je i bila — kako mu se tada činilo — ta velika razlika koja ga je odvajala od

ljudi detinjeg uma. Ali, sad, otkako mu je sin došao, Sidarta se sav pretvorio u čoveka detinjeg uma, koji pati zbog drugog bića, koji voli drugoga, izgubljen u toj ljubavi, preobražen zbog te ljubavi u budalu. Sada je i on, kasno, jednom u životu osetio tu najjaču i najneobičniju strast, patio zbog nje, ojađen, a ipak prožet blaženstvom, preporođen, nečim obogaćen.

Jasno je osetio da je ova slepa ljubav prema sinu strast, nešto veoma ljudsko, da je to sansara, mutni izvor, potamnena voda. Ali, istovremeno je osetio da ona nije bezvredna, da je nužna, da izvire iz njegovog sopstvenog bića. Trebalo je okajati i tu slast, iskusiti i te patnje, počinuti i te ludosti.

Sin je za to vreme pustio da se otac zavarava, da pokušava da ga pridobije, pustio ga da se svakodnevno ponižava i povinuje njegovim hirovima. U tom ocu nije bilo ničega što bi ga očaralo, ničega što bi mu ulilo strahopoštovanje. Ovaj otac je bio dobričina, čovek prosto-dušan i blag, možda i veoma pobožan, možda svetac — ali sve to nisu bile osobine kojima bi dečaka mogao pridobiti za sebe. Dosadan mu je bio taj otac, koji ga je zarobio u svojoj bednoj kolibi, prosto dosadan, a to što je svaku nepristojnost uzvratio osmehom, svaku porugu ljubaznošću i svaku pakost dobrotom, smatrao je najmrskijim lukavstvom tog matorog potuljenka. Dečaku bi bilo milije da mu je pretio, da ga je zlostavljao.

Dođe dan u koji je izbila čud mladog Sidarte i on se otvoreno okrenuo protiv oca. Ovaj mu je dao nalog, zatražio da skuplja suvarke. Dečak, međutim nije izišao iz kolibe, stajao je prkosno i besno, lupao nogama o tle, stiskao pesnice i u silnom izlivu jarosti tresnuo ocu u lice svu svoju mržnju i prezir.

— Donesi sam te svoje suvarke — vikao je zapenušivši — nisam ti ja sluga. Znam da me nećeš tući, ne usuđuješ se; znam da hoćeš neprekidno da me kažnjavaš i ponižavaš svojom pobožnošću i popustljivošću. Hoćeš da i ja budem kao ti, isto tako pobožan, blag i mudar! Ali, čuj me, da bih ti učinio nažao radije ću pos-

tati drumski razbojnik i ubica i otići u pakao nego da postanem neko kao što si ti! Mrzim te, nisi moj otac pa neka si i deset puta bio milosnik moje majke!

U njemu prekipeše srdžba i jad, uskovitlaše se stotine pustih i opakih reči koje je sad uputio ocu. Dečak zatim istrča iz kolibe i vrati se tek kasno uveče.

Sutradan ga više nije bilo. Zajedno s njim nestala je i mala korpa, ispletana od like u dve boje, u kojoj su splavari držali bakrenjake i srebrnjake dobijene od putnika za prevoz. Nestao je i čamac, Sidarta je video da leži na suprotnoj obali. Dečak je pobeгаo.

— Moram poći za njim — reče Sidarta, koji je drhtao od muke posle jučerašnjih pogrđnih reči dečaka. — Dete ne može samo da prođe kroz šumu. Nastradaće. Moramo da sagradimo splav, Vasudevo, da bismo prešli preko vode.

— Sagradićemo splav — reče Vasudeva — da bismo dovezli čamac koji je dečak uzeo. Ali, njega bi trebalo pustiti, prijatelju, nije on više dete, umeće da se snađe. On traži put koji će ga odvesti u grad, i u pravu je, ne zaboravi to. On je uradio ono što si ti sam propustio. Brine o sebi i ide svojim putem. Oh, Sidarto, vidim da patiš, ali tebe mori bol kome bi se trebalo smeјati, kome ćeš se i sam uskoro smeјati.

Sidarta nije odgovorio. Sekira mu se već našla u rukama i on poče da gradi splav od bambusa, Vasudeva mu pomože da povezuje stabla konopcima od upletene trave. Zatim se prevezoše preko reke, struja ih je ponela daleko niz vodu, i najзад izvukoše splav na suprotnu obalu.

— Zašto si poneo sekiru? — upita Sidarta.

Vasudeva reče: — Možda je izgubljeno veslo našeg čamca.

Sidarta je znao na šta misli njegov prijatelj. Pomislio je da je dečak možda bacio ili razbio veslo, da se osveti i da ih spreči da ga gone. I odista u čamcu nije bilo vesla. Vasudeva pokaza rukom dno čamca i pogleda u svog prijatelja s osmehom, kao da je hteo da kaže:

— Zar ne vidiš šta sin hoće da ti kaže? Zar ne vidiš da on ne želi da ideš u potragu za njim? — Ali, to nije iska-
zao rečima. Prionuo je da izdelje novo veslo. Sidarta se,
međutim, oprostio od njega pre no što je pošao da traži
sina, Vasudeva ga nije zadržavao.

Sidarta je već dugo išao šumom kada mu sinu misao
da je njegovo traganje uzaludno. Ili je dečak već daleko
odmakao i možda već stigao u grad, pomislio je, ili će
se, ako je još na putu, sakriti ispred njega. Razmišljajući
dalje otkri da u stvari nije u brizi za sinom, da je u
dubini duše ubeđen da dečak nije nastradao i da mu u
šumi ne pretili nikakva opasnost. Uprkos tome išao je
brzo i bez odmora, ne više da ga spase već gonjen željom
da ga možda još jednom vidi. Tako je žurio sve dok nije
stigao nadomak grada.

Stigavši do širokog puta blizu grada, zaustavio se na
ulazu prekrasnog luga koji je ranije pripadao Kamali,
gde ju je nekad prvi put ugledao u nosiljci. To nekadašnje
vreme vaskrsnu u njegovoj duši, video je sebe kako stoji
na tom mestu — mladi, bradati, nagi samana, kose pune
prašine. Dugo je Sidarta stajao tu i gledao kroz otvorenu
kapiju u vrt. Video je monahe u žutim rizama kako pro-
miču ispod lepih stabala.

Dugo je stajao tu, zamišljen, video pred sobom slike
i osluškivao istoriju svog života. Stajao je tako i pogle-
dom pratio monahe, video umesto njih mladog Sidartu,
mladu Kamalu u šetnji ispod visokih stabala. Jasno je
video sebe kada ga je Kamala ugostila, kada je od nje
primio prvi poljubac, kako se gordo i pun prezira osvr-
nuo na svoj život bramana i pun žudnje započeo svetov-
ni život. Video je Kamasvamija, video sluge, gozbe, koc-
kare i muzikante, video je Kamalinu pticu pevačicu u
kavezu, preživljavajući sve to još jednom, udišući san-
saru postao je ponovo star i umoran, ponovo je osetio
gađenje, ponovo osetio želju da sam sebe ugasi, ponovo
je uživao u svetom omu.

Pošto je dugo stajao na kapiji vrta, Sidarta uvide
da je želja koja ga je nagnala da dođe na ovo mesto bila

nerazumna, da svome sinu ne može pomoći, da se ne
može vezati za njega. Duboko u srcu je osetio ljubav pre-
ma beguncu, kao živu ranu, ali je istovremeno osetio da
mu ta rana nije zadata da po njoj rije, već da ona treba
da se pretvori u cvet i da zrači blistavim sjajem.

Žalostilo ga je što u ovaj čas rana još nije procvala,
još nije zračila. Umesto da se nađe na cilju svojih želja,
koje su ga dovele ovamo tragom odbeglog sina, obreo se
u pustoši. Seo je tužan, osećao da u njegovom srcu nešto
umire, da je prazan, da pred sobom više nema nikakve
radosti, nikakav cilj. Sedeo je utonuvši u misli i čekao.
Naučio je na reci jedno: da čeka, da bude strpljiv i da os-
luškuje. I zato je sedeo i osluškivao, u prašini na drumu,
osluškivao kako mu srce radi umorno i tužno, očeku-
jući glas. Mnoge časove je ostao tu šćućuren, osluškujući,
više nije video slike, tonuo je u prazno, potpuno se opus-
tio, a pred sobom nije video nikakav put. I kada bi rana
zabridela, nečujno je izgovarao om, osetio sebe u omu.
Monasi u vrtu su ga videli i, kako je mnoge časove ostao
ščućuren i kako se na njegovoj sedoj kosi taložila prašina,
prišao mu je jedan od njih i stavio dve banane ispred
njega. Starac ga nije primetio.

Iz ove obamrlosti ga trže ruka koja mu dodirnu
rame. Ubrzo je poznao ovaj nežni, stidljivi dodir i pov-
ratio se. Digao se i pozdravio Vasudevnu koji je pošao za
njim. I bacivši pogled na Vasudevino srdačno lice, na
sitne i osmehom ispunjene bore, vedre oči, i sam se nas-
mešio. U tom ugleda banane kraj sebe, uze ih i pruži
jednu splavaru, a drugu pojede sam. Zatim se čutke vra-
tio sa Vasudevom u šumu, krenuo kući, na splav. Nijedan
od njih ne pomenu šta se tog dana dogodilo, nijedan ne
pomenu dečaka, njegovo bekstvo, nijedan ne progovori
o zadatoj rani. U kolibi se Sidarta ispruži na svoj ležaj
i kada mu nakon izvesnog vremena Vasudeva priđe da
ga ponudi šoljom kokosovog mleka, vide da je zaspao.

Rana je bridela dugo. Sidarta je morao da preveze preko reke mnoge putnike koji su vodili sa sobom sina ili kćer, i nijednog od njih nije mogao da gleda, a da mu ne zavidi, a da ne pomisli: — Eto, tolike hiljade imaju tu najdražu sreću — zašto sam ja toga lišen? I opaki ljudi, pa i lopovi i razbojnici imaju decu, vole ih i njihova deca vole njih, samo ja to nemam. — Razmišljao je, eto, tako prosto, tako nerazumno, toliko je postao sličan detinjim ljudima.

Sada je drugačije posmatrao ljude, manje mudro, sa manje gordosti, ali zato sa više topline, radoznalije, uno-seći se više u njihov život. Kada bi prevezao uobičajenu vrstu putnika, proste ljude, trgovce, ratnike, ženskadiju — više mu oni nisu bili tuđi kao nekad: imao je razumevanja za njih, shvatao ih je i učestvovao u njihovom životu kojim nisu rukovodile misli i saznanja, već jedino nagoni, želje, osećao se kao jedan od njih. Mada je došao gotovo do savršenstva, hvatajući se ukoštac sa poslednjom ranom, ipak mu se činilo da su mu ovi ljudi braća, a njihove sujete, požude i smešne osobine prestale su da mu budu smešne, postale su shvatljive, dostojne ljubavi, štaviše, i poštovanja. Slepaj ljubav majke prema svom detetu, glupi, slepi ponos oca, uobraženog oca na sina jedinca, šturo neobuzdano stremljenje za adidjarima i zadivljenim pogledima muškaraca kod neke mlade, sujetne žene, svi ovi nagoni, sve ove detinjarije, svi ovi priprosti, budalasti, ali neobično snažni, toliko životni i silno prodorni porivi i požude za Sidartu vŕe nisu

bili detinjarija, video je da ljudi radi njih žive, radi njih stvaraju neizmerna čuda, putuju, vode ratove, neizmerno pate, neizmerno trpe, pa je zbog toga mogao samo da ih voli, video je život, životvornost, ono nerazrušivo u svim njihovim strastima, u svim njihovim delima. Ljudi su bili dostojni ljubavi i divljenja u svojoj slepoj odanosti, snazi i žilavosti. Ništa im nije nedostajalo, posvećeni i mislioci su bli samo malko ispred njih, imali su samo jedno jedino sićušno preimućstvo: svest, svesnu misao o jedinstvu svega živog. U izvesnim časovima Sidarta bi, štaviše, posumnjao, treba li to saznanje, tu misao oceniti tako visoko, nije li samo možda i to detinjarija misaonih ljudi, misaono detinjih ljudi. U svemu drugom su ljudi iz sveta bili ravni mudracu, često i daleko nadmoćniji, kao što i životinje, u svom upornom, nepokolebljivom izvršavanju onoga što je potrebno, u izvesnim trenucima na izgled imaju nadmoć nad ljudima.

U Sidarti je lagano procvalo i sazrevalo saznanje, svest o tome šta je zapravo mudrost, šta je cilj njegovog dugog traganja. Misлити usred života, svakog trenutka misao o jedinstvu, osećati jedinstvo i udisati ga — nije bilo ništa drugo do li spremnost duše, sposobnost i skrivena veština. Lagano se to rascvalo u njemu, odražavalo na Vasudevino lice matorog deteta: sklad, saznanje o večnom savršenstvu sveta, osmeh i jedinstvo.

Ali, rana je u njemu ipak bridela, sa čežnjom i gorčinom je Sidarta mislio na svoga sina, negujući u svom srcu ljubav i nežnost, pustivši da ga bol nagriza i činivši sve ludosti ljubavi. Ovaj plamen se nije gasio sam od sebe.

I jednoga dana, kada ga je rana ljuto pekla, Sidarta se preveze preko reke, i gonjen čežnjom iskrca se u nameri da pođe u grad i potraži sina. Reka je tekla lagano i tiho, bilo je sušno godišnje doba, ali njen glas je imao neobičan zvuk: ona se smejala! Razgovetno se čuo smeh. Reka je zvonko i nedvosmisleno ismevala starog splavara. Sidarta je zastao i nadneo se nad vodu da bolje čuje, na površini vode koja je mirno proticala vi-

deo je odraz svoga lica, a u tom odrazu bilo je nečeg što ga je podsećalo, nečeg zaboravljenog, i kada se pribrao, otkrio je da je to lice slično jednom drugom liku, koji je nekada poznavao i voleo, a osećao i strahopoštovanje prema njemu. Bilo je slično liku njegovog oca, bramana. Sećao se kako je nekada davno, kao mladić, primorao svog oca da ga pusti da ode među pokajnike, kako se oprostio od njega, zatim otišao i nikada se više nije vratio. Nije li i njegovog oca radi njega morila ista patnja koja sad njega muči za sinom? Nije li otac odavno umro, sam, ne videvši više svoga sina? Nije li i on sam morao da očekuje istu sudbinu? Nije li bila lakrdija ovo ponavljanje, nije li bilo nečeg čudnog i glupog u tom trčanju unutar kobnog kruga?

Reka se smejala. Da, to je bilo tako, sve se uvek vraćalo, sve što se nije do kraja propatilo i razrešilo, nailazile su uvek iste patnje. Sidarta se tada ponovo ukrca u čamac i odveze do kolibe, sećajući se svog oca, sećajući se svog sina, ismevan od reke, u razdoru sa sobom, sklon da očajava, a ne manje sklon da se i sam grohotom smeje sebi i celom svetu. O, rana još nije procvala, njegovo srce se još odupiralo sudbini, iz njegove patnje još nisu zračili vedrina i pobeda. Ali u njemu se budila nada i, vrativši se u kolibu, osetio je neodoljivu želju da Vasudevi otvori dušu, da mu je prikaže, da njemu — majstoru u slušanju — iskaže sve.

Vasudeva je sedeo u kolibi, pletući korpu. On više nije vozio čamac, oči su mu oslabile, i ne samo oči već i mišice i ruke. Nepromenjeni i rascvetani bili su samo blagost i vedra dobroćudnost na njegovom licu.

Sidarta sede kraj starca i sa njegovih usana lagano potekoše reči. Pričao je sad o svemu o čemu nikada nije govorio, o svom odlasku u grad, o rani koja je bridela, o svojoj zavisti pri pogledu na srećne očeve, o tome da je svestan koliko su takve želje nerazumne, o svojoj uzaludnoj borbi protiv njih. O svemu je govorio, bio je u stanju da kaže sve, pa i najmučnije, sve se moglo reći, sve pokazati, o svemu pričati. Otkrio je svoju ranu, go-

vorio i o svom današnjem bekstvu, kako se prevezao preko vode — kao detinjasti begunac — sa namerom da ode u grad, i kako se reka smejala.

Dok je govorio, a govorio je dugo, dok ga je Vasudeva slušao smirena lica, Sidarta je to slušanje Vasudevino osećao jače no ikad, osećao kako se njegovi jadi, njegove strepnje i skrivene nade ulivaju u sagovornika i odatle opet dolaze njemu u susret. Otkriti svoju ranu ovom slušaocu bilo je isto kao kupati se u reci sve dok se rana ne rashladi i sjedini sa rekam. Još dok je govorio, otvarao dušu i ispovedao se, Sidarta je sve više osećao da ga u stvari ne sluša Vasudeva, jedno ljudsko biće, već da ovaj pažljivi slušalac upija u sebe njegovu isповest kao drvo kišu, da je njegov nepokretni sagovornik oličenje reke, sam bog, sama večnost. I tada Sidarta preta da misli na sebe i na svoju ranu, obuže ga saznanje o izmenjenom biću Vasudeve, a što je više osećao i ulazio u to, utoliko je sve postajalo manje neobično, utoliko mu je bivalo jasnije da je sve u redu i sasvim prirodno, da je Vasudeva već odavno, gotovo oduvek, bio takav, da to samo on nije do kraja sagledao, štaviše, da se on sam skoro i ne razlikuje od njega. Osećao je da on sada starog Vasudevnu vidi kao što narod vidi bogove i da to ne može biti trajno; u srcu je počeo da se oprašta sa Vasudevom. Pri tom je još uvek govorio.

Kada je došao do kraja, Vasudeva uperi topli pogled malko oslabelih očiju u njega, bez reči, a iz njega su čutke zračili ljubav i vedrina, razumevanje i spoznaja. Uхватivši Sidartu za ruku, on ga povede do njihovog sedišta na obali, sede zajedno s njim i osmehnu se reci.

— Čuo si je kako se smeje — reče. — Ali, nisi čuo sve. Daj da oslušnemo, pa ćeš čuti više.

Oslušnuše. Blago se razleže višeglasna pesma reke. Sidarta uperi pogled u vodu, u njenom toku ukazaše mu se slike: pojavi se njegov otac, usamljen, u tuzi za sinom, pojavi se i on sam, usamljen, i on vezan okovima čežnje za dalekog sina; pojavi se njegov sin, usamljen i on, dečak, stremeći pun požude plamenom putanjom svojih

mladalačkih želja, svaki od njih usmeren svome cilju opsednut svojim ciljem, svako od njih mučen patnjom. Reka je pevala glasom patnje; pevala puna čežnje i puna čežnje je proticala ka svom cilju, njen glas je ličio na tužbalicu.

— Čuješ li? — upita ga Vasudeva pogledom, bez reči. Sidarta potvrdi glavom.

— Slušaj pažljivije! — prošaputa Vasudeva.

Sidarta se trudio da čuje bolje. Očeva slika, njegova sopstvena slika i slika sina slivale su se ujedno, pojavila se i Kamalina slika i rasplinula, Govindina slika i druge slivale su se i pretvarale u reku, sve su težile reci, ka cilju, pune čežnje, žudnje i patnje, a glas reke je takođe bio bremenit čežnjom, pun gorućeg bola i neutoljive želje. Reka je težila svom cilju, Sidarta vide kako hita reka, koja se sastojala od njega i od njemu bliskih i od svih ljudi koje je ikada video, svi talasi i vode lutali su, uz patnju, u susret cilju, mnogim ciljevima, vodopadu, jezeru, brzaku i moru, svi ciljevi su se dostizali, a iza svakog je sledio drugi, i voda je postala para i uzdizala se ka nebu, postala je kiša i padala s neba, postala je izvor, potok, reka i opet je stremila dalje, opet je proticala. Ali, čežnjivi glas se izmenio. Još uvek je odzvanjao pun patnje i traženja, ali su mu se pridružili drugi glasovi, zvuci radosti i žalosti, dobri i zli glasovi, smehta i tugovanja, stotine glasova, hiljade glasova.

Sidarta je osluškivao. Sav se predao i udubio u slušanje, prazan i bez ijednog drugog osećanja upijao je zvuke u sebe, osetivši da je do kraja naučio da osluškuje. Često je on već sve to čuo, brojne glasove u reci, ali danas su oni bili sasvim novi. Sad više nije mogao da razlikuje te silne glasove, da odvoji smeh od plača, detinje glasove od muških, svi su sad odjekivali zajedno, tužbalica čežnje i smeh posvećenih, krik gneva i ropac samrtnika, sve je to bilo jedno, međusobno protkano i povezano, hiljadostruko isprepletano. I sve zajedno, svi glasovi, svi ciljevi, sve čežnje i patnje, sva zadovoljstva, sve dobro i zlo — sve to skupa bio je svet. Sve to zajedno

bio je tok zbivanja, muzika života! I kad bi Sidarta pažljivo slušao reku, njenu pesmu sa hiljadu glasova, kad ne bi slušao tugovanku i smeh, kad svoju dušu ne bi vezivao za neki od glasova i ulazio u nj sa svojim ja, već čuo sve, celinu, čuo jedinstvo — onda se velika pesma sa hiljadama glasova sastojala od jedne jedine reči, a ta je glasila om: savršenstvo.

— Čuješ li? — ponovo ga upita Vasudeva pogledom.

Vasudevina osmeh je blistao, nad svim borama njegovog staračkog lica lebdeo je sjaj, kao što je nad svim glasovima reke lebdeo om. Zablista njegov osmeh gledajući u prijatelja, a na Sidartinom licu zablista isti osmeh. Njegova rana je procvala, njegova patnja je zračila, njegovo ja se ulilo u jedinstvo.

U tom času Sidarta je prestao da se hvata ukoštac sa sudbinom, prestao da pati. Na njegovom licu se rasvetlala vedrina spoznaje kojoj se više ne suprotstavlja nikakvo htenje, koja prepoznaje savršenstvo i saglašava se s tokom zbivanja, sa strujom života, puna samilosti, saradosti, predana tokovima u pripadnosti jedinstvu.

Kada se Vasudeva digao sa sedišta na obali i pogledao Sidarta u oči, kada je video da u njima zrači vedrina spoznaje, ovlaš mu rukom dodirnu rame, na njemu svojstveni, obazrivi i tanani način, pa reče:

— Očekivao sam ovaj čas, dragi. Sad kad je došao, pusti me da idem. Dugo sam očekivao ovaj čas, dugo sam bio splavar Vasudeva. Sada je dosta. Zbogom ostaj, kolibo, zbogom ostaj, reko, zbogom mi ostaj, Sidarto!

Sidarta se duboko pokloni onom koji se opraštao.

— Znao sam — reče tihim glasom. — Poći ćeš u šumu, zar ne?

— Da, odlazim u šumu, odlazim u jedinstvo — progovori Vasudeva ozareno.

Ozareno je otišao, a Sidarta ga je ispratio pogledom. Gledao je za njim sa dubokom radošću i dubokom ozbiljnošću, video njegove korake pune spokojstva, njegovu glavu ovenčanu sjajem, njegovu pojavu obasjanu svetlošću.

GOVINDA

Jednom je Govinda s ostalim monasima proveo vreme odmora u lugu koji je kurtizana Kamala poklonila sledbenicima Gotame. Čuo je da se govori o nekom starom splavaru, koji je dan hoda živeo na reci i koga su mnogi smatrali mudracem. Kada je Govinda opet krenuo na putešestvije, odabrao je put preko splava, željan da vidi tog splavara. Mada je ceo svoj život proživio prema pravilima, veoma poštovan i od mlađih monaha zbog svojih godina i skromnosti, u njegovom srcu se ipak nisu ugasili nemir i traženje.

Stigao je do reke i zamolio starca da ga preveze, a kada su se na suprotnoj obali iskrkali iz čamca, obratio se starcu ovim rečima:

— Činiš mnogo dobra monasima i hodočasnicima, prebacio si preko reke mnoge od nas. Nisi li i ti, splavaru, jedan od onih koji tragaju za pravim putem?

Sidarta odgovori s osmehom u staračkim očima:

— Nazivaš li sebe čovekom koji traži, o prečasn, a već si duboko zašao u godine i nosiš ruho monaha Gotame?

— Jesam star — reče Govinda — ali nisam prestao da tražim. Nikada neću prestati da tražim, izgleda da mi je to suđeno. Rekao bih, da si i ti tražio. Hoćeš li mi reći koju reč, poštovani?

Sidarta reče:

— Šta bih imao da ti kažem, prečasn? Možda to, da preteruješ u svom traženju? Da od silnog traženja ne stigneš da nađeš?

— Kako to? — upita Govinda.

— Kada neko traži — reče Sidarta — lako se može dogoditi da mu oko vidi samo ono što traži, da nije u stanju bilo šta da nađe, da primi u sebe, jer misli samo na ono za čim traga, imajući svoj cilj opsednut je tim ciljem. Tražiti — znači imati cilj. Ti si, prečasn, možda odista jedan od onih koji traže, jer, težeći za svojim ciljem, mnogo toga ne vidiš što ti je neposredno pred očima.

— Ne shvatam te još sasvim — zamoli ga Govinda — kako to misliš?

Sidarta reče:

— Jednom davno, pre mnogo godina, bio si već na ovoj reci, prečasn, pa si na obali zatekao usnulog čoveka, seo si kraj njega i čuvao njegov san. Ali, nisi prepoznao usnulog, o Govindo.

Zapanjen i kao opčinjen, monah se zagledao u oči splavara.

— Jesi li ti Sidarto? — upita bojažljivo.

— Eto, ni ovog puta te nisam poznao! Od srca te pozdravljam, Sidarto, svim srcem se radujem što te ponovo vidim! Mnogo si se izmenio, prijatelju. — Postao si, dakle, splavar?

Sidarta se srdačno nasmeja.

— Da splavar sam, Govindo. Mnogi ljudi se moraju često menjati, Govindo, moraju da nose razne vrste odeće, a ja sam jedan od njih, dragi. Dobro mi došao, Govindo, provedi noć u mojoj kolibi.

Govinda je prenoćio u kolibi, spavao je na ležaju koji je nekad bio Vasudevin. Postavljao je mnogo pitanja prijatelju iz mladosti, pa je Sidarta morao da mu ispriča mnogo iz svog života.

Kada je sutradan ujutro došlo vreme da krene na put, Govinda izgovori, ne bez ustezanja, ove reči:

— Pre no što bih nastavio ovo putovanje, Sidarto, dozvoli mi još jedno pitanje. Imaš li neko svoje učenje?

Imaš li neku veru ili neko saznanje koje slediš, koje ti pomaže da živiš i da postupaš onako kako je pravo.

Sidarta reče:

— Ti znaš, dragi, da sam još kao mladić, kada smo živeli u šumi kod isposnika, počeo da sumnjam u učenje i učitelje i da im okrećem leđa. I ostao sam pri tome. Pa ipak sam otad imao mnoge učitelje. Duže vreme je moja učiteljica bila jedna lepa kurtizana, jedan bogati trgovac bio je moj učitelj i nekoliko kockara. Jednom mi je i neki putujući sledbenik Bude bio učitelj; sedeo je kraj mene kada sam zaspao u šumi, na pokloničkom putovanju. Od njega sam takođe učio i njemu sam zahvalan, veoma zahvalan. Ali, najviše sam naučio ovde od ove reke i od mog prethodnika, splavara Vasudeve. Bio je prost čovek, taj Vasudeva, nije bio mislilac, ali znao je šta je neophodno, baš kao i Gotama, on je bio savršen, bio je svetac.

Govinda reče:

— Sidarto, ti još uvek pomalo voliš da se podsmevaš kako mi se čini. Verujem ti i znam da nisi sledio jednog učitelja. Ali, zar nisi ipak i sam naišao, ako ne na učenje, a ono na izvesne misli, određena saznanja koja su tebi svojstvena i pomažu ti da živiš? Kada bi mi rekao nešto o tome pričinilo bi radost mom srcu.

Sidarta reče:

— Da, dolazile su mi misli i saznanja odvajkada. Katkad sam, u toku jednog časa ili dana osetio u sebi znanje, kao što se u srcu oseti život. Bilo je sijaset misli, ali bilo bi mi teško da ti ih saopštim. Čuj, Govindo, ovo je jedna od mojih misli koju sam otkrio: mudrost se ne može saopštiti. Mudrost, koju mudrac pokušava da saopšti, zvuči uvek kao ludost.

— Sališ se? — upita Govinda.

— Ne šalim se. Kažem ti šta sam otkrio. Saznanje se može saopštiti, ali ne i mudrost. Ona se može naći, u njoj se može živeti i biti ponesen njome, sa njom se mogu stvarati čuda, ali se ne može iskazati i naučiti. To je ono što sam ponekad naslućivao kao mladić, što me

je nagnalo da napustim učitelje. Otkrio sam jednu misao, Govinda, koju ćeš ti opet smatrati šalom ili ludošću, ali je to moja najbolja misao. Ona glasi: suprotnost svake istine je takođe istina! Naime, istina se može iskazati i zaodnuti u reči samo ako je jednostrana. A jednostrano je sve što se može mislima misliti i iskazati rečima, sve je to jednostrano, polovično, lišeno celine, zaokružnosti i jedinstva. Kada je uzvišeni Gotama u svom učenju govorio o svetu, on je morao da ga deli na sansaru i nirvanu, na varku i istinu, na patnju i izbavljenje. Ne može se drugačije i nema drugog puta za onog koji hoće da uči druge. Ali, sam svet, postojanja oko nas i u nama samim nikad nije jednostrano. Nikad jedan čovek, ili jedno delo nisu potpuno sansara ili potpuno nirvana, nikad jedan čovek nije sasvim svetac ili sasvim grešnik. Tako nam se čini, jer smo podložni varci da je vreme nešto stvarno, Govindo, ja sam to iskusio veoma često. I ako vreme odista nije stvarno, onda je i raspon koji na izgled postoji između sveta i večnosti, između patnje i blaženstva, između zla i dobra, takođe samo varka.

— Kako to? — upita Govinda usplahireno.

— Saslušaj me, dragi, slušaj pažljivo? Grešnik, kakav sam ja i kakav si ti, jeste grešnik, ali će jednom opet biti brama, dostići će jednom nirvanu, postaće Buda — ali vidi: to „jednom” je varka, samo je alegorija! Grešnik se nalazi na putu da bude Buda, on nije u toku svog razvoja, mada mi u svom misaonom svetu stvari ne umeemo drugačije da zamislimo. U grešniku se, već sad i danas, nalazi budući Buda, njegova budućnost je sva tu, u njemu, u tebi — u svakom biću koje nastoji treba da poštuješ mogućeg, skrivenog Budu. Svet nije nesavršen, niti se nalazi na sporom putu ka savršenstvu, prijatelju Govindo, ne, on je u svakom trenutku savršen, svi gresi već nose u sebi oproštaj, sva mala deca već nose u sebi starce, sva odojčad smrt, svi samrtnici večni život. Ne može nijedan čovek da vidi koliko je onaj drugi prevalio od svog puta, u razbojniku i kockaru živi Buda, u branu živi razbojnik. U dubokim meditacijama postoji mo-

gućnost da se poništi vreme, da se istovremeno sagleda sav bivši, postojeći i budući život, i tu je sve dobro, sve savršeno, sve je braman. Zato mi se ono što jeste čini dobrim, smrt mi se čini kao život, greh kao svetaštvo, mudrost kao ludost, sve mora da bude tako, potrebni su samo moj pristanak, moja dragovoljnost, moja saglasnost, za mene je tako dobro i nikada mi ne može biti na štetu. Na svom telu i u svojoj duši sam iskusio da mi je greh bio preko potreban, bili su mi neophodni pohota, težnja za zemaljskim dobrima, bila mi je nužna i sujeta, a trebalo je da zapadnem u sramno očajanje da bih naučio da se ne protivim, da naučim da volim svet i da ga ne upoređujem sa nekakvim uobraženim svetom svojih želja, sa savršenstvom kakvo sam ja zamislio, već da ga pustim onakvog kakav jeste, da ga volim i da mu rado pripadam. — To su, o Govindo, neke od misli koje su mi pale na um.

Sidarta se saže i podiže kamen sa zemlje, odmeravajući ga zatim u ruci.

— Ovo je kamen — reče poigravajući se njime — a kroz izvesno vreme pretvoriće se možda u zemlju, iz zemlje će nastati biljka, ili životinja, ili čovek. Ranije bih bio rekao: „Ovaj kamen je samo kamen, bezvredan je, pripada svetu iluzija, međutim, njemu takođe pridajem važnost, jer će u krugu preobražaja postati čovek, ili duh.” Tako bih, kanda, rasuđivao ranije. Danas, naprotiv, mislim: ovaj kamen je kamen, on je i životinja, on je i bog, on je i Buda, ja ga ne poštujem i volim zato što bi jednom mogao postati ovo ili ono, već zato što je sve odvajkada bilo i jeste — i upravo zato što je ovo kamen, što mi se danas pojavljuje kao kamen, ja ga volim i vidim vrednosti i smisao u svakoj njegovoj žilici i šupljini, u žutom, u sivom, u tvrdoći, u zvuku koji daje od sebe kad ga kucnem, u suvoći ili vlazi njegove površine. Ima kamena koji pri dodiru podsećaju na ulje, ili na sapun, drugi opet na lišće, ili pak pesak, a svaki je od njih nešto posebno i na svoj način obožava om, svaki je braman ali istovremeno i kamen, od ulja ili sapuna, i baš mi se to do-

pada, izgleda mi čudesno i dostojno obožavanja. — Ne traži da ti kažem nešto više o tome. Reči samo štete skriveni smisao, sve postaje odmah malo drugačije kada se izgovori, malo krivotvoreno, malo luckasto — a i to je dobro i veoma mi se dopada, potpuno se slažem da ono što za jednog čoveka predstavlja blago i mudrost, drugom uvek zvuči kao ludost.

Govinda ga je slušao bez reči.

— Zbog čega si mi govorio ono o kamenu? — upita nakon stanke oklevajući.

— U tome nije bilo nikakve namere. Ili možda sam time hteo da kažem da, eto, volim kamen, i reku, i sve stvari koje posmatramo i od kojih možemo da učimo. Mogu da volim kamen, a takođe i drvo, ili komad njegove kore. To su stvari, a stvari se mogu voleti. Reči se, međutim, ne mogu voleti. Zato razna učenja nisu za mene, ona nemaju čvrstinu, ni mekoću, nemaju boje, ni rubove, niti miris ili ukus, ona sadrže samo reči. Možda je mnoštvo reči to što te sprečava da nađeš mir. Jer su i izbjavljenje i vrlina, a i sansara i nirvana samo puke reči, Govindo. Ne postoji stvar koja je nirvana, postoji samo reč nirvana.

Govinda reče:

— Nije nirvana samo reč, prijatelju. To je misao.

Sidarta produži:

— Neka to bude misao. Moram priznati, dragi, da ne umem da pravim razliku između misli i reči. Iskreno rečeno, ne držim mnogo ni do misli. Više držim do stvari. Ovde, na primer, na ovom čamcu za prevoz bio je čovek, moj prethodnik i učitelj, pravi svetac, koji je dugi niz godina jednostavno verovao u reku, ni u šta drugo. On je čuo glas kojim mu se reka obraćala, od nje je učio, ona ga je vaspitavala i prosvetila, za njega je reka bila bog, tokom dugih godina on nije došao do saznanja da su svaki vetar, svaki oblak, svaka ptica i svaka buba isto tako božanski, da znaju koliko i uvažena reka i da se od njih isto toliko može naučiti. Ali, kada je taj svetac

otišao u šumu, on je znao sve, znao je više no ti i ja, bez učitelja, bez knjiga, samo zato što je verovao u reku.

Govinda reče:

— Ali, da li je to što ti nazivaš „stvarima” nešto stvarno, nešto suštastveno? Nije li to samo varka sveta iluzije, slika i pričina? Tvoj kamen, tvoje drvo, tvoja reka — jesu li oni stvarnost?

— Ne brinem se za to — reče Sidarta. Neka su te stvari i pričine, ali onda sam i ja pričina i na taj način su one uvek jednake meni. To je ono zbog čega su mi drage i dostojne uvažavanja: one su sa mnom istovetne. Zbog toga mogu da ih volim. I, evo, sad jedne pouke, kojoj ćeš se smejati: čini mi se, o Govindo, da je ljubav od svega najvažnija. Prozreti svet, protumačiti ga i prezreti, to je stvar velikih mislilaca. Ali, meni je jedino stalo do toga da volim svet, da ga ne prezirem, da ne mrzim ni svet ni sebe, da na nj, na sebe i na sva bića mogu da gledam sa ljubavlju, i sa divljenjem, i sa strahopoštovanjem.

— To shvatam — odgovori Govinda. — Ali, to je upravo ono što je Uzvišeni spoznao kao varku. On nalaže blagonaklonost, obzir, samilost i trpeljivost, a ne ljubav, on nam je zabranio da svoja srca vezujemo ljubavlju za nešto zemaljsko.

— Znam — reče Sidarta; njegov osmeh je blistao kao suvo zlato. — Znam, Govindo. I eto nas usred čestara misli, u raspri oko reči. Jer, zbilja, ne mogu poreći da su moje reči o ljubavi u suprotnosti, na izgled u suprotnosti sa rečima Gotame. Upravo zbog toga sam veoma podozriv prema rečima, znajući da je ta suprotnost varka. Znam da se slažem sa Gotamom. Kako i On ne bi znao za ljubav! On, koji je čovečje bitisanje spoznao u svoj svojoj prolaznosti, a koji je ipak toliko voleo ljude da je jedan dugi, tegobni život utrošio samo na to da im pomogne, da ih uči! Kod njega, kod tvog velikog učitelja, stvar mi je milija od reči, njegovo delanje i život su mi važniji od njegovih govora, pokret njegove ruke značajniji od njegovih misli. Njegovu veličinu ne gledam

u njegovom govoru i mislima, već u njegovom delanju i životu.

Dva starca su dugo ćutala. Zatim progovori Govinda, poklonivši se pri oprostaju:

— Zahvaljujem ti, Sidarto, što si mi ponešto rekao o svojim mislima. Delimično su to neobične misli, nisu mi sve u prvi mah postale razumljive. Kako bilo da bilo, ja ti zahvaljujem i želim ti spokojne dane.

(Krišom je međutim pomislio u sebi: Sidarta je čudan čovek, izgovara čudne misli, njegovo učenje zvuči luckasto. Drugačije zvuči učenje Preuzvišenog, jasnije, suštinskije, razumljivije, ono ne sadrži ništa neobično, luckasto ili smešno. Ali, Sidartine ruke i noge, njegove oči, čelo, mišice, njegov osmeh, njegov pozdrav i hod bitno odudaraju od njegovih misli. Otkako je naš uzvišeni Gotama ušao u nirvanu nisam nikada više nailazio na čoveka kod koga bih osetio: ovo je svetac! Jedino sam kod njega, Sidarte, to osetio. Neka je njegovo učenje i neobično, neka njegove reči zvuče luckasto, ali njegov pogled i njegova ruka, njegova koža i kosa, sve na njemu zrači čistotom, zrači spokojstvom, vedrinom, blagošću i sve-tošću, kakve od smrti našeg uzvišenog učitelja nisam video ni kod jednog drugog ljudskog bića.)

Razmišljajući tako, s oprečnim osećanjima u srcu, Govinda još jednom priđe Sidarti, privučen ljubavlju. On se duboko pokloni prijatelju koji je sedeo spokojno.

— Sidarto — reče — postali smo starci. Teško da ćemo jedan drugoga ponovo videti u ovom liku. Vidim, voljeni, da si našao mir. Priznajem da ga ja nisam našao. Reci mi, uzvišeni, samo jednu reč, daj mi da ponesem sobom nešto opipljivo, nešto što mogu da shvatim! Daj mi nešto za moj dalji put. Često je tegoban taj moj put, Sidarto, često je mračan.

Sidarta je ćutao i gledao ga uvek istim, tihim osmehom. Govinda mu se uneo u lice ukočena pogleda, pun zebnje, pun čežnje. U njegovom pogledu odražavala se patnja i večno traženje, večno nenalaženje.

Sidarta je to video i smešio se.

— Prigni se meni! — šapnu Govindi na uvo. — Prigni se! Tako, još bliže! Sasvim blizu! Poljubi me u čelo, Govindo!

Dok je Govinda, začuđen, ali ipak privučen velikom ljubavlju i slutnjom, poslušao njegove reči i, prignuvši mu se, dodirnuo usnama njegovo čelo, zbilo se nešto čudesno. Dok su mu misli još bile zaokupljene Sidartinim neobičnim rečima, dok je uzaludno i opirući se težio da zamisli nepostojanje vremena, da nirvanu i sansaru predočava u sebi kao jedno, dok su se u njemu borili prezir prema rečima prijatelja sa ogromnom ljubavlju i strahopoštovanjem, evo šta se dogodilo:

Nije više video lik svoga prijatelja Sidarte — umesto toga video je druge likove, dugi niz, čitavu reku likova, stotine i hiljade, koji su svi dolazili i nestajali, a ipak se činilo da su svi istovremeno prisutni, u neprekidnoj meni i preporodu, a ipak su svi oni bili Sidarta. Video je lik ribe, šarana sa beskrajno bolno razjapljenim ustima umiruće ribe, ugaslih očiju — video je lice novorođenog deteta, crveno i naborano, u plaču iskrivljeno — video je lice ubice, video kako zabada nož u telo nekog čoveka — u isti tren je video ubicu vezanih ruku, na kolenima, kako mu krvnik udarcem mača odseca glavu — video je naga tela muškaraca i žena u pozama i borbama ljubavne pomame — video je leševe gde leže opruženi, nemi, hladni, prazni — video je životinjske glave, glave divljih veprova, krokodila, slonova, bikova, ptica — video je bogove, video je Krišnu¹, Agni² — sve ove pojave i likove video je povezane hiljadama međusobnih veza, oni su pomagali jedni drugima u ljubavi, u mržnji, uništavajući se, rađajući jedno drugo, svako od njih je težilo smrti, uz strasno i bolno priznavanje prolaznosti, a nijedno od njih nije umiralo, već su se stalno preobražavali ponovo rođeni, dobijajući uvek novi lik, a da iz-

¹ Krišnu — prema indijskoj mitologiji osma reinkarnacija boga Višnu. (Prim. prev.)

² Agni — po najstarijoj vedaističkoj bramanskoj religiji bog vatre. (Prim. prev.)

među jednog i drugog lika nije ležalo vreme — i sve ove pojave i likovi mirovali su, proticali, oplodavali se, plutali i preivali se jedno u drugo, i svi su bili prevučeni veoma tananim, besuštastvenim pa ipak postojećim, kao tankim staklom, ili ledom, providnom kožom, kao posuda ili forma ili maska od vode, a ta maska se smešila, ta maska je bila Sidartino lice koje je on, Govinda, tog istog trenutka, dodirivao usnama. I tako je Govinda video taj osmeh maske, osmeh jedinstva iznad uskovitlanih obliča, osmeh istodobnosti iznad hiljade rođenja i smrti, a taj osmeh Sidartin bio je isti, potpuno istovetni tihi, tanani, nedokučivi, možda dobrohotni, a možda podsmešljivi, mudri, hiljadstrukki osmeh Gotame — Bude — kakav je i sam stotine puta video pun strahopoštovanja. Govinda je znao, ovako se smeše samo *savršeni*.

Ne znajući više da li postoji vreme, da li je ovo viđenje trajalo trenutak ili sto godina, ne znajući više postoji li jedan Sidarta, jedan Gotama, postoje li *ja* i *ti*, pogođen božanskom strelom koja mu je u najunutarnjoj biti zadala slatku ranu, opčinjene i razrešene duše, Govinda je još neko vreme ostao nagnut nad Sidartinim spokojnim licem koje je upravo poljubio, na kome su se pojavila sva obličja, sve što nastaje, sve što bivstvuje. To lice je bilo nepromenjeno, nakon što se ispod njegove površine ponovo zatvorio bezdan hiljadstrukosti, Sidarta se smešio spokojno, smešio se smireno i blago, možda veoma dobrohotno, a možda veoma podsmešljivo, isto kao što se smešio Uzvišeni.

Govinda se duboko poklonio, preko njegovog staračkog lica tekle su suze za koje on nije ni znao, dok mu je u srcu kao oganj gorelo osećanje duboke ljubavi, najskrušenijeg poštovanja. Poklonio se duboko, sve do zemlje, pred onim koji je sedeo nepomično, čiji ga je osmeh podsećao na sve što je u životu ikada voleo, što mu je u životu ikada bilo dragoceno i sveto.